

Правова позиція

(правонаступник наукового журналу
“Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)

№ 1 (18)

Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з юридичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р. № 515, додаток ІІ)

Дніпро
Університет митної справи та фінансів
2017

Правова позиція
(правонаступник наукового журналу “Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)
Науковий журнал
Видається двічі на рік
Заснований у 2008 р.

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Університету митної справи та фінансів (протокол № 16 від 26 червня 2017 р.)

Редакційна колегія:

Приймаченко Д. В. – д.ю.н., проф.
(головний редактор);
Кунєв Ю. Д. – д.ю.н., проф.
(заступник головного редактора);
Александров О. С. – д.ю.н., проф.,
Ниžньогородська академія МВС РФ;
Бевзенко В. М. – д.ю.н., проф.;
Гелерт Лотар – д.ю.н., проф., Німецький
урядовий університет державного управління
(Федеративна Республіка Німеччини);
Гетьман А. П. – д.ю.н., проф.,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України, лауреат Державної
премії, заслужений діяч науки і техніки України;
Гришук В. К. – д.ю.н., проф., академік
Національної академії правових наук України;
Додін Є. В. – д.ю.н., проф., заслужений діяч
науки і техніки України;
Доненко В. В. – д.ю.н., доц.;
Задихайло Д. В. – д.ю.н., проф.,
заслужений працівник освіти України;
Колпаков В. К. – д.ю.н., проф.;

Лебеза Є. О. – д.ю.н., проф.;
Малишев Б. В. – д.ю.н., проф.;
Михайлов В. О. – д.ю.н., проф., Російська
митна академія, заслужений юрист РФ;
Мінка Т. П. – д.ю.н., доц.;
Міщук М. О. – д.ю.н., доц.;
Рабінович С. П. – д.ю.н., проф.;
Раковський Мачей – Лодзький університет,
(Республіка Польща);
Сабо Андреа – доктор наук, проф.,
Університет публічної служби
(Угорська Республіка);
Тертишник В. М. – д.ю.н., проф.;
Чижович Вєслав – доктор наук у галузі
митної політики та митного права, проф.,
Головна торгова школа у Варшаві
(Республіка Польща);
Щербина В. І. – д.ю.н., проф.;
Яковюк І. В. – д.ю.н., проф.;
Яроцький В. Л. – д.ю.н., проф.,
заслужений діяч науки і техніки України;
Дерев’янка Т. П. *(відповідальний секретар)*

ISSN 2521-6473

Коректори: Л. І. Малигіна, О. О. Смирнова, І. В. Оришій,
А. П. Самойленко, В. В. Малашевич

Комп’ютерна верстка: О. О. Іщенко, Т. Г. Пунтус

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 21947-11847ПР від 31.12.2015 р.
Тираж 300 прим. Замовлення № 1004.

Адреса: м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4, 49000

Тел.: (056) 756-05-05

Електронна адреса: redactor.umsf@gmail.com

Підписано до друку 08.12.2017. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 15,00. Обл.-вид. арк. 13,33.

Засновник: Університет митної справи та фінансів
(Свідоцтво про видавничу діяльність ДК № 5022 від 14.12.2015 р.)

© Університет митної справи та фінансів, 2017

ЗМІСТ

Актуально

Tertyshnyk V. M. Civilizational choice a state and problems of constitutional reform in Ukraine	7
--	---

Історія та теорія права

Бочаров Д. О. Епістемологічні “перспективи” Ф. Ніцше: дисонанс, гармонія та ієрархія – методологічні застороги	12
Мороз С. П., Кравчук М. О. Стандарт як складова правової системи	31

Адміністративне та митне право

Андрейцев В. В. Ідентифікація об’єктів і джерел підвищеної небезпеки в системі засобів державного регулювання і забезпечення ризикової господарської діяльності	35
Ліпинський В. В. Проблемні питання кваліфікації протиправних дій, спрямованих на недекларування товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України	43
Перепьолкін С. М. Принципи міжнародного митного права як категорія міжнародного права	53
Прокопенко В. В. Аналіз сучасних досліджень щодо митних процедур на транспорті в Україні	63
Філатов В. В. Податкова інформація: проблемні питання законодавчого визначення	72
Хрідочкін А. В. Методи публічного адміністрування сферою інтелектуальної власності: поняття і класифікація	77
Ченцов В. В., Мазур А. В. Організаційно-правовий механізм розвитку митної справи в Україні	84

Цивільне право

Білоусова Я. О. Історія становлення та правової регламентації дистриб’юторської діяльності	99
Зуєв В. А. Проблеми гармонізації господарсько-правового та еколого-правового регулювання у сфері поводження з відходами	109

Проблеми правоохоронної діяльності

Варава В. В. Владні суб’єкти викриття і розслідування контрабанди в Україні та провідних країнах ЄС: компаративний аналіз компетенції	120
Карнаухов О. В. Особливості системи криміналістичного забезпечення	127

Трибуна молодого науковця

Калантай М. В. Митні спори та повноваження щодо коригування митної вартості товару	134
Коваленко Б. В. Стандарти як складовий елемент системи джерел екологічного права України	139
Коваль К. Л. Проблеми забезпечення балансу екологічної та економічної функцій землі як природного ресурсу	148
Корсун В. П. Родовий об'єкт злочину за безгосподарське використання земель	155
Логвин А. В. Аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання адміністрування податків в Україні	163
Омелян В. О. Причини та підстави застосування адміністративного розсуду в діяльності публічної адміністрації	174
Рокунь С. В. Проблеми правового регулювання та застосування положень законодавства України про кінцевого бенефіціарного власника	182

CONTENTS

Actually

Tertyshnyk V. M. Civilizational choice a state and problems of constitutional reform in Ukraine	7
--	---

History and theory of law

Bocharov D. O. Epistemological “perspectives” of F. Nietzsche: dissonance, harmony and hierarchy – methodological remarks	12
Moroz S. P., Kravchuk M. O. Standard as a part of the legal system	31

Administrative and customs law

Andreitsev V. V. Identification of objects and high-risk sources in the system of means of public regulation and provision of risk economic activity	35
Lipynskyi V. V. Problem issues of qualification of illegal actions aimed at the non-declaring of goods, vehicles moving across the customs border of Ukraine ...	43
Perepiolkin S. M. Principles of international customs law as a category of international law	53
Prokopenko V. V. Analysis of modern researches regarding customs procedures in transport in Ukraine	63
Filatov V. V. Tax information: problem issues of legislative determination	72
Khridochkin A. V. Methods of public administration of legal relations in the field of intellectual property: concept and classification	77
Chentsov V. V., Mazur A. V. Organizational and legal mechanism for developing customs business in Ukraine	84

Civil law

Bilousova Ya. O. History of becoming and legal regulation of distribution activity	99
Zuiev V. A. Problems of harmonization of legally commercial and legally ecological regulation in the area of waste handling	109

Problems of law enforcement activity

Varava V. V. Imperious subjects of detection and investigation of smuggling in Ukraine and the leading EU countries: comparative analysis of competence	120
Karnaukhov O. V. Features of the system of the criminalistics providing	127

Tribune of young scientist

Kalantai M. V. Customs disputes and credentials in relation to adjustment of custom costs of goods	134
Kovalenko B. V. Standards as a part of the system of sources of environmental law of Ukraine	139
Koval K. L. Problems of providing balance between ecological and economical functions of the land as a natural resource	148
Korsun V. P. Generic object of crime for landless utilization	155
Lohvyn A. V. Analysis of the current state of the legal regulation of tax administration in Ukraine	163
Omelian V. O. Reasons and grounds for using administrative discretion in the activities of public administration	174
Rokun S. V. Problems of the legal regulation and application the positions of the law of Ukraine regarding the final beneficial owner	182

V. M. Tertyshnyk, Doctor of Law, Professor
of the University of Customs and Finance

CIVILIZATIONAL CHOICE OF A STATE AND PROBLEMS OF CONSTITUTIONAL REFORM IN UKRAINE

The article covers the problem of ensuring the rule of law and harmonization of legislative, judicial and executive bodies, improvement of the law.

Our State has made a faithful civilizational choice and today is difficult, but keeps the course on the implementation of the principle of the rule of law. This complex and multi-faceted process must tap as a legal person – the State and the Organization of the authorities. Many problems of organization of power Ukraine received in succession for another moment of receiving its independence, but through a different. Reboot the individual institutions.

In the structure of the legislature it is advisable to foresee two chambers: the upper house – the Sejm, the Lower House, is the “Vice” (people’s Assembly). For constructive updates, the legislature should set the general constitutional rule – a citizen can be a member of the Parliament of not more than two consecutive terms. For selected has who submitted a declaration of their profit and your wealth in General, and confirmed that most of his property on the territory of Ukraine. Regulations of the legislature should be simpler and allow promptly take crucial laws.

In the implementation of constitutional and legislative reform, it is important to strictly adhere to the principles of the rule of law, legal certainty, and in the legal positions of the European Court of human rights, the principle of proportionality. Requires the development of a conceptual model of the new Constitution of Ukraine and the procedure for its adoption by popular referendum. The implementation of this order the adoption of the Basic Law of the State.

Key words: rule of law; constitutional process; referendum; local government.

Розкрито проблеми гармонізації законодавчої, судової та виконавчої влади, вдосконалення законотворчої діяльності та забезпечення верховенства права, зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини, формування цивілізаційних інституцій державотворення.

Суспільно-політична та правова криза в Україні обумовлюють необхідність нового суспільного договору громадян та влади, прийняття демократичної та юридично виваженої Конституції держави шляхом всенародного референдуму, що може стати ефективним способом гармонізації влади і суспільства.

Ключові слова: верховенство права; конституційний процес; референдум; розподіл влади; місцеве самоврядування.

© V. M. Tertyshnyk, 2017

Problem formulation. The idea of the distribution of power in the legislative, executive and judiciary, as one of the modern principles of the legal State, together with the system of checks, balances and limits the authority of the Hetman, to prevent corruption, were quite wisely implemented yet in the Constitution of Pylyp Orlyk 1710 a year. But the problem of harmonization and improvement of the constitutional bases of her organization is not completed and the date.

The urgency of the problem is caused by new turns of the constitutional reform, part of the conceptual provisions of which unveiled in the new bill for amendments to the current Constitution.

Analysis of recent researches and publications which discuss this problem shows that the problem of formation and organization of the activities of the legislature and harmonization of legislative process in the spotlight as politicians and scientists [1–12]. But the existing publication does not exhaust the whole complex problem, but rather to form a fundamental basis for subsequent research.

Purpose of the article is to identify ways of harmonizing power and the constitutional process.

Main material. Having inherited the legal system built up on the ideology of totalitarianism, the people of Ukraine chose the main path of their development, with the aim of building a democratic, social legal state and consolidating these concepts in the main law of the state.

The fundamental principles of law that need more attention are the principles of separation of powers, rule of law and the responsibility of the state to the individual.

The executive branch of power in Ukraine was a “two-headed”, divided into two parallel functioning and often duplicated one another system: the President with the President’s Staff and the Prime Minister with the entire apparatus of the Cabinet of Ministers and ministers. The Cabinet of Ministers as a collective body has shown its ineffectiveness when it is necessary to make decisions quickly and bear personal responsibility for them (curtains that contain collective irresponsibility should be sent to the landfill of history). If we turn our attention to the US Constitution, it’s easy to see another, simple and effective system of organization of executive power, headed by, of course, the President. It is considered appropriate in the process of constitutional reform in Ukraine to radically simplify the organization of executive power, through the subordination of all ministers directly to the President (by canceling the post of Prime Minister), and the Cabinet of Ministers to unite with the apparatus of the President, significantly reducing the staff of officials.

An important problem of the present constitutional process is the improvement of the activities of local self-government bodies. According to the proposals on changes to the wording of Article 118 of the Constitution of Ukraine, proposed by the draft law “On amendments to the Constitution of Ukraine concerning the decentralization of power”, the executive power in the districts and regions is exercised by the prefects appointed by the President of Ukraine. Prefects should be replaced by heads of local state administrations, including so-called governors. The Prefect becomes not so much a “governor” as it will fulfill the functions of prosecutor supervision over observance of laws by local

authorities. But will the prefect always be able to achieve legitimacy on the ground, and often to overcome the opposition of local officials, being outside the law enforcement system? Under the requirements of the law prefect can become a kind of “Don Quixote”. It will be difficult for him to put the system in executive power in place for such an “asymmetry” of his competence. This is a problem of power imbalance.

The legislative body of Ukraine is the Verkhovna Rada, which should work more qualitatively and not create a situation of permanent reforms. The name of our legislative body should not emphasize its “supremacy”, it would be more appropriate for the Ukrainian parliament to name “Parliament”, in the structure of which there are two chambers: the upper chamber – the “Sejm”, and the lower chamber – “Veche” (people’s assemblies). A constructive update of the legislature should establish a general constitutional rule: a citizen may be a member of the parliament for no more than two consecutive terms. Only those who filed a declaration of their profits and their wealth in general should be allowed to be enlisted, and confirmed that most of his property is in Ukraine, is invested in Ukraine.

Elections to parliament should take place in such a way that the composition of the parliament does not change at once in full, and is renewed every two years by one third (deterrence from radical changes and upheavals), therefore, it is more appropriate to have a bicameral legislative body.

The judiciary should be as independent of the others. The current system of appointment and dismissal of judges does not ensure such an approach. This applies both to courts of general jurisdiction and the Constitutional Court of Ukraine. It would be desirable to return to the election of judges by the people.

The renaissance of the jury should take place in the light of its classical model, which was chosen by England, the United States, Russia and other countries, which showed their merits during the 1864 Statute of Criminal Procedure. In a jury trial, the question of guilty (this issue is decided by the jury in the verdict) should be separated from the issue of punishment (this issue is decided by the judge in the sentence). This judicial power is divided into two mutually controlling parts, which limits the possibilities of abuse, corruption and pressure on the judiciary, strengthens the principle of impartiality and independence of the court and reduces the risk of court errors.

At the same time, the work of peace judges should be restored. Peace judges are a democratically elected judicial body, whose simplicity has provided procedural economy, and its work should deepen the implementation of the idea of humanism in the judiciary.

The state is responsible to the people for their activities, it is so defined in Article 3 of the Constitution of Ukraine. An important form of the implementation of this idea was the Law of Ukraine “On the Procedure for Compensation of Damage Inflicted on the Citizen by Unlawful Acts of Inquiry, Pre-trial Investigation, Prosecutor’s Office and Court”. Meanwhile, a separate settlement of the procedure for compensation for damage caused to a citizen by unlawful actions of officials of executive authorities and local self-government is needed. Based on the above norms of the Constitution of Ukraine, it is necessary to develop and adopt a systemic legislative act – the Code of Rehabilitation of victims of illegal actions or inaction of the authorities.

At the same time, with the emergence of Ukraine as an independent state, with an increasing separation from the totalitarian past, with the new winds of revolution of dignity, we must take care of the dignity of several lost generations of the past and of the prospect of future generations. Mykola Berdyaev rightly wrote: "The state does not exist to transform the earthly life into paradise, but to prevent it from becoming finally into hell".

One of the important problems is to ensure the inevitability of the responsibility of those who organized and carried out mass political repressions and terror against the Ukrainian population. It would seem appropriate to add section XX of the Criminal Code of Ukraine to art. 448 "Political repressions and terror".

To ensure the human rights, it is expedient to introduce in Ukraine a separate National Human Rights Court, whose jurisdiction would include consideration of actions of a person against the organs of state power of Ukraine and their officials. In our opinion, the creation of such a judicial body can improve the implementation of the institution of State responsibility to a person, promote the strengthening of the rule of law in the activities of state authorities.

The National Human Rights Court should be set up in Ukraine based on maximum independence of judges from the authorities. Consequently, the appointment of judges to positions of any branch of government should not be affected. Therefore, probably, the election of judges will be justifiable by all national elections.

Along with the introduction of amendments and additions to the Constitution of Ukraine, a separate Law of Ukraine "On the National Court of Human Rights" should be adopted. In our opinion, the creation of such a judicial body can improve the implementation of the institution of State responsibility to a person, promote the strengthening of the rule of law in the activities of state authorities.

It is necessary to preserve and multiply the realization of the fundamental principle of a state governed by the rule of law – when adopting new laws, it is not allowed to narrow the existing human rights and freedoms as a guarantee of non-return in a sad past.

The strategic goal of Ukraine is building a social legal State. If the goal is to develop social legal State then the strategy must include the formation of the principles of law, the creation of institutions of checks and balances against the retreat from the goal.

Conclusions and further researcher directions. The adoption of the Constitution of the State through the national referendum is a legitimate and effective way to harmonize the legislative power in general and in particular. While the Basic Law of the State, gets its jurisdiction directly from the people and becomes a higher power, and the authorities are no longer able to change it on your own. The authorities should not be "Supreme", and serve as the law and ensure the rule of law, the person and the citizen.

List of sources used:

1. Donnelly J. Universal human rights in theory and practice / J. Donnelly. – N.-Y. : Cornell University Press, 2003. – 290 p.
2. Giddings P. The Ombudsman and Human Rights / P. Giddings, V. Sladeczek, L. Diez Bueso // Righting Wrongs: The Ombudsman in Six Continents / [ed. by Roy Gregory, Philip James Giddings]. – IOS Press, 2000. – P. 441–458.

3. Jagers J. Populism as Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties' Discourse / J. Jagers, S. Walgrav // *Belgium European Journal of Political Research*. – 2007. – Vol. 46. – Issue 3. – P. 319–345.
4. Moloney K. Rethinking Public Relations: PR Propaganda and Democracy / K. Moloney. – London : Routledge, 2006. – 248 p.
5. Головаха Е. Соціальний цинізм і аномія в українському суспільстві: загальна динаміка і останні зміни / Е. Головаха // *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. – 2014. – Вип. 1 (15). – Т. 1. – С. 49–56.
6. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зломі століть : монографія / П. В. Мироненко. – К. : Академія, 2014. – 220 с.
7. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія : у 2 кн. – Кн. 1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – 344 с.
8. Тертишник В. М. Від тоталітарності до правовладдя: доктринальні аспекти державотворення / В. М. Тертишник // *Право.ua*. – 2017. – № 2. – С. 5–11.
9. Тертишник В. М. Реабілітаційне право та проблеми захисту жертв репресій, зловживань і помилок влади / В. М. Тертишник, В. В. Ченцов // *Право і суспільство*. – 2016. – № 3. – С. 198–204.
10. Тодика Ю. М. Конституція України: проблеми теорії і практики : монографія / Ю. Тодика. – Х. : Факт, 2000. – 608 с.
11. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм : монографія / В. М. Шаповал. – К. : Юридична фірма “Салком”, Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
12. Шемшученко Ю. С. Вибране. Теоретичні проблеми формування правової держави / Ю. С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2005. – С. 75–76.

Д. О. Бочаров, кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри теорії та історії держави
і права Університету митної справи та фінансів

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ “ПЕРСПЕКТИВИ” Ф. НІЦШЕ: ДИСОНАНС, ГАРМОНІЯ ТА ІЄРАРХІЯ – МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСТОРОГИ

Розглянуто специфіку використання Ф. Ніцше перспективи як символічної форми в контексті уявлень про пізнання. Відзначено, що німецький мислитель по-служується “перспективою” радше як метафорою, ніж як теоретичною конструкцією, виробленою митцями й ученими Ренесансу. Окрім того, використовувана ним метафора “перспективи” містить потужні музикознавчі конотації, що пояснюється впливом елементарної теорії музики на теорію перспективи та особистим досвідом філософа.

Тому засвоєна від Ніцше й розвинена в подальшому перспективістська епістемологічна модель акцентує передовсім на очевидних для схильної до умовляючості (а не співчуття) публіки моментах: візуальному ракурсі й перцептивних особливостях самого спостерігача. Інші, менш виразні, проте не менш важливі конструктивні елементи перспективи як символічної форми дотепер здебільшого залишаються поза увагою наукового загалу й потребують урахування та опрацювання, в тому числі й у царині правознавства.

Ключові слова: перспектива; дистанція; ранг; ієрархія; пізнання; істина; симфонічність.

The article “Epistemological “perspectives” of F. Nietzsche. Dissonance, harmony and hierarchy. Methodological remarks” considers the specificity of German thinker using perspective as symbolic form in the context of ideas about cognition. Remarked is that Nietzsche is using “perspective” rather as metaphor than theoretical construction created by artists and scientists of Renaissance epoch. Besides, metaphor of “perspective” used by him contains powerful musicology connotations, which is explained by affect of elementary theory of music upon theory of perspective as well as philosopher’s personal experience. Deviation from conventional view is interpreted by F. Nietzsche as dissonance, while harmonization of perspectives – as symphony. Discord sound either subordinates to others or organizes them as dominant ones. Therefore strife of perspectives culminates with victory of the most powerful one, which does not provide reaching of truth but optimizes its seeking and harmonizes final result. Hereof is thinker’s tolerance to various kinds of cognitive deceits that render consonance possible and allow human tolerate “the unbearable lightness of being” and severity of truth.

© Д. О. Бочаров, 2017

In everything that human thinks and does through a specific angle of view one characterizes activity, definite orientation and direction. This interpretation, which enables seeing and perceiving the world, conditions human values and beliefs and determines the vector of human incentives and instincts – and at the same time, ensures survival and growth of the organism and species. Thinking, feeling, willing – these are processes of falsifying transformation, faking, assimilation of reality as a result of which instead of it appears “harmonized” reality acceptable for human.

Since F. Nietzsche uses metaphor of representation of depth on surface, of great importance for him are concepts of distance, rank and hierarchy. Distance is differentiating element present in every force, thanks to which one force can be compared with others; proper distance enables adequacy of assessment. Besides, philosopher defends pathos of distance – acknowledgement of advantage as a result of which the order of rank as a place in hierarchy ensures ascent of higher values. The word hierarchy at German thinker means the difference between active and reactive forces, superiority of active forces over reactive ones; by contrast in the negative meaning hierarchy also means for him winning of reactive forces, contagious action of reactive forces and complicated organization as its consequence. Therefore, the morals, religion and law, according to Nietzsche, are theories of hierarchy in final understanding.

In spite of constantly stated and defended advantage of visual experience over auditory ones, perspective ideas of Nietzsche are far from optical-geometrical constructions of Renaissance. Perspective is thought by him in “perceptive” way, while hierarchy, distance and rank are defined by the power of personal “sounding”, ability to cause resonance and harmonize sounding around itself. In the view of this, adopted from Nietzsche and further developed perspective epistemological model emphasizes first of all on moments that are obvious to ordinary “consumer”: predefined allocation of perspective of viewing and specificities of viewer himself. Other less expressive but not less important constructive elements of perspective as symbolic form (type of perspective, parameters of visual field, correlation with horizon, focus, mode of actions of mechanisms of constancy, etc.) till now mostly remain ignored, which conditions fragmentarity and eclecticity of viewing performed in perspective disposition and arouses (often fair) reproaches in relativism.

Key words: perspective; distance; rank; hierarchy; cognition; truth; symphonycity.

Постановка проблеми. Епістемологічний перспективізм Ф. Ніцше суттєво вплинув не лише на розвиток філософії та методологію гуманітарних наук, але й спричинив виникнення відносно самостійного напрямку в юриспруденції – правового перспективізму [1, 563–566; 2, 41–45]. В основі цього підходу лежить критика уявлень про досконале знання й універсального суб’єкта. У лоні феміністичної філософії “епістемологічний перспективізм” Ніцше перетворився на теорію точок зору; вже не задовольняючись спробами розробки теорії пізнання, сучасні феміністки звертаються до міждисциплінарних проєктів щодо знання на основі конкретних досліджень його ефективності в таких царинах, як закон, соціологія та розробка державної політики, обговорення питань моралі. Новітні засади феміністичної теорії права пов’язані з питанням відтворення (а отже, суспільного конструювання) правом відмінностей, відносин та ієрархій і водночас фактора гендеру в конститу-

юванні права. Феміністичний рух суттєво пожвавив активність у царині боротьби за права інших соціально вразливих категорій, тим самим зумовивши визнання правового перспективізму як окремого напрямку праворозуміння. Спільними для різних підходів є критика властивих праву есенціалізації та узагальнення, вимога множинності бачень правової ситуації, можливість “зсуву підвалин/зміни контекстів” її інтерпретацій, децентрування й “плинність” правового суб’єкта. Визначальний фокус феміністичної теорії права, критичних расових теорій та критичних правових студій наразі спрямовано на формування конкретних позитивно-правових проєктів; часто на меті є не просто зміни у праві, але й трансформація основоположних його структур.

Водночас засвоєна філософією й правознавством від Ф. Ніцше модель “епістемологічної перспективи” акцентує лише на окремих аспектах пізнання, фактично залишивши поза увагою інші, не менш важливі для німецького мислителя моменти. Організаційна, орієнтаційна та структуруюча функції перспективи здебільшого не наголошуються, а поняття “ієрархії”, “рангу”, “інтервалу” й “дистанції” зазвичай трактуються безвідносно щодо його концепції перспективізму. Проте ці поняття становлять, як видається, невід’ємну складову Ніцшевого перспективізму та потребують урахування й аналізу в методологічному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед численних праць, присвячених філософії Ф. Ніцше та його “перспективістським” уявленням, слід згадати насамперед видані останнім часом ґрунтовні розвідки С. Шаапа [3] й Т. Лютого [4], в яких вплив метафори перспективи на погляди Ніцше про знання й пізнання розглядається в ширшому контексті у зв’язку з його науковими, естетичними та етичними настановами й фактами біографії. Натомість розгляд зазначеного питання в правознавчому ракурсі наразі становить радше виняток, ніж правило [2].

Мета статті – визначити особливості перспективістських уявлень, притаманних Ф. Ніцше, які зумовили акцентування лише на окремих аспектах перспективи як символічної форми та епістемологічної моделі, щоб виявити дотепер залишені поза увагою (ієрархія, ранг, дистанція та ін.), а також пояснити причини позірної невиразності й теоретичної недовершеності системи його поглядів, традиційно позначуваних у подальшому як “епістемологічний перспективізм Ніцше”.

Виклад основного матеріалу. Перспективізм є “життєво важливою частиною філософії Ніцше, що явно чи неявно пронизує все його мислення” [4, 889] і становить “визначальний концепт Ніцшевої теорії пізнання” [4, 888]. Ф. Ніцше трактував перспективу як головну умову будь-якого життя, а її заперечення вважав злочином проти істини [5, 8] і найсуттєвішою вадою позитивізму.

На думку Т. Лютого, “перспектива” означає для німецького мислителя три моменти: по-перше, як і в класичній традиції європейського живопису, це створення ілюзорної глибини на поверхні; по-друге, це ефект абсолютизації ракурсу, який зумовлює визнання найважливішим того, що перебуває на передньому плані, а те, що лежить у глибині чи на периферії візуального поля, залишає непомітним і недооціненим; по-третє, перспектива – це така ідея, що кожен індивід має іншу точку оптичного погляду [4, 662].

Як бачимо, всі зазначені смисли Ніцшевої метафори перспективи передбачають суто візуальні конотації. Ф. Ніцше наголошував на потребі мистецького вишколу ока з раннього віку – за допомогою вправ із креслення та рисунка, малювання ескізів ландшафтів, осіб, подій – що водночас забезпечуватиме неоціненний для життя набуток, роблячи око гострим, спокійним і терплячим під час спостереження за людьми та їхніми позиціями [6, 113]. Теорія перспективи в образотворчому мистецтві та архітектурі на той час набула вже відносно сформованого вигляду та широкого застосування – праці з теорії перспективи Альберті (“*De pictura*”), делла Франческа (“*De prospectiva pingendi*”), да Вінчі (“*Trattato della pittura*”), Дюпера (“*Unterweysung der Messung*”), Убальді (“*Perspectivae*”) й Дезарга (“*Traité de la perspective*”) були відомі загалом і суттєво вплинули на формування канону західного мистецтва [7, 201–210]. Але попри те, що Ніцше демонстративно захоплюється Леонардо да Вінчі як магічною, незбагненою й немислимою, приреченою на перемогу і звабу загадковою людиною [5, 89], його власний перспективізм має небагато спільного з доробком теоретиків мистецтва. Принаймні чітких розрахунків і раціональних схем, на відміну від теоретиків живопису, Ф. Ніцше не пропонує, а його “перспективізм” залишається радше філософською метафорою, ніж ужитковою технологією. Почасти це пояснюється принциповим небажанням “заганяти” власну філософію в прокрустове ложе, “чотирикутну дурість” якоїсь системи [8, 76], рідко – іншими, не менш важливими причинами.

Музування Сократа. Постать Леонардо да Вінчі не випадково викликала захват у Ф. Ніцше. Геній Ренесансу, здатний до створення найблагородніших мистецьких шедеврів і зброї надзвичайної вбивчої сили, духовних прозрінь і нелюдської жорстокості, да Вінчі уособлював для Ніцше відроджений ідеал елліна доалександрійської доби. Як зазначає Г. Макаренко, античність – єдиний учитель, якого Ф. Ніцше глибоко шанував упродовж свого життя. Зраджуючи ідеалізму і романтизму, зрікаючись Шопенгауера і Вагнера, Ф. Ніцше завжди залишався вірним одному кумиру. Цим кумиром був еллінізм трагічної епохи – досократівська Греція [8, 69]. Прообраз ідеальної людини він знайшов в особі цілісних представників стародавньої Еллади, дітей того народу, що відчував усю повноту життя і почував увесь пафос життя аж до найжахливіших і найтаємничіших його виявів. Створення, виховання такої ідеальної людини-генія, за Ніцше, є найголовнішим і єдиним завданням суспільства та істинною метою життя [4, 465; 8, 81].

Тож не дивно, що найбільшим і найкращим своїм ворогом Ф. Ніцше вважав Сократа, який поклав край природному існуванню греків, “розбестивши” їх [5, 8] своєю філософією. Сократ став головним негативним героєм і лиходієм усіх опусів Ніцше; боротьба із Сократом, яка почалася ще в ранніх творах, продовжувалася весь час із року в рік, і з книги в книгу, ставала все лютішою й непримиренною [8, 79]. “Сократ ... стоїть надзвичайно близько до мене, тож я майже застиг у двобої з ним”, – зазначав Ніцше в особистих нотатках [4, 235].

Утім, поняття “ворог” у Ніцше має власний, особливий сенс. “Будьте тим, чий погляд завжди шукає ворога – свого ворога. Своїм ворогом ви повинні пишатися – тоді успіхи вашого ворога будуть і вашими успіхами”, – вчив Заратустра [9, 47–49, 218–219]. Знайти та здолати свого кращого ворога й самому стати най-

кращим ворогом – ось життєва мета Ф. Ніцше. “Уміти бути ворогом і бути ним – передбачає стійку натуру ... По-перше, я накочуюся тільки на переможні речі. По-друге, я нападаю лише на ті речі, де я не відшукав би співників, де я стою один ... По-третє, я повіки не нападаю на особистості – я послуговуюся особистістю лиш як потужним збільшувальним склом ... По-четверте, я нападаю тільки на те, в чому виключені будь-які приватні порахунки”, – наголошував він [4, 215].

Неодноразово відзначалося, що Сократ Ніцше не тотожний історичному Сократові [8, 74]. Під “збільшувальним склом” Ніцшевої уяви Сократ утілює тип нечуваної до нього форми існування – теоретичної людини. Теоретична людина, як і митець, має нескінченне задоволення від наявного та, як і той, захищена цим задоволенням від практичної етики песимізму й від його Лінкеевих очей, що світяться лише в темряві. Якщо ж митець при кожному відкритті істини залишається прикутим захопленим поглядом до того, що й надалі, після відкриття, залишається все ще під запоною, то теоретична людина насолоджується та задовольняється відкритим покровом і мету найвищої радості має у процесі завжди вдалого, досягнутого власною силою відкриття. Їй властива непохитна віра, що кероване причинністю мислення може сягнути найглибших безодень буття і що мислення здатне не лише пізнати, але й виправити буття. Сократ постає праобразом теоретичного оптиміста, котрий у згаданій вірі в досліджуваність природи речей надає знанню та пізнанню сили універсальних ліків, а в омані бачить саме зло. Проникати в те підґрунтя й відділяти справжнє пізнання від видимості й помилки видавалося сократичній людині найшляхетнішим, навіть єдино істинним людським покликанням: адже той механізм понять, суджень і висновків, починаючи від Сократа, цінувався понад усі здібності як найвище заняття й найбільш вартий захоплення дарунок природи. Хто сам пережив радість сократичного пізнання й відчуває, як воно все ширшими колами намагається охопити весь світ явищ, той уже ніколи не почуватиме жодного наполегливого потягу до існування, сильнішого за прагнення довершити те завоювання та нерозривно сплести цю сіть [10, 82–84]. Саме тому Сократ став для Ф. Ніцше, з одного боку, вищою людиною з “розкутим духом”, наділеною “веселою серйозністю й сповненою шельмівських витівок мудрістю, які забезпечують найкращий душевний стан, до того ж обдарованою великим умом” [6, 246], ба більше – богом (“божеством розрахунку”), рівним Діонісові, Аполлонові та Ісусові [8, 75] чи навіть вищим за них (бо як-не-як виявився переможцем у цій борні), а з іншого – першим декадентом, “потолочню”, “найпотворнішою людиною”, виродком, що своїм ученням поклав край величній і героїчній аристократичній добі в культурі стародавніх греків [4, 9, 730], натомість започаткувавши “александрійську” добу й підмінивши мужню й трагічну веселість давніх еллінів специфічною “александрійською” веселістю. “Найшляхетнішою формою тієї іншої форми “грецької веселості”, александрійської, є веселість теоретичної людини, яка виявляє ті самі характеристичні ознаки, як і я, – писав Ніцше, – вивів із духу недіонісійного: вона поборює діонісійні мудрість і мистецтво, вона намагається розчинити міт, вона ставить на місце метафізичної втіхи земну співзвучність ... вона вірить у виправлення світу через знання, в кероване наукою життя й справді у змозі загнати окрему

людину в найтісніше коло вирішуваних завдань, у якому вона весело промовляє до життя: *Я волю тебе – ти варте того, щоби тебе спізнати*” [10, 95].

На думку Ф. Ніцше, весь наш сучасний світ борсається в тенетах александрійської культури й має за ідеал озброєну найвищими силами пізнання служительську науки – теоретичну людину, праобразом і родоначальником якої є Сократ. Усі наші засоби виховання первинно мають перед очима саме цей ідеал, – кожна інша екзистенція мусить важко продиратись угору узбіччями як дозволена та не передбачена [10, 96].

Для розуміння Ніцшевого ставлення до Сократа потрібно зважати на його класифікацію типів культури, серед яких особливе місце посідали діонісійна, дорична (аполлонійна), александрійська. Як зазначає Т. Лютий, для діонісійної культури характерні інтелектуалізація титанічних виявів, усталення аристократичного змагання й узаконення становлення, домінують інстинкт, пісня, танок та агон; дорична культура характеризується витісненням Діоніса та владарюванням Аполлона, неупорядковане становлення поступається місцем сталим формам і пропорціям, поняття ладу, краси виявляється рівнозначним поняттю міри, переважають образотворче мистецтво, архітектура й музичний мінімалізм; натомість александрійській культурі властиве домінування теоретичного типу людини, котра визначається раціоналізмом, дослідницьким оптимізмом, вірою в пізнаваність усіх таємниць світу і земне щастя для всіх [4, 463]. Фактично діонісійний, доричний та александрійський типи культури втілюють чуттєвий, образний та теоретичний способи опанування світу. Діонісійна та аполлонійна культури набувають своєрідної врівноваженості в трагедії, натомість александрійська культура вбиває милу серцю Ніцше трагедію як жанр, деміфологізуючи її, й порушує усталену гармонію між природою і людиною, вбиває Бога. Не випадково деякі дослідники вважають прообразом Ніцшевого “вбивці Бога” – “найбридкішої людини” [9, 272–278] саме Сократа [4, 853]. Сократ символізує для Ф. Ніцше декадента: його раціональність хвороблива і свідчить про відмову від життя в усій його повноті. “Декому життя не вдається – отруйний хробак гризе його серце. Тож нехай він подбає, щоб смерть удалась йому краще” [9, 75]. Власне, тріумф Сократа Ніцше пов’язує саме з його смертю: “Умираючий Сократ став новим, ніколи до того не баченим ідеалом шляхетної грецької молоді” [10, 76] й тим ознаменував тріумф науки (холодного розумування) над міфом (повнокровним життям). Сократ – збоченець, який поміняв місцями життя і смерть, інстинкт і свідомість. “Інтелект цієї людини був такої небувалої сили, – пише Г. Макаренко, – що немовби заміняв йому інстинкти” [8, 74]. Більше того, інстинктивна мудрість виявлялась у цій цілком аномальній натурі лише для того, щоб то тут, то там чинити протидію свідомому пізнанню. Тоді як у всіх продуктивних людей саме інстинкт є творчестввердною силою, а свідомість поводитьсь критично та відраджує, – у Сократа інстинкт стає критиком, а свідомість – творцем [10, 75–76].

Зі смертю ж грецької трагедії виникла страшна, всюди глибоко відчутна пустка; але коли все ж таки розцвів новий рід мистецтва (новітня антична драма), який шанував трагедію як свою попередницю та наставницю, то з жахом було помічено, що він справді має риси своєї матері, але ті, які виявились у її тривалій передсмертній боротьбі, агонії [10, 63–64], риси естетичного сократизму, верховний закон

якого звучить приблизно так: “Усе мусить бути зрозумілим, аби бути гарним” – як паралельне положення до Сократового: “Лише той, хто знає, добродішній” [10, 71]. Відтепер герой має бути діалектиком; між чеснотою і знанням, вірою та мораллю мусить бути видима пов’язаність [10, 79], а глядач навчається вишукано спостерігати й робити логічні висновки [10, 65]. Оскільки ж відживлений труп трагедії на-вряд чи міг когось захопити, новітнє театральне мистецтво потребувало нових засобів збудження. Ними стали холодні парадоксальні думки замість аполлонічних споглядань і полум’яні афекти замість діонісійних екстазів, – до того ж надзвичайно реалістично підроблені [10, 71, 515–516]. По суті, естетичний сократизм – це хвороблива гіпертрофія аполлонічного, що втратило відчуття міри в перебігу її визначення, перенесло наголос із “міри” на “знання”, знехтувавши головним і зосередившись на другорядному: адже “служіння образам аполлонічної культури мало піднесено мету в етичній вимозі міри, яка існує паралельно з естетичною вимогою краси ... міра, висунута як вимога, можлива тільки тоді, коли міра, межа, вважається розпізнаваною ..., щоб могли дотриматися наших меж, мусимо їх знати” [10, 468, 490–491]. Тут філософська думка оповиває мистецтво та змушує його щільно притулитися до стовбура діалектики. Аполлонічна тенденція була захоплена в кокон логічного схематизму [10, 78, 523]. Божество, що промовляло через новий сценічний жанр і новий тип культури, було не Діонісом і не Аполлоном, а цілком новонародженим демоном на ймення Сократ [10, 69].

Такий стан речей видається Ф. Ніцше вочевидь протиприродним. Будучи також певною мірою “теоретичною людиною” (принаймні з огляду на фах; див. його: “Ми, вчені”), він уважав себе “учнем філософа Діоніса” [8, 75] й надавав перевагу пафосу пошуку істини над властивими науці претензіями на володіння нею [10, 82–83]. “Той пафос, з яким хтось претендує на володіння істиною, має дуже малу вагу відносно того, звичайно ж, м’якшого і невиразнішого пафосу пошуку істини, який ніколи не втомлюється перевчатися і заново перевіряти” [11, 396]. Він обстоює користь обхідних шляхів [6, 59] і заспокоює нетерплячих: “По горах істини ти ніколи не лазитимеш намарне: ти або вже сьогодні високо здіймешся, або ж ти з допомогою цих вправ накопичиш сили, аби вже завтра спромогтися піднятися ще вище” [6, 172]. Пристрасть до “кривих”, обхідних шляхів також є невід’ємною властивістю Ніцше як шукача істини, адже “все добре досягає своєї мети кривими шляхами” [9, 307], і марно намагатись охопити все сутнє самою лиш думкою [9, 116]. “Завдання намалювати загальну картину життя, як би часто воно не ставилось ... є, все-таки, безглуздом: навіть з-під рук найбільших малярів-мислителів завжди поставали лише картини і образи з якогось життя, а саме з їхнього життя; щось інше навіть не є можливим” [6, 23].

Тому Ф. Ніцше надзвичайно тішила історія про сон ув’язненого Сократа. “Той деспотичний логік, власне, мав щодо мистецтва то тут, то там відчуття прогалини, порожнечі, напівдокору, можливо, невиконаного обов’язку. Як він розповідав своїм друзям у в’язниці, він часто бачив один і той самий сон, у якому йому постійно говорилося те саме: “Сократе, займайся музикою!” До останніх днів він заспокоював себе гадкою, що його філософування є найвищим мистецтвом муз і не зовсім вірив у те,

що якесь божество нагадає йому про ту “просту, народну музику”. Врешті, у в’язниці він, аби цілком полегшити докори сумління, погоджується займатися тією, так мало шанованою ним, музикою. У такому настрої він творить присвячений Аполлонові гімн і переспівує віршами кілька Езопових байок” [10, 80–81, 525].

Отже, “якщо давню трагедію було вибито з її русла діалектичним поривом до знання та до оптимізму науки, то з цього факту слід було би зробити висновок про вічну боротьбу між теоретичним і трагічним світорозуміннями і лише після того, як дух науки дійде до своїх меж і його претензії на універсальну чинність будуть знищені підтвердженням тих меж, можна було би сподіватися на відродження ... Символом такої культурної форми мав би стати Сократ, який займається музикою, – підсумовує Ніцше. – При цьому протиставленні я розумію під духом науки ту віру в пізнаваність природи й універсальну цілющу силу знання, яка вперше з’явилася на світ в особі Сократа” [10, 92].

Ілюзіонізм Аполлона. Головним гріхом Сократа Ф. Ніцше вважав зумовлену “теоретичним оптимізмом” ілюзію “потенційного всевідання”, можливості раціонального опанування істини, здатності судити *sub species aeternitatis*, “з точки зору Бога”. Натомість для самого німецького філософа наріжним каменем людського пізнання від початку була *перспектива*, і цієї позиції він принципово дотримувався протягом усього свого свідомого життя.

Теорія перспективи є цілковито плодом александрійської доби й аполлонійної культури. Якщо трагедія для Ніцше була точкою рівноваги аполлонійного й діонісійного начал, то перспектива як забезпечувана розрахунком ілюзійна техніка зображення глибини на поверхні втілює баланс аполлонійного й сократичного.

Уже зазначалося, що служіння образам аполлонійної культури, незалежно від того, чи воно виявлялось у храмі, у статуй чи в гомерівському епосі, мало свою піднесену мету в етичній вимозі міри, яка існує паралельно з естетичною вимогою краси. Міра, висунута як вимога, можлива тільки тоді, коли ця міра, межа вважається розпізнаваною. Щоб могли дотриматися наших меж, мусимо їх знати: звідси й аполлонійний праяклик: “Пізнай самого себе”. Мірою, під ярмом якої гнущся новий світ олімпійських богів, була міра краси: межа, якої мав дотримуватися грек, була межею гарної видимості [10, 490–491]. Аполлонійна радість – це радість, що виникає під час споглядання всього правильного й симетричного, в лініях, точках, ритмах: адже завдяки певній подібності пробуджується відчуття всього впорядкованого і правильного в житті, що лише одне забезпечує нам добре самопочуття; отож у культурі симетричного ми несвідомо поклоняємося правилу й симетрії як витокам свого дотеперішнього щастя. Й лише при певному переситі від цієї щойно згаданої радості виникає ще витонченіше відчуття того, що насолода може полягати також і в порушенні симетрії та впорядкованості. Використовувати надмір у ролі засобу зцілення – один із найвитонченіших прийомів [6, 68, 174], ефективний як виняток лише за повсякчасного підкорення загальному правилу.

Аполлонійна культура – передовсім, візуальна культура; її пріоритети – образотворче мистецтво, скульптура, архітектура.

Навіть спорт у доричну добу підкоряється канону краси і грації. Важить не лише перемога, але й велич і краса змагання; олімпійські ігри – не тільки “агон”,

нешадна битва за першість, а й “арете” – демонстрація досконалості, сповнена драматизму й краси вистава [12, 64–66; 13, 719]. Для глядачів привабливість спорту полягає насамперед у перебуванні в присутності сяйливих тіл атлетів у момент їхнього найкращого перформансу [12, 83], а велична поразка чемпіона може дорівнювати перемозі [12, 132–133].

Як александрійське мистецтво музика також, по суті, являє собою лише ритм, образотворча сила якого була розвинена для зображення аполлонічних станів: музика Аполлона – це архітектура у звуках, до того ж тільки в ледь означених, “схематично” окреслених звуках, які властиві для кітари [10, 29, 462]. Цей тип музики, за влучним висловом Ф. Ніцше, “вимагає, щоб ми також і наші вуха мали там, де є наші очі” [6, 277]. Трагічна доля Марсія, який поставив під сумнів слушність аполлонічного канону в музиці [13, 1134–1135], найкраще підтверджує істинність цього висновку.

Утілене в архітектурі, скульптурі та кераміці аполлонічне мистецтво було мистецтвом “чистої тілесності” [14, 48] й мало справу переважно з тривимірними об’єктами, тож антична оптика й прототеорія перспективи виходили з потреби проектувати зображення на сфероїдальну, а не на пласку поверхню. Як зазначає Е. Панофський, “уявляючи собі поле зору сфероїдальним, античні мистці в усі часи виходили з того, що видимі розміри (як проекції предметів на очне яблуко) визначаються не віддаленістю речей, а винятково величиною кута зору); відтак і візуальна відмінність однакових величин, побачених з різної відстані, залежить не стільки від співвідношення відстаней, скільки від різниці кутів зору [14, 39–40]. Крім того, у давніх греків не існувало як такого уявлення про цілісний і систематичний простір: жодна з просторових теорій античності не вважала простір виключно системою відношень між висотою, шириною й глибиною [14, 51].

Тож теорія перспективи як ілюзійна техніка зображення глибини на пласкій поверхні виникає значно пізніше, за доби Відродження, але як відродження й переосмислення мистецтва елінізму в контексті нових уявлень про простір [14, 53–54, 84]. Грецьким митцям належить відкриття пластичної (або функціональної) лінії, техніки перекриття (використання декількох планів), тонального кольору й послаблення його інтенсивності задля створення відчуття глибини, використання ракурсу та гри світла й тіні [13, 657, 780, 823]. Керамісти застосовували у творах прийом мегалографії для надання просторової глибини й пластичності фігур: персонажі розташовувалися на різній висоті, на хвилястих лініях землі, котрим таким чином надавалася більша глибина [13, 713]. Використання греками елементів техніки перспективи засвідчується й літературними описами шедеврів настінного живопису, де зображені “фігури розташовані вільніше в просторі, який набуває глибини й однорідності завдяки першим випробуванням у сфері перспективи” [13, 718]. Зрештою, історія суперництва Зевксиса й Паррасія засвідчує досконалисть живописного мімезису: Зевксис намалював виноградне гроно так достовірно, що на нього намагалися сісти птахи. Упевнений у своїй перемозі, Зевксис попросив Паррасія, аби той відкрив своє полотно, після чого впевнився, що те, що він сприйняв за заслону, було самим образом [7, 49]. Без уміння гармонійно вписати цей образ у простір інтер’єру досягти такого ефекту було б неможливо (грунтовний опис розвитку

в еллінів технік, спрямованих на відтворення візуальної глибини, здійснений Е. Панофським [14, 133–141]).

Найближчою до сучасної теорії перспективи видається грецька сценографія (сценічний живопис) як метод ілюзійного зображення об'ємних будівель на площині [13, 771–772; 14, 42, 123–129]. Проте перспективи в сучасному розумінні (прямої, або лінійної перспективи) греки, певно, не знали [14, 51].

Отже, в образотворчому мистецтві перспектива – це вчення про закони зображення предметів на площині відповідно до тих уявлюваних скорочень розмірів, обрисів форми й світлотіньових співвідношень, які спостерігаються в натурі. Зазвичай розрізняють зворотну, лінійну й повітряну перспективи.

Зворотна перспектива – спосіб зображення, за якого характерні лінійні розміри предметів з віддаленням збільшуються, а з наближенням зменшуються; має виняткове значення й широке застосування в сакральному мистецтві.

Натомість лінійна перспектива розглядає способи побудови перспективних зображень ліній контуру предметів, пропорційно зменшуючи їх по мірі віддалення; як техніка вона здебільшого притаманна реалістичному мистецтву, ґрунтуючись на основних положеннях геометрії, дає можливість зображувати на площині навколишні предмети як з натури, так і за уявою.

Повітряна перспектива розглядає зображення кольорових і тонових взаємовідношень предметів залежно від умов освітлення, розміщення їх відносно одне одного й того, хто зображує їх, тощо [15, 5]. Усі предмети, які нас оточують, – плоскі фігури і об'ємні тіла – мають певні форму, розмір і колір. Проте, розглядаючи предмети з різних точок і на різних відстанях, їх форму, розмір і колір можна сприймати по-різному. Так, ті самі предмети з віддаленням від нас здаватимуться дедалі дрібнішими; на близькій відстані ми бачимо дрібні деталі предметів, на більшій – лише великі елементи, а на значній – силуети; паралельні лінії нам здаються такими, що сходяться в одній точці; колір предметів, які віддаляються, в ясну погоду набуває синюватого відтінку ... Таким чином, ми бачимо предмети не такими, якими знаємо їх з життєвого досвіду [15, 3]. Зображення дійсності, на думку першого теоретика лінійної перспективи – Леона Баттісти Альберті (1404–1472 рр.), – слід конструювати так, неначе це “погляд з вікна”. Альберті пояснює свій метод за допомогою уявних ліній, які пов'язують митця з предметами в зображуваному і які, якщо вони перетинаються піктуральною площиною (вікном, полотном картини), дають зображувану композицію. Ілюзія “погляду з вікна” досягається, на думку Альберті, вертикальним перетином усіх ліній піктуральної площини в одній точці на горизонті (так званій точці сходу або “точці зникнення”). Цей метод ґрунтується на геометричних закономірностях і дозволяє митцям установити відносну величину предметів у зображеному [7, 202]. По суті, теорія перспективи Альберті – архітектурно-геометрична, він трактує всі зображувані об'єкти (у тому числі й людину) лиш як предмети, розміщені в просторі й підвладні геометричним закономірностям. Не випадково він присвячує свою теорію перспективи архітектору Брунеллескі й захоплюється римським архітектором і механіком Вітрувієм, що розглядав досконалість людського тіла як здатність бути довершено вписаним у дві базисні геометричні форми – коло і квадрат (див.: “Вітрувієву лю-

дину” да Вінчі) [7, 52, 212–213]. Саме це, між іншим, пов’язує перспективу як аполлонічну техніку і з “божеством розрахунку” – Сократом. Проте кожний, хто уважно дивиться на живопис, спертий на чисту лінійну перспективу, не може не зауважити, що в ньому є щось штучне. Прецизійне застосування законів лінійної перспективи створює стерильні й штучні картини. Вони неприємні для ока і скидаються на технічні ілюстрації [7, 203].

Продовжувачем і вдосконалювачем теорії лінійної перспективи та творцем теорії повітряної перспективи став Леонардо да Вінчі (1452–1519 рр.). Він дослідив усі можливі перцептуальні зміни, які наставали, коли мінялися взаємні положення предметів, піктуральна площина і спостерігач; працював з різницями в кольорі і формах, проектував механізми, які могли рисувати в перспективі, й намагався враховувати специфіку функціонування людського ока; удосконалив нелінійну перспективу, додавши до неї техніку зміни в кольорі й тоні предметів, зміни їх контрастних характеристик у бік зменшення, приглушення, віддаляючи їх углиб простору. Однак від законів лінійної перспективи майстер Леонардо цілком не відмовився, а лише корегував її недоліки. Емпіричні й естетичні корекції да Вінчі суттєво покращили результати застосування цієї “ілюзійністичної” техніки [7, 203–204, 207], проте не змінили загального принципу її ґрунтованості передовсім на розрахунку.

Для перспективістської філософії Ф. Ніцше надзвичайно важливі концепти бачення, поля, точки й кута зору (ракурсу, який він зазвичай без застережень іменує “перспективою”), дистанції та власне спостерігача, тобто того, хто дивиться й бачить (інтерпретує й оцінює). Усі ці поняття вироблені переважно в контексті теорії лінійної перспективи і є невід’ємними її елементами [15, 5–7, 15], що забезпечують довершеність аполлонічної ілюзії.

Проте ілюзійність аполлонічного в нашому випадку має ще один важливий аспект: створюється переконливе враження, що сам Ніцше, розмірковуючи про перспективу, послуговується аполлонічно-сократичним способом осягання світу. Хоча насправді саме це враження – не більш як ілюзія: адже під поверхнею аполлонічно-сократичного слововжитку приховується діонісійна глибина.

Теоретизування Діоніса. Справа в тому, що, створюючи свою теорію лінійної перспективи, Альберті бере за основу піфагорійську теорію музики [7, 212, 214], в якій “правильні співвідношення” утворюють консонанси (гармонійне звучання), що дорівнюють математичним співвідношенням $2/1$ (октава), $3/2$ (квінта), $4/3$ (кварта) й утворюються з перших чотирьох цілих чисел (1, 2, 3, 4), що їх сума становить священне для піфагорійців число 10, яке символізувало гармонію сфер [7, 42; 13, 1158]. Таким чином, теорія перспективи Альберті певною мірою перебуває в залежності від елементарної теорії музики.

Ф. Ніцше не здобув навичок перспективної організації рисунка, покликаних забезпечувати “неоцінений для життя набуток, роблячи око гострим, спокійним та терплячим під час спостереження за людьми та їхніми позиціями” [6, 113]. Натомість він ще в дитинстві домігся володіння значною технікою гри на фортепіано. Згодом були заняття гармонією, серйозне вивчення композиції й точного контрапункту. Мало хто, крім вузького кола спеціалістів, знає про те, що Ніцше залишив

у своїй творчій спадщині п'ятдесят три музичні опуси [8, 87]. Його композиторський таланти видається доволі скромним (його композиціям завжди бракує структури та єдності), хоча піаністом та імпровізатором він був, без сумніву, непересічним [4, 203]. Це почасти компенсує брак ґрунтовних уявлень про перспективу в архітектурі й живописі (адже “наразі ми значно гірше розуміємо архітектуру, принаймні – значно гірше ніж музику” [11, 191–192]) та пояснює специфічну розстановку акцентів у його власній філософії перспективізму. Адже “поставити музику в підвалини світобудови, пізнавати, прозріваючи, суть буття через музичне мистецтво, могла дозволити собі людина, яка не тільки тонко відчуває й розуміється на ній, але й глибоко пізнала музичну тканину зсередини” [8, 86].

Починаючи від Піфагора, теорія музики як наука передовсім полягала в методологічному аналізі консонантних зв'язків. Музичні відносини зводилися до математичної моделі, яка показувала зв'язки, що сполучали звуки між собою через візуалізацію інтервалів як лінійних відрізків, з крайніми числами, котрі визначали їхню амплітуду. Музичні роздуми підпорядковувалися моделі абстрактної схематичності, яка виходила за межі чуттєвого аспекту самого звука [13, 1143].

Згідно з Арістотелем, для піфагорійців усе було числом. Речі, які ми бачимо в світі, є цілими числами, з яких ми повинні дешифрувати правила їхньої структури, та способом, за допомогою котрого поєднуються їхні частини: музичний інтервал – це співзвуччя двох звуків, але ми повинні зрозуміти просторову граматику цього зв'язку, як звуки об'єднуються, який тип кількісного складу прихованих за “округлістю” звукового феномена [13, 1144–1145]. Гармонійний зв'язок є діалектикою між безперервністю та дискретністю й закарбовується в музичній умоглядності, де безперервність музичного простору передається нерухомій основі зв'язків і матеріалізується через математичне відображення числового співвідношення [13, 1145]. Не випадково, на думку К. Серри, фіксовані налаштування аполлонійної ліри були прямо співвідносні з монохордом, – інструментом, який давав можливість переводити якісне явище звукового консонансу в кількісне відношення, виражене числом [13, 1146].

Такі аспекти, здається, незворотно повертають до аполлонійного виміру, відкриваючи шлях ідеологічній (сократівській) моделі, яка зміцнювала піфагорійські уявлення [13, 1143]. Піфагорійська теорія музики – це, по-суті, прототип і аналог теорії лінійної (математичної) перспективи, з усіма властивими їй недоліками. Наприклад, у піфагорійській музичній теорії таким інтервалам, як терція чи секста, всупереч їхній очевидній милозвучності, не знайшлося місця серед консонансів, вочевидь, через “нумерологічні” причини [7, 42–43].

До тиранії чисел в епістемології та музичній теорії Ф. Ніцше ставився критично: “Винахід чисел був зроблений уже на основі тієї панівної омани, що існують кілька однакових речей (однак насправді не існує нічого однакового), щонайменше, що речі існують (однак не існує жодної “речі”). Передумовою припущення множинності завжди є те, що існує щось, що неодноразово трапляється; але саме тут на нас уже чигає омана, вже тут ми вигадуємо сутності – одиниці, – яких немає. Наше сприйняття простору й часу хибне, але оскільки ці величини є принаймні константними, як, наприклад, наше часове і просторове сприйняття, то результати

все ж набувають цілковитої строгості і певності у їх співвідношенні. До світу, який не є нашим уявленням, закони чисел цілком незастосовувані” [11, 37–38]. Картина (як образ світу, життя, досвіду) ще й досі цілком перебуває в процесі становлення, а тому й не може розглядатись як фіксована величина [11, 33].

У музиці, як зазначалося, аполлонійне начало для нього виявляється насамперед у ритмі й лише почасти – в мелодії, у ледь означених, “схематично” окреслених звуках, які властиві для кітари і ліри [10, 29, 462]. Це зумовлено аполлонійним жаданням правильного і симетричного в лініях, точках, ритмах [6, 68, 174] – у тих проявах, які можуть бути зафіксовані й виміряні. Але повнозвучну мелодію як “абрєвіатуру гармонії” (“...мелодія відтак є першим і загальним, через що вона може зазнати кількох об’єктивацій” [10, 42]) і гармонію як есенцію музики Ф. Ніцше, без сумніву, зараховує до сфери діонісійного [10, 462]. Діонісійне начало – це природність, начало органічного зв’язку і спільності з природою – є за своєю суттю вічною радістю у всій його повноті, де воля до життя радіє своїми вищими типами в нескінченній невичерпності всупереч страхітливості і стражданням, стає вічною радістю становлення. Найточнішим втіленням бога Діоніса – представника інстинктивного, природного начала, на думку Г. Макаренка, є непластичне мистецтво музики [8, 73], а той елемент, який визначає характер діонісійної музики, та й сутність музики загалом – приголомшлива міць звуку й цілком незрівнянний світ гармонії [10, 462].

На відміну від традиційних уявлень про гармонію як продукт консонансу, Ф. Ніцше пов’язує “прафеномен діонісійного мистецтва” із дисонансом: “Радість має спільну вітчизну з чуттям дисонансу в музиці” [4, 465; 10, 126].

Утім, сам Ніцше аж ніяк не заперечував гармонійності як ладу й милозвучності: насолоду від мистецьки застосованого дисонансу він розглядав як виняткову насолоду від порушення симетрії та впорядкованості [6, 68]. Ключове слово тут “виняткову”, оскільки це один із найвитонченіших прийомів [6, 174], який не може вживатися надмірно [6, 84]. На думку Ф. Ніцше, принцип “Cave musicam!” (з лат.: обережніше з музикою! пильнуйте – музика!) й нині є порадою для всіх, хто досить мужній для того, аби дотримуватися чистоти у справах духу [6, 9]; натомість небезпека так званої нової музики полягає в хворобливій надмірності вживаних засобів [6, 84]. Самому йому не завжди вдавалося дотримуватись власних рекомендацій: композицію “Манфредові роздуми”, насичену “плутаними дисонансами, щоб збудити суперечливі враження від сум’яття й розпачу байронівського героя”, сучасники критикували як “напрочуд рідкісний взірєць химерної екстравагантності” [4, 202–203]. Зазіхання інших новаторів на ритм і мелодію як суто аполлонійні музичні елементи викликає в нього занепокоєння: винахід новітньої музики – “нескінченна мелодія” – “має намір зламати усі математичні часові й силові співмірності; двотактному ритмові протиставляється тритактний, або навіть п’яти- або семитактний, повторюється одна й та сама фраза, але з таким розтягуванням, що вона триває удвічі а то й утричі довше. Тут чаїться велика небезпека: поруч із переспілістю ритмічного почуття завжди приховано чатує здичавіння й занепад” [6, 74–75].

Щоб зрозуміти позицію Ф. Ніцше в цьому питанні, слід дослухатись до його поради й уявити собі, що дисонанс став людиною [6, 128]. “Людина – це те, що

треба подолати, – вчив Заратустра. – Велич людини в тому, що вона міст, а не мета, і любити людину можна тільки за те, що вона – перехід і загибель” [9, 10, 12]. Радість дисонансу – це радість переходу, самоподолання, становлення. У межах певного ладу й тональності дисонансний звук “прагне” розв’язку, тобто переходу в інший, вищий чи нижчий консонансний звук. Радість дисонансу – це болісна радість внутрішньої боротьби, віднаходження належної дистанції й зумовленого рангом місця в ієрархії перспективи. І байдуже, про звук чи про людину йдеться...

Переосмисливши вчення Шопенгауера, Ф. Ніцше розуміє музику як вираження волі [10, 43–44, 89]. Пояснюючи цю позицію, музикант-філософ Г. Макаренко пише про “найменші центри сил, які не є якимись стійкими і незмінними сутностями; ці центри сил є елементарними центрами волі, могутність яких або росте, або зменшується. Вони являють собою динамічні величини, що перебувають у певному напруженому співвідношенні з іншими динамічними величинами – аналогічними центрами. Кожний із цих центрів безперестанно розвиває всю ту суму енергії, на яку він спроможний, і визначається, з одного боку, дією, що він у силах здійснити, а з іншого – ступенем опору, спричиненого всією сукупністю навколишніх енергій. Сила прагне не усталеності, а росту” [8, 84; 16, 10]. Кожний центр сили жадає підпорядкування своїй волі інших силових осередків. У музиці це виявляється в дисонансному звучанні основного тону й обертонів (у поодинокому звуці) або тонального звуку й супровідних – в акорді. Якщо “центри сили наштовхуються на подібні ж зусилля з боку інших центрів і тіл, і вступають, зрештою, в певний союз із тими з них, які володіють достатньою для такого об’єднання спорідненістю” – матимемо гармонійне співзвуччя – консонанс, “союз сил, що зберігає свою усталеність на більш-менш тривалий час” [8, 84; 16, 12, 15]. “Численні посилення волі, мінливу кількість радості та прикрості ми знову розпізнаємо в динаміці звуку. Та справжня її сутність приховується, висловлюючись неалегорично, в гармонії. Гармонія – це символ чистої есенції волі”, – переконаний Ніцше [10, 476]. У гармонійній послідовності й уже в її аббревіатурі, в так званій мелодії, “воля” виявляється цілком безпосередньо, без попереднього входження в явище. До гармонійності греки мали надзвичайно витончене чуття, про що ми мусимо зробити висновок із суворой характеристики тональних видів [10, 462].

Нас не повинен надто бентежити той факт, що про співзвучність або неспівзвучність звукових вібрацій на шляху до резонансу Ф. Ніцше говорить як про боротьбу воль – адже самий спосіб його філософування має “музично-поетичний” характер і зумовлений “вібруючим станом душі” [8, 65, 66, 92]. Його філософія передбачає яскраво виражене суб’єктивне начало, кожен її відчуває-розуміє відповідно до власного на-строю (від муз. – строю, налаштування), тональності почуттів; аналогія, абсолютно ідентична зі сприйняттям музики [8, 54–55]. Звідси ж походять його “інстинкт рангу” [5, 163] чи “відчуття дистанції” [5, 154] – вирази, інтуїтивно зрозумілі бодай трохи обізнаним у питаннях музики.

Але “музика в її найвищому піднесенні мусить також намагатися дійти до свого найвищого втілення в образах” [10, 89]. Образотворче мистецтво є аполлонійним

утіленням діонісійних пізнань та впливів і “порятунком у видимості” [10, 53]. Як усі живі образи в самостійно рухомих мелодійних лініях спрощуються перед нами до виразності хвилястої лінії, так і сусідство цих ліній звучить нам у зміні гармоній, які в найтонший спосіб симпатизують рухомому процесу, – через неї для нас стають безпосередньо зрозумілі відношення речей у чуттєво сприйнятливий, аж ніяк не абстрактний спосіб, через неї ми також пізнаємо, що лише в цих відношеннях чисто розкривається сутність певного характеру та мелодійної лінії. Музика, таким чином, змушує нас бачити більше й глибніше, ніж звичайно, та розкласти перед собою подію, як тонке мереживо [10, 113]. Тепер сила зору очей спостерігача не лише площинна, але й здатна проникати вглиб (“перспектива” походить від лат. *perspicere* – “бачити крізь” або “бачити ясно”) [10, 115; 14, 30, 98]. З цього погляду музика може бути розбудована до мистецтва видимості, й таким чином стати не лише символікою почуття, але й образом світу [10, 476].

Уявивши собі, що дисонанс став людиною [6, 128], муситимемо визнати слухність усього зазначеного щодо звуку та гармонії також і стосовно людини, оскільки “людське тіло – лиш одне з таких складних угруповань систем сил” [8, 85]. Цілісність людських почуттів оманлива, насправді вона подібна до звучання акорду: “Усі сильніші настрої призводять до одночасного звучання споріднених відчуттів і настроїв. Так утворюються звичні швидкі зв’язки почуттів і думок, які, врешті, якщо вони відбуваються миттєво одне за одним, сприймаються вже не як комплекси, а як єдності” [11, 31]. Людська “воля – це передусім щось складне ... в кожному волевияві чи жаданні, насамперед, присутня множинність почуттів, а саме: відчуття стану, якого ми прагнемо позбутися, відчуття стану, якого ми прагнемо досягнути, відчуття самих цих прагнень. Крім того, супровідне тим відчуттям відчуття сили м’язів, що завдяки своєрідній звичці починають вигравати, тільки-но нас охоплює жадання, причому не обов’язково приводячи в рух лише “руки й ноги”. Отже, складовою частиною жадання слід визнати відчуття, до того ж різні відчуття, але ще однією складовою визнати й мислення: в кожному волевияві живе керівна думка, і не слід сподіватися, ніби цю думку можна відокремити від “жадання”, й тоді воля лишиться сама собою! По-третє, воля – це не тільки комплекс відчуттів і мислення, а передусім ще й афект, і до того ж афект команди. Те, що називають свободою волі, – це, по суті, афект переваги над тим, хто повинен слухатись, а також і напружена увага, прямий погляд, безапеляційна оцінка, внутрішня впевненість у покорі й усе інше, що властиве станові того, хто наказує. Оскільки ж у цьому випадку ми водночас і наказуємо, і коримося, і, як той, хто виявляє покору, знайомі з чуттям приневолення, натиску, тиску, опору, спонуки, що звичайно миттю виникають услід за волевиявом. Свобода волі – ось слово для характеристики різнобічного задоволення, яке відчуває той, хто виявляє волю; він наказує і водночас постулює свою тотожність із виконавцем волі, він ... насолоджується перемогою над (власним) опором” [5, 23–24]. Тому прагнення гармонії, інстинкт рангу й відчуття дистанції Ф. Ніцше вважає ознаками шляхетних людей і вільних умів. “Без пафосу дистанції, що виникає завдяки вкарбованій у світогляд різниці станів,

усталеним поглядам, зверхності, а також неперервним вправам у послуху й наказам ... аж ніяк не зміг би постати інший, таємничий пафос – прагнення дедалі збільшувати дистанцію в самій душі, формувати щораз вищі, напруженіші й всеосяжніші стани; без тривалого самоподолання не сталося б і піднесення самої людини” [5, 154]. А інстинкт рангу понад усе інше вже є ознакою високого рангу [5, 163]. Тому “проблема ієрархії суть проблема вільних умів: тут якесь вище, глибше, піднами, якесь неймовірно довге розташування, ієрархія, яку ми бачимо: тут – наша проблема” [11, 15]. Вільний розум знає тепер, якій повинності він мусить підкорятися, а також те, що він тепер може, на що він тепер має право, бо на власні очі бачить проблему ієрархії й те, як ростуть разом догори влада і право, і всеохопність перспективи [11, 14]. Усвідомлення власного місця, ракурсу споглядання й відчуття дистанції – запорука “ясного бачення” *hic et nunc* для тих, хто прагне шляхетного життя: “Перш ніж облаштовувати своє життя й надавати йому якийсь остаточний напрямок, слід визначити для себе послідовність найближчого і близького, безпечного і менш безпечного” тощо [6, 356]. Тут ієрархія виявляє себе вже як перспектива.

Воля до пізнання також постає в цьому ракурсі як вияв сили: “По-перше, пізнання пов’язане з приємністю тому, що ми при цьому починаємо усвідомлювати власну силу, отже, з тієї самої причини, що й гімнастичні вправи є приємними і безглядячів. По-друге, тому, що ми в ході пізнання долаємо давні уявлення і їхніх представників, стаємо переможцями або принаймні так гадаємо. По-третє, тому, що ми завдяки навіть найменшому новому знанню відчуваємося піднесеними над усіма і єдиними, хто має рацію в цьому. Ці три причини найважливіші, однак, залежно від природи пізнання, існують ще й додаткові причини” [11, 227].

“Жаданням істини називаєте ви, наймудріші, те, що надихає й підтримує вас? Прагненням охопити думкою все сутнє – так називаю я те жадання! Усе сутнє повинно коритися вам! Цього вимагає ваша воля, ваше жадання. Сутнє повинно вигладитись і скоритися духові, бути для нього дзеркалом і його віддзеркаленням, – застерігає “теоретичних оптимістів” Заратустра. – Оце й усе ваше жадання, наймудріші, – жадання влади; воно проступає навіть тоді, коли ви розмірковуєте про добро і зло й оцінюєте світ” [9, 116]. Але “філософія, звужена до теорії пізнання – це фактично не більше, як боягузлива епохистика (від епохе – “зупинка, відсторонення”. – Д. Б.) і вчення про стриманість; це філософія, яка ніяк не зважається переступити поріг і з муками відмовляється від права на вхід, – це філософія на останньому подиху, кінець, агонія, те, що викликає співчуття. Ну куди цій філософії ... владарювати!” [5, 97] Тільки з почуттів народжується вся вірогідність, будь-яке чисте сумління, вся очевидність істини [5, 70].

Натомість “музика виступає перед нами як таке загальне дзеркало світової волі: та видима подія, що заломлюється в цьому дзеркалі, відразу ж розширюється для нашого чуття до відображення вічної істини” [10, 93].

Обстоювана Ф. Ніцше тілесність спостерігача й відмінність від решти кожного оптичного ракурсу перегукується з “тілесністю” музичних інструментів та “індивідуалізацією” музичних партій: зауважена М. Орезмським відмінність тембрів

різних інструментів (він установив, що обертони відіграють важливу роль у тембрі, або забарвленні, звуку: люття й орган можуть виконати звуки однакової висоти, проте звучатимуть вони по-різному [7, 115], укулеле й контрабас можуть видати одну й ту ж ноту, але, навіть попри належність їх до одного роду й виду інструментів, це будуть цілком відмінні звуки) і розвиток складної поліфонії, що відкидала “довготривалі рухи голосів у паралельних консонансних інтервалах” [7, 196], стверджує можливість гармонії в мелодійно незалежних і навіть ритмічно відмінних одна від одної “індивідуалізованих” лініях та однозначну часово-просторову зумовленість уявлень про милозвучність [7, 196]. Аполлонійне виринає нас із діонісійної загальності й захоплює індивідами; до них приковує воно наші співчуття, ними задовольняє чуття краси; воно проводить повз нас життєві образи та спонукає до вдумливого охоплення прихованого в них сенсу [10, 113]. Але “над усіма звуковими індивідами та боротьбою їхніх пристрастей, над цілим виром протилежностей лине з найвищою розважливістю всемогутній *симфонічний* розум, який із війни постійно породжує злагоду; музика ... в її цілісності є відображенням світу як гармонії, що народжується в суперечці, як єдність справедливості й ворожості”, – переконаний Ф. Ніцше [10, 410]. Поняття симфонічності в подальшому подібним чином використовував Г. У. фон Бальтазар у контексті узгодження пізнавальних перспектив; на його цілком слушну думку, істина – симфонічна [17, 5–6, 11].

Таким чином, в уявленні Ніцше музична гармонія впорядковує безперервне становлення звуку, узгоджує боріння втілених у звуці волю, править за точку рівноваги між аполлонійним і діонісійним початками та виступає своєрідним аналогом аполлонійно-сократичної перспективи. Адже “воля і її символ – гармонія – обоє в найглибшій підоснові є чистою логікою” [10, 476], любою серцю й інтелекту “теоретичної людини”. Математичні розрахунки, здійснювані антропоцентричним еллінським мистецтвом для виявлення ідеальних пропорцій людського тіла (див. математичні моделі Поліклета, Праксітеля, Лісіппа, Вітрувія) Ф. Ніцше повертає людині – але вже у вигляді опосередкованої музикознавством теорії “внутрішньої” і “зовнішньої” перспективи (ієрархії). Гармонійне бачення пов’язане в нього з поняттям симфонічності. Утім, його теорія перспективи нагадує давньогрецьку не лише своєю спрямованістю на людину, але й недостатнім ступенем теоретичної опрацьованості...

Тож у цілому цей учень філософа Діоніса – як утілення стихійного, неприборканого й невпорядкованого початка – виявився гідним свого учителя теоретиком.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Використовувана Ф. Ніцше в епістемологічному ключі метафора “перспективи” містить потужні музикознавчі конотації, що пояснюється особистим досвідом філософа та впливом елементарної теорії музики на теорію перспективи. Відхилення від усталеного бачення в перебігу пізнання за аналогією з музикою трактується ним як дисонанс, натомість узгодження перспектив – як симфонічність. Дисонансний звук або підпорядковується іншим звукам, або ж організовує їх як домінантний. Відтак конфлікт епістемологічних перспектив, за Ніцше, увінчується перемогою не так істинного, як найбільш виражного ракурсу, що в підсумку

забезпечує їх “еволюційний відбір” і гармонізує результат – набуте знання. Звідси терпимість мислителя до різного штибу когнітивних оман, які вможливають консонанс і дозволяють людині зносити “нестерпну легкість буття” й безжальність істини. Адже в усьому, що людина думає й робить, через специфічний кут зору характеризується активність, певна орієнтація і напрям. Це інтерпретація, котра робить можливими бачення й осягання світу, зумовлює людські цінності й переконання, визначає вектор людських спонук та інстинктів, водночас забезпечуючи виживання й зростання організму та виду. Мислення, відчуття, бажання – це процеси фальсифікуючого перетворення, підробки, асиміляції дійсності, унаслідок чого замість неї постає прийнятна для людини “гармонізована” реальність.

Оскільки Ф. Ніцше послуговується метафорою репрезентації глибини на поверхні, для нього чимало важать концепти дистанції, рангу та ієрархії, що трактуються, втім, цілком оригінально. Дистанція, за Ніцше, – розрізнявальний елемент, присутній у кожній силі, завдяки чому одну силу може бути співвіднесено з іншими; належна дистанція вможливає адекватність оцінки. Філософ обстоює пафос дистанції – усвідомлення переваги, в результаті якої порядок рангу як місця в ієрархії забезпечує піднесення вищих цінностей. Слово “ієрархія” в німецького мислителя позначає різницю між активними та реактивними силами, вищість активних сил над реактивними; натомість у негативному сенсі ієрархія означає для нього також перемогу реактивних сил, заразливий дію реактивних сил і складну організацію – як її наслідок. Відтак мораль, релігія та юриспруденція виступають, за Ніцше, теоріями ієрархії в останньому розумінні.

Попри повсякчас проголошувану й обстоювану перевагу візуального досвіду над аудіальним, перспективістські уявлення Ф. Ніцше далекі від оптико-геометричних побудов Ренесансу. Перспектива мислиться ним у співзвучному з аудіальним “перцептивному” ключі, а ієрархія, дистанція й ранг визначаються міццю тону, здатністю спричиняти резонанс і гармонізувати звучання навколо себе. Таким чином, “епістемологічний перспективізм” Ф. Ніцше спирається на символічну форму, яка перебуває на перетині двох мистецтвознавчих систем координат: образотворчої й музичної, а відповідні складові його “теорії перспективи” викладені ніби різними мовами. Тому засвоєна від Ніцше й розвинена в подальшому перспективістська епістемологічна модель акцентує передовсім на очевидних для схильної до умоглядності (а не співчуття) публіки моментах: візуальному ракурсі й перцептивних особливостях самого спостерігача. Інші, менш виразні, проте не менш важливі конструктивні елементи перспективи як символічної форми (тип перспективи, параметри візуального поля, співвіднесеність із горизонтом, фокус, інтервали та спосіб дії механізмів константності тощо) дотепер здебільшого залишаються поза увагою загалу, що зумовлює фрагментарність та еkleктичність здійснюваного в перспективній настанові бачення й провокує закиди щодо релятивізму “перспективістського” підходу. Видається, що саме в цьому напрямі мають відбуватися подальші, в тому числі й правознавчі, дослідження.

Список використаних джерел:

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Т. 2: Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. – Х. : Право, 2017. – 1128 с.
2. Бочаров Д. “Перспективізм” Ф. Ніцше та його вплив на сучасні стандарти прав людини / Д. Бочаров // Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри : статті учасників I Міжнародного круглого столу (м. Львів, 28–29 жовтня 2016 р.). – Львів : Медицина і право, 2017. – С. 20–46.
3. Шаап С. Нездатність забувати: новий погляд Ніцше на питання про істину / С. Шаап ; пер. з нім. О. Кислюка. – К. : Вид-во Жупанського, 2009. – 294 с.
4. Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення / Т. Лютий. – К. : Темпора, 2016. – 978 с.
5. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Ф. Ніцше ; пер. з нім. А. Онишка. – Львів : Літопис, 2002. – 320 с.
6. Ніцше Ф. Перемішані думки і вислови. Мандрівник і його тінь / Ф. Ніцше ; пер. з нім. К. Котюк. – Львів : Астролябія, 2012. – 372 с.
7. Бод Р. Забуті науки. Історія гуманітарних наук / Р. Бод ; пер. з нід. Я. Довгополого. – К. : Вид-во Жупанського, 2016. – 376 с.
8. Макаренко Г. Музика і філософія: Шопенгауер, Вагнер, Ніцше / Г. Макаренко. – К. : Факт, 2004. – 152 с.
9. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Ф. Ніцше ; пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. – К. : Основи, 2003. – 437 с.
10. Ніцше Ф. Народження трагедії. Невчасні міркування I–IV. Твори спадку 1870–1873 рр. / Ф. Ніцше ; упоряд. Дж. Коллі та М. Монтінарі ; ред. укр. видан. О. Фешовець. – Львів : Астролябія, 2004. – 770 + XII с.
11. Ніцше Ф. Людське, надто людське: Книга для вільних умів / Ф. Ніцше ; пер. з нім. К. Котюк. – Львів : Астролябія, 2012. – 408 с.
12. Гумбрехт Г. У. Похвала спортивній красі / Г. У. Гумбрехт ; пер. з англ. М. Бистрицької. – К. : Дух і Літера, 2012. – 216 с.
13. Історія європейської цивілізації. Греція : пер. з італ. / за ред. У. Еко. – Х. : Фоліо, 2016. – 1159 с. : іл.
14. Панофский Э. Перспектива как “символическая форма”. Готическая архитектура и схоластика / Э. Панофский ; пер. с нем. И. Хмелевских, Е. Козиной ; пер. с англ. Л. Житковой. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 336 с.
15. Ратнічин В. М. Перспектива / Василь Михайлович Ратнічин. – К. : Вища школа, 1977. – 136 с.
16. Дельоз Ж. Ніцше і філософія / Ж. Дельоз ; пер. з фр. О. Маліновської. – Львів : Астролябія, 2010. – 348 с.
17. Бальтазар Х. У. фон. Істина симфонічна / Х. У. фон Бальтазар ; пер. с нем. А. Ярина. – М. : Інститут философии, теологии и истории св. Фомы, 2009. – 152 с.

УДК 340.116:006(477)

С. П. Мороз, кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Університету митної справи та фінансів
М. О. Кравчук, студент Університету
митної справи та фінансів

СТАНДАРТ ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто питання місця стандарту у правовій системі, запропоновано власне визначення поняття стандарту. Досліджено співвідношення понять “правовий стандарт” і “стандарт у праві”.

Ключові слова: стандарт; правова система; правовий стандарт; стандарт у праві.

The article is devoted to the question of the place of the standard in the legal system and developing its own definition of a standard. The place of the standart as a part of the legal system is insufficiently developed at the doctrinal level, which causes problems in its application and relation to other normative legal acts. In particular, there are questions to the content of the concepts of “standard”, “normative document”, “consensus”, “instruction”, “feature” and other related. However, the process of cancellation of interstate standards GOST up to 1992, provided by the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European atomic energy community and their member States, on the other hand, has caused a number of problematic issues that also require the development of theoretical models for resolving them. On this basis special characteristics of the standard as a component of the legal system was separated. At the same time, the conception of “legal standard” and “standard in law” was studied.

Key words: standard; legal system; legal standard; the standard in the law.

Постановка проблеми. Місце стандарту як складової правової системи недостатньо вивчено на доктринальному рівні. Це зумовлює проблеми в його правозастосуванні та відношенні з іншими нормативно-правовими актами. Зокрема, досі не розроблено питання змісту понять “стандарт”, “нормативний документ”, “консенсус”, “настанова”, “характеристика” та інших суміжних із ними. Водночас процес скасування міждержавних стандартів ГОСТ до 1992 р., передбачений Угодою про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами – членами, з іншого, зумовив низку проблемних питань, що також потребують розробки теоретичної моделі їх урегулювання [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження стандарту присвячено праці таких учених, як С. В. Бобровник, С. П. Погребняк та ін. Однак це переважно галузеві дослідження. Фундаментальних розробок теоретичного рівня недостатньо, що зумовлює актуальність даної теми.

Мета статті – з’ясувати місце стандарту як нормативного документа в правовій системі України.

© С. П. Мороз, М. О. Кравчук, 2017

Виклад основного матеріалу. В Юридичній енциклопедії термін “стандарт” тлумачиться як щось таке, що позбавлене індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності. У широкому загалі слово стандарт – це взірєць, еталон, модель, сприймається як вихідне положення, котрому мають відповідати певні об’єкти [2, 614–616].

Функціональне значення будь-якого стандарту зводиться виключно до усвідомлення його чітко визначених параметрів, меж. Окрім того, природа стандарту не завжди однозначна з огляду на так звану казуальну силу, що визначає власне стандарт. Основу стандарту становить внутрішня логіка змісту (критерій оцінювання собі подібних) і зовнішній фактор, що визначив необхідність стандарту. Тобто, з одного боку, сила стандарту – в незаперечності його змісту, а з іншого – у зовнішніх факторах, що спонукають саме цей стандарт до буття. Правовий стандарт як соціальний феномен у буквальному сенсі можна тлумачити, як щось незмінне, без будь-яких обумовленостей чи заперечень [3, 219–220].

У зв’язку з вищезазначеним робимо висновок, що стандарти виступають “межами” певної поведінки, вихід за рамки яких порушуватиме оптимальний ступінь упорядкованості у певній сфері. Саме цим і зумовлюється місце стандартів у правовій системі, які не визначають конкретних норм поведінки, а встановлюють граничні межі дозволеної поведінки.

На нормативному рівні поняття стандарту визначається Законом України “Про стандартизацію” від 05.06.2014 р. № 1315-VII (далі – Закон), нормативним документом, що ґрунтується на консенсусі і прийнятий визначеним органом, що встановлює для загального й неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній сфері [4].

З огляду на таке визначення, виокремлюємо ознаки стандарту. По-перше, стандарт – це нормативний документ. Законом під нормативним документом визнано документ, що встановлює правила, настанови чи характеристики щодо діяльності або її результатів. Не можемо погодитись із даним визначенням, адже назва нормативного документа засвідчує наявність у ньому норми права, що є лише правилом поведінки. С. В. Бобровник визначає норму права як загальнообов’язкове, формально визначене, встановлене чи санкціоноване державою (народом) правило поведінки, що забезпечує регулятивний вплив держави на суспільство шляхом надання суб’єктам певних прав і покладення обов’язків, охороняється та гарантується державою можливістю примусового впливу [5, 76]. С. П. Погребняк взагалі отожднює стандарт із правилом поведінки, яке містить норма, та формулює таке визначення поняття: “Норма права – це різновид соціальної норми, що закріплює правило (стандарт) правомірної поведінки, неприпустимість відхилення від якого гарантується державною владою” [6, 4]. Зважаючи на наведені визначення, слід з’ясувати, чи може нормативний документ встановлювати “правила”, “настанови” та “характеристики”, не втративши при цьому ознак нормативності.

Відповідно до Академічного тлумачного словника, настанова – це вказівка або порада діяти певним чином [7]. Так як норма права загальнообов’язкова до виконання, то вказівка чи порада вже не може мати нормативного характеру, тобто настанова не може бути нормативним документом. За Академічним тлумачним словником, характеристика – опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого-,

чого-небудь [7]. Однак характеристика без вжиття заходів державного примусу щодо її виконання не матиме обов'язкового характеру, отже, й нормативного.

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо, що нормативним документом можна визначити тільки правила щодо діяльності або її результатів.

Другою ознакою стандарту є його заснування на консенсусі. Законом консенсус визначається як загальна згода, що характеризується відсутністю серйозних заперечень із суттєвих питань у більшості зацікавлених сторін і досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін і зближення розбіжних поглядів [4]. Консенсус не обов'язково одностайний. Тож передумовою консенсусу є певний спір. Тоді виникає питання: якщо стандарт ґрунтується на консенсусі, консенсус виникає зі спору, то який спір виникає під час розробки стандарту і хто є зацікавленими сторонами в ньому? Під час визначення поняття консенсусу згадується певна “процедура”, внаслідок якої досягається згода. Тому що це за процедура і яким нормативним актом вона встановлюється не конкретизовано.

Третя ознака – прийняття стандарту певним органом, що встановлює для загального й неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів. Саме в цій ознаці виявляється нормативність стандарту, тобто його загальність і неодноразовість використання.

Четверта ознака стандарту – його спрямованість на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері. У даному разі прикметник “оптимальний” – оцінне поняття, тому визначення достатності “оптимальності” стандарту потребує конкретизації.

Щодо місця стандартів у правовій системі, то воно зумовлюється особливостями застосування національних стандартів. Так, відповідно до ст. 23 Закону, національні стандарти й кодекси усталеної практики застосовуються на добровільній основі, крім тих випадків, коли обов'язковість їх застосування встановлена нормативно-правовими актами. Національні стандарти й кодекси усталеної практики застосовуються безпосередньо чи шляхом посилання на них в інших документах [4]. Це означає, що нормативного характеру стандарт набуває лише у разі посилання на нього іншим нормативно-правовим актом, що є ще однією особливістю стандарту як складової правової системи.

Водночас стандартом ДСТУ 1.5: 2003 “Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів” визначено порядок подання стандартів та інших нормативних документів у нормативних посиланнях, зокрема: 1) нормативно-правові акти центральних органів державної влади (у разі обґрунтованої потреби); 2) національні стандарти України; 3) інші нормативні документи загальнодержавного значення; 4) міждержавні стандарти; 5) міжнародні та (або) регіональні стандарти. Тобто на рівні стандарту встановлено ступінь юридичної сили кожного з досліджених нормативно-правових актів [8].

З огляду на вищезазначене, в теорії права стандарти становлять окремий різновид актів, який можна назвати “актами непрямої дії”. Їхня дія зумовлюється тим, що для надання їм нормативного характеру (тобто загальнообов'язковості) потрібне посилання іншого нормативно-правового акта. Своєю чергою, “акти прямої дії” застосовуються та мають обов'язкову дію безпосередньо, без вказівки на них іншими нормативно-правовими актами. Отже, акти непрямої дії нижчі за юридичною силою, ніж нормативно-правові акти прямої дії.

У контексті правової системи виникає також питання розмежування понять “правовий стандарт” і “стандарт у праві”. Вважаємо, що це зумовлено належністю до підходу щодо розуміння права. Поняття “стандарт у праві” розроблено виходячи з позитивістської концепції, яке тлумачимо як нормативно-визначені межі допустимої поведінки, спрямовані на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній сфері. Власне законодавче закріплення стандарту як нормативного документа – це формальне вираження “стандарту у праві”. Поняття “правовий стандарт” – ширше поняття, котре, крім нормативно-визначених меж допустимої поведінки, враховує також загальні принципи справедливості та є відображенням природно-правової концепції праворозуміння. Поняття “правовий стандарт” застосовується переважно для визначення міжнародних стандартів, натомість поняття “стандарт у праві” визначається національною правовою системою.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумувавши, робимо висновок, що стандарти характеризуються двома ознаками: по-перше, вони не визначають конкретних норм поведінки, а встановлюють граничні межі дозволеної поведінки, вихід за рамки яких порушуватиме оптимальний ступінь впорядкованості в конкретній сфері; по-друге, стандарт набуває ознак нормативності лише у разі посилання на нього іншим нормативно-правовим актом, що засвідчує його нижчу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти.

Список використаних джерел:

1. Кравчук М. О. Щодо скасування міждержавних стандартів (ГОСТ), розроблених до 1992 року / М. О. Кравчук, О. А. Зуєва // *Управлінські науки в сучасному світі : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 2016 р., м. Київ)*. – К. : КНЛУ, 2016. – 180 с.
2. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. – Т. 5 / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2003. – 736 с.
3. Мороз С. П. Теоретико-методологічні аспекти поняття “міжнародні стандарти прав людини” / С. П. Мороз // *Теоретичні та практичні проблеми адаптації національного законодавства України до світових стандартів правового регулювання : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (грудень 2012 р., м. Донецьк, Україна)*. – Донецьк : Донецький університет економіки та права, 2012. – С. 219–222.
4. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 р. № 1315-VII // *Відомості Верховної Ради*. – 2014. – № 31. – Ст. 1058.
5. Бобровник С. В. Система законодавства України: актуальні проблеми та перспективи розвитку / С. В. Бобровник, О. Л. Богінич ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Наук. думка, 1994. – 123 с.
6. Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С. П. Погребняк ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2001. – 19 с.
7. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. / [ред. колег.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1: А–В / [ред. П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидка]. – К. : Наукова думка, 1970. – 799 с.
8. ДСТУ 1.5: 2003 Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів (ISO/IEC Directives, part 2, 2001, NEQ).

В. В. Андрейцев, кандидат юридичних наук,
докторант Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ І ДЖЕРЕЛ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РИЗИКОВОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано механізм правового регулювання і забезпечення, розглянуто особливості можливого ризику для суб'єктів господарювання і третіх осіб, що перебувають у зоні впливу господарського ризику, внесено та обґрунтовано пропозиції щодо приведення системи правового регулювання у цій сфері до вимог європейського законодавства та кодифікації Господарського кодексу України, гарантування прав суб'єктів господарських правовідносин, що експлуатують у своїй діяльності небезпечні речовини, відповідні фактори та джерела підвищеної небезпеки.

Ключові слова: реєстрація та декларування безпеки об'єктів (джерел) підвищеної небезпеки; ідентифікація об'єктів (джерел) підвищеної небезпеки; об'єкти підвищеної небезпеки; джерела підвищеної небезпеки; ризикова господарська діяльність.

The scientific article has a scientific staging focus on the legal provision of state-legal means of identification, high-risk objects in the process of economic activity with a view to ensuring the security of such facilities in the process of using and handling economic and other subjects.

The mechanism of legal regulation and provision is analyzed, the peculiarities of possible risks for business subjects and third persons in the zone of economic risk influence are noted, proposals are made and justified on bringing the legal regulation system in this area to the requirements of European legislation and the codification of the Economic Code of Ukraine, economic relations, exploiting hazardous substances in their activities, relevant factors and sources of increased danger.

Key words: registration and declaration of safety of high-risk objects (sources); identification of high-risk objects (sources); high-risk objects; sources of increased danger; risk economic activity.

Постановка проблеми. Господарський кодекс України (далі – ГК України) прямо не закріплює ідентифікації об'єктів і джерел підвищеної небезпеки в системі засобів державного регулювання і забезпечення господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, але допускає їх визначення, зокрема щодо умов, обсягів, сфери та порядку застосування іншими законодавчими актами та програмами економічного і соціального розвитку (ч. 3 ст. 12).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі деякі аспекти розглядалися окремими представниками еколого-правової науки, зокрема

© **В. В. Андрейцев, 2017**

права екологічної безпеки з позицій функціонально-процедурного забезпечення та гарантії реалізації права громадян на екологічну безпеку (В. І. Андрейцев) [1, 217–257], дозвольно-реєстраційні аспекти забезпечення екологічної безпеки висвітлено в публікаціях (В. А. Зуєва) [2, 503–513].

У господарсько-правових дослідженнях започатковано лише окремі наукові розвідки щодо засобів державного регулювання господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки (В. В. Андрейцев) [3, 251–254].

Мета статті – наукова легалізація ідентифікації об'єктів і джерел підвищеної небезпеки в діяльності суб'єктів господарювання, внесення пропозицій щодо їх правового вдосконалення як засобу державного регулювання і забезпечення ризикової господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. В системі державного регулювання і забезпечення господарської діяльності, пов'язаних з об'єктами підвищеної небезпеки, чільне місце, на наш погляд, належить ідентифікації об'єктів і джерел підвищеної небезпеки.

Складовим елементом системи засобів державного регулювання і забезпечення господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, чинним законодавством визнано ідентифікацію об'єктів небезпеки (джерел підвищеної небезпеки).

Закон України “Про об'єкти підвищеної небезпеки” від 18 січня 2001 р. [4] передбачає ідентифікацію об'єктів підвищеної небезпеки (ст. 9), порядок визначення об'єктів підвищеної небезпеки серед потенційно небезпечних об'єктів, тобто об'єктів (підкреслено мною. – В. А.), на яких можуть використовуватися або виготовлятися, перероблятися, зберігатися чи транспортуватися небезпечні речовини, біологічні препарати та інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії. Як бачимо, йдеться про технічні (технологічні) установки, транспортні засоби, механізми, споруди або їх системи та комплекси і підприємства, на яких здійснюється поводження з небезпечними речовинами і факторами, загрозливими за своїми властивостями (природними і штучно створеними), різними хімічними та іншими небезпечними речовинами.

На нашу думку, об'єктами небезпеки виступають не зазначені в законі об'єкти в розумінні промислового об'єкта, технічних засобів і механізмів тощо, а безпосередньо небезпечні речовини та фактори, які мають природні або штучно створені властивості фізичного, хімічного, біологічного характеру, здатні створювати загрозу для життя і здоров'я людей, інших природних і соціально-економічних цінностей, що не враховано в наведеному вище законі. Це певною мірою впливає із визначення небезпечної діяльності як будь-якої діяльності, в процесі котрої одна або декілька небезпечних речовин наявні в кількостях, рівних або таких, що перевищують визначені кількості, перераховані в Конвенції ООН “Про транскордонний вплив промислових аварій” (Гельсінкі, 17 березня) 1992 р. [5].

При цьому “вплив” визнається як прямі або опосередковані шкідливі наслідки, що виникли одразу або через певний час після промислової аварії, небезпечні для людей, флори і фауни, ґрунтів, вод, повітря і ландшафтів, матеріальних цінностей і культурної спадщини, в тому числі включаючи історичні пам'ятки як наслідок відповідної аварії [5].

Отже, загрозу для людини, навколишнього середовища, інших матеріальних і культурних цінностей створюють не власне технічні (технологічні), транспортні засоби, системи і комплекси, відповідні споруди, майданчики тощо як джерела небезпеки, а переважно наявні небезпечні речовини та інші небезпечні фактори і властивості біологічного, хімічного, фізичного тощо походження, які виступають безпосередніми об'єктами небезпеки для людей, оточення, цінностей. Означені вище технічні установки, засоби, системи та комплекси, що приводяться в дію відповідною діяльністю, є, на наш погляд, джерелами підвищеної небезпеки, які залежать від дії відповідного оператора або володільця джерела підвищеної небезпеки в контексті ст. 1187 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

Тому положення наведеного Закону України “Про об'єкти підвищеної небезпеки” не тільки не узгоджені з вимогами ЦК України, але й прямо йому суперечать, а також чинним міжнародно-правовим актам.

Постанова Кабінету Міністрів України “Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки” (в контексті джерел підвищеної небезпеки), прийнята 11 липня 2002 р. № 956 [6], на виконання Закону України “Про об'єкти підвищеної небезпеки” визначає процедуру застосування державних засобів регулювання господарської діяльності, пов'язаної з небезпечними речовинами, іншими небезпечними факторами, шляхом здійснення, зокрема, ідентифікації та декларування об'єктів підвищеної небезпеки, а також затверджує Нормативи порогових мас небезпечних речовин для ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки, Порядок ідентифікації та обліку об'єктів підвищеної небезпеки [5].

Проблематика, як виявляється, актуальна не лише для галузевих правових наук, але й для теорії держави і права, філософії права, енциклопедії права тощо, розробка яких сприяла б поглибленню наукових засад щодо запровадження механізму адекватного державно-правового забезпечення здійснення ризикових видів господарської діяльності.

До таких проблемних питань належить категорія “ідентифікація”, що походить від латинського слова “indificare”, тобто ототожнювати, встановлювати тотожність, збіг [7, 274]. Широко застосовується у криміналістиці, криміналістичній ідентифікації [8–10].

У контексті нашого аналізу розглянемо більш практично юридичну природу, призначення та особливості застосування кожного із зазначених засобів державного регулювання і забезпечення господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки.

У наведеному Законі термін “ідентифікація об'єктів підвищеної небезпеки” застосовано для порівняння класифікації джерел підвищеної небезпеки відповідно до кількості порогової маси небезпечних речовин, їх обліку, встановлення ступеня небезпеки та ризику відповідної господарської діяльності, відповідно до категорії небезпечних речовин (горючі, вибухові, окислювальні тощо) та встановлення класу небезпеки [4].

Наведений вище Закон та прийнята на його розвиток Постанова Кабінету Міністрів України “Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки” від 13 липня 2002 р. № 956 (із подальшими змінами) під об'єктами небезпеки визначають не власне небезпечні речовини та інші небезпечні фактори, а

відповідні установки, технічні системи, пристрої, відділи, цехи, в яких здійснюється діяльність і поводження з небезпечними речовинами, що не узгоджується з наведеними міжнародно-правовими документами, власною практикою застосування законодавства до володільців джерел підвищеної небезпеки (ст. 1187 Цивільного кодексу України).

Тому ми виходимо із того, що коли в зазначеному Законі та прийнятому на його розвиток підзаконному нормативному акті йдеться про об'єкти підвищеної небезпеки, то слід розуміти це в контексті небезпечних хімічних речовин, відходів тощо, джерел підвищеної небезпеки за умови наявності в них небезпечних речовин, з якими здійснюється поводження у відповідній формі (виробництво, переробка, зберігання, транспортування тощо), оскільки відсутність небезпечних речовин та відповідної діяльності свідчить про безпечність джерел підвищеної небезпеки.

Проведення ідентифікації джерел підвищеної небезпеки обов'язкове для всіх суб'єктів господарювання, у власності чи користуванні яких наявне хоча б одне джерело підвищеної небезпеки або які мають намір розпочати будівництво народногосподарського об'єкта (підприємства, установи, організації чи відповідних будівель і споруд для розміщення цехів, інших структурних підрозділів) для поводження з небезпечними речовинами та небезпечними факторами.

При цьому ідентифікація спрямовується на встановлення рівнів небезпеки хімічних речовин та факторів відповідно до нормативно визначених порогових мас таких речовин, що використовуються чи використовуватимуться в перспективі на конкретному підприємстві та організаційно підпорядкованих йому підрозділах щодо поводження з такими небезпечними речовинами і факторами, визначеними в законодавстві як об'єкти підвищеної небезпеки в юридичному значенні, включаючи джерела підвищеної небезпеки, та в контексті народногосподарського об'єкта.

Певне юридичне значення має категорія “потенційно небезпечний об'єкт підвищеної небезпеки відповідного класу”, що обумовлюється значенням сумарної маси небезпечної або декількох небезпечних речовин, що використовуються або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються на підприємстві у межах порогових мас або з їх перевищенням.

Потенційно небезпечним об'єктом, точніше “джерелом”, вважається апарат або сукупність апаратів, пов'язаних між собою потоками в технологічний цикл та об'єднаних за адміністративною або територіальною ознакою.

Не можна визнати правильним підхід, зафіксований у зазначеному урядовому документі, про те, що потенційно небезпечним об'єктом за адміністративною оцінкою вважається структурний підрозділ (виробництво, цех, відділення, дільниця тощо) суб'єкта господарювання, оскільки структурний підрозділ залежно від правосуб'єктності належить до категорії суб'єкта права юридичної особи, а не належних йому апаратів (майна) як джерел підвищеної небезпеки, на яких, власне, здійснюється поводження з небезпечними речовинами та факторами, що надає йому ознаки небезпечності внаслідок приведення в дію такою діяльністю.

Тим самим потребують уточнення і наступні положення щодо визнання одним потенційно небезпечним об'єктом декількох небезпечних об'єктів (джерел підвищеної небезпеки, якщо відстань між ними не досягає 500 метрів і якщо між декількома дільницями, відділеннями, установками тощо розмір сягає понад цю від-

стань) як окремих потенційно небезпечних об'єктів, оскільки мало б ітися про джерела небезпеки, тобто в разі здійснення відповідної господарської діяльності на відповідних установках, автоматизованих лініях, системах тощо.

На нашу думку, правильніше назвати їх своїми назвами – небезпечні технічні (технологічні) засоби, до яких можна було б зарахувати так звані “потенційно небезпечні об'єкти”: ділянки лінійної частини магістральних трубопроводів між лінійною запірною арматурою; перекачувальні станції з резервуарними парками; основні та резервні конструкції (нитки) переходів магістральних трубопроводів через руслову та заплавної частину водних перепон (між запірною арматурою на протилежних берегах) та інші технологічні (технічні) системи як джерела підвищеної небезпеки (газотранспортних, газопровідних, постачальних комунікацій природного газу високого тиску до обласних центрів, міст обласного значення, населених пунктів одного або декількох адміністративних районів, газопроводи високого тиску I і II категорії та середнього тиску всіх діаметрів (без дворових введів), що перебувають на балансі спеціалізованих підприємств газового господарства та інших потенційно небезпечних технічних систем постачання, зокрема скрапленого вуглеводного газу, експлуатації газонаповнювальних станцій та пунктів, проміжних складів балонів, автомобільні газозаправні станції, резервуарні установи, групові газобалонні установи тощо.

Ідентифікація кожного потенційно небезпечного об'єкта і джерела проводиться шляхом розрахунку сумарної маси кожної небезпечної речовини, зазначеної у нормативах порогових мас індивідуальних небезпечних речовин або кожної небезпечної речовини, яка за своїми властивостями може бути зарахована до будь-якої категорії або до декількох категорій небезпечних речовин відповідно до зазначених нормативів.

Якщо небезпечна речовина може бути зарахована одночасно до декількох категорій небезпечних речовин, то використовується значення речовини у тій категорії, в якій її порогова маса найменша.

У випадках, якщо сумарна маса жодної індивідуальної небезпечної речовини або небезпечної речовини будь-якої категорії не перевищує 1 % порогової маси небезпечних речовин другого класу, такий об'єкт (джерело) не належить до об'єктів підвищеної небезпеки.

Сумарна маса небезпечної речовини визначається для різних об'єктів (джерел) підвищеної небезпеки, зокрема для:

- сховищ (резервуарів);
- технологічних установок;
- обладнання кожного типу;
- лінійної частини магістральних нафтопроводів, нафтопродуктопроводів та інших трубопроводів систем транспортування рідких небезпечних речовин, включаючи: а) газопроводи; б) системи постачання природного газу в населених пунктах та адміністративних районах (газопроводи високого тиску I і II категорій, середнього тиску всіх діаметрів); в) системи газопостачання, що перебувають на балансі відомчих споживачів, ідентифікуються власником у складі виробництв, що споживають природний газ;
- міжцехових, внутрішньоцехових, внутрішньоскладських трубопроводів;
- операцій зливу (наливу) тощо.

Розрахунки проводяться, виходячи із значення проектної ємності цистерн і танків, які можуть установлюватися одночасно на естакаді або причалі.

Порогову масу небезпечних речовин однієї групи або категорії речовин визначають шляхом розрахунків, установлених цією Постановою.

За результатами розрахунків відповідний суб'єкт господарювання складає повідомлення про результати ідентифікації об'єктів (джерел) підвищеної небезпеки за формою ОПН-1, в якому зазначається назва (повна і скорочена) суб'єкта господарювання, форма власності, на якій базується, ідентифікаційний код суб'єкта господарювання, орган, до сфери управління якого належить суб'єкт господарювання, його посада, ПІБ, номер телефону, електронна адреса відповідальної особи, юридична адреса суб'єкта господарювання, а також відомості про потенційно небезпечні об'єкти і джерела, основні види виконуваних робіт, пов'язаних з небезпечними речовинами, перелік основних технологічних процесів, пов'язаних з небезпечними речовинами, умови приймання і зберігання сировини, умови зберігання та відвантаження продукції, перелік та розташування основних структурних підрозділів на виробничих майданчиках (майданчику).

Далі фіксується перелік потенційно небезпечних джерел з небезпечними речовинами, виділених для ідентифікації, у тому числі тих, що ідентифіковані як об'єкти підвищеної небезпеки, з рубрикою щодо найменування, виділеного для ідентифікації, його складу, місця розташування, найменування, маси, категорії небезпечних речовин для поводження (використання, перероблення, зберігання, транспортування тощо, найменування маси, категорія небезпечних речовин чи їх групи, за якими проводиться ідентифікація об'єктів (джерел небезпеки).

Зазначається, що інших небезпечних об'єктів і джерел підвищеної небезпеки не виявлено.

Визначається також маса небезпечних речовин, що перебувають у потенційно небезпечних джерелах.

Для кожного потенційно небезпечного підприємства, наведеного вище, на кожному виробництві, дільниці, установці, апараті тощо, що входять до його складу, зазначаються виявлені небезпечні речовини, розрахована маса кожної небезпечної речовини, сумарна маса небезпечних речовин, яка подається за відповідною таблицею.

У цій таблиці мають міститися відомості щодо найменування потенційно небезпечного підприємства (найменування виробництва, установки, апарату тощо, яке входить до його складу, найменування небезпечної речовини, маса (в тоннах, кілограмах тощо) індивідуальної небезпечної речовини, маса небезпечної речовини кожної категорії, до якої вона може належати за нормативами порогових мас з виділенням індивідуальної речовини, та номер категорії за нормативами порогових мас).

Окремим пунктом виділяється перелік нормативно-правових актів, нормативних документів, довідкових та нормативно-технічних документів, що використовувалися для проведення ідентифікації.

У повідомленні про результати ідентифікації об'єктів і джерел підвищеної небезпеки окремо мають міститися відомості про організацію, що здійснила ідентифікацію (у разі проведення стороннім суб'єктом господарювання), та його реквізити:

- повна та скорочена назви;
- юридична адреса;

- ідентифікаційний код суб'єкта господарювання;
- зареєстрований вид господарської діяльності (код згідно з КВЕДу);
- посада, підпис особи, що його підготувала;
- дата, місяць і рік складання повідомлення.

Зазначене повідомлення суб'єкт господарювання надсилає у двотижневий термін відповідним територіальним органам Держпраці, ДСНС, Державтоінспекції, Державної санітарно-епідеміологічної служби, Держархбудінспекції та місцевої адміністрації або виконавчому органу місцевої ради. Якщо відомості про об'єкти і джерела підвищеної небезпеки належать до державної або комерційної таємниці, таке повідомлення суб'єктом господарювання має готуватися з урахуванням відповідних вимог чинного законодавства.

Місцеві державні адміністрації або виконавчі органи місцевих рад публікують відомості про об'єкти і джерела підвищеної небезпеки за відповідною формою протягом 30 днів після отримання повідомлення в друкованих засобах масової інформації регіональної сфери розповсюдження.

На суб'єктів господарювання покладається обов'язок повної ідентифікації об'єктів і джерел підвищеної небезпеки у разі:

- зміни умов виробництва, номенклатури небезпечних речовин або їх кількості;
- внесення змін до законодавства у сфері господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами (джерелами) підвищеної небезпеки;
- будівництва нових об'єктів, що впливає на зміст відомостей, наведених у повідомленні про результати ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки;
- зміни власника зазначеного об'єкта (підприємства), тобто джерел підвищеної небезпеки.

Проведення повторної ідентифікації стає підставою для суб'єкта господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, про повторне повідомлення уповноважених вище органів про відповідні зміни порівняно з попередньою ідентифікацією в частині розділів повідомлення, до яких вносилися відповідні зміни.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Оцінюючи в цілому роль і значення ідентифікації об'єктів та джерел підвищеної небезпеки як засобу державного регулювання і забезпечення потенційно небезпечної господарської діяльності, пов'язаної з небезпечними хімічними речовинами та їх відходами, джерелами небезпеки, доцільно констатувати можливість її правового застосування у процесі кореляції такої діяльності щодо встановлення ступеня небезпеки й оцінки рівня ризику для працівників такого підприємства та осіб, які перебувають постійно або тимчасово в зоні експлуатації небезпечних підприємств, легалізованих нормативно-правовим порядком як об'єкти (джерела) підвищеної небезпеки.

У цій частині вважаємо за доцільне виокремити об'єкти підвищеної небезпеки, під якими бажано розуміти небезпечні хімічні речовини та інші небезпечні фізичні, хімічні, біологічні фактори, що створюють безпосередній негативний вплив на здоров'я і життя людини, та ввести в зазначені нормативні акти категорію джерел підвищеної небезпеки, тобто технічні (технологічні) пристрої, механізми, на яких, власне, виробляються (переробляються) небезпечні хімічні речовини, та технічні системи, за допомогою яких здійснюється зберігання, транспортування небез-

печних речовин і котрі виступають джерелами підвищеної небезпеки для людини, навколишнього природного середовища, інших матеріальних і культурних цінностей.

Такий підхід дозволив би гармонізувати законодавство про об'єкти підвищеної небезпеки із цивільним законодавством та практикою його застосування в частині однозначного розуміння володільців джерел підвищеної небезпеки, ліквідувати наявні суперечності зазначених законодавчих та підзаконно-правових актів.

По-друге, потенційно небезпечною господарською діяльністю доцільно вважати не відповідні дії з механізмами, наявними у певному структурному підрозділі та підприємстві в цілому, а лише господарську діяльність, пов'язану з небезпечними хімічними речовинами у джерелах підвищеної небезпеки чи їх відходами, наявними на відповідному підприємстві (його структурному підрозділі), у межах установлених нормативами порогових мас та їх перевищення.

По-третє, категорія “джерела підвищеної небезпеки” не знайшла свого законодавчого закріплення в Законі України “Про об'єкти підвищеної небезпеки”, підзаконно-правовому регулюванні, а лише в ст. 1187 Цивільного кодексу України, у відповідній судовій практиці щодо компенсації шкоди володільцями джерел підвищеної небезпеки. Це також гармонізувало би процеси адаптації законодавства України та країн Європейського Союзу в зазначеному аспекті.

По-четверте, ідентифікація об'єктів підвищеної небезпеки (небезпечних хімічних речовин та факторів) має важливе превентивне значення щодо оцінки ступеня небезпеки і рівня ризику, які покладаються державою на суб'єктів господарської діяльності, пов'язаної із небезпечними речовинами, джерелами небезпеки, тому право вимагати їх здійснення покладається на необмежену кількість фізичних і юридичних осіб, державу та український народ у разі невиконання зазначеного обов'язку відповідними суб'єктами господарювання, включаючи звернення до суду щодо примусового виконання суб'єктами господарювання. Таким чином, цей засіб виступає ефективною формою забезпечення безпеки у процесі господарського використання потенційно небезпечних хімічних речовин, відповідних джерел на всіх стадіях легалізації такої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посібник / Андрейцев В. І. – К. : Знання-Прес, 2012. – С. 217–257.
2. Зуєв В. А. Правові засади забезпечення екологічної безпеки при поводженні з небезпечними хімічними речовинами / В. А. Зуєв // Проблеми права екологічної безпеки : навч. посібник / за заг. ред. М. В. Краснової та Р. С. Кіріна. – Дніпро : НГУ, 2016. – С. 503–513.
3. Андрейцев В. В. Проблеми правового регулювання господарської діяльності, пов'язаної з небезпечними об'єктами / В. В. Андрейцев // Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 50-й річниці створення Донецького національного університету, 30-й річниці створення кафедри господарського права цього універ-ту, 14–15 травня 2015 р., м. Вінниця. – 2015. – С. 251–254.
4. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2245-III // Голос України. – 2001. – 6 березня. – № 42.

5. О трансграничном воздействии промышленных аварий : Конвенция ООН. Европейская экономическая комиссия. – Нью-Йорк ; Женева, 1994. – С. 48; 61–63.
6. Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки : Постанова Кабінету Міністрів України (в контексті джерел підвищеної небезпеки) від 11 липня 2002 р. № 956 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 29. – Ст. 1357.
7. Новый словарь иностранных слов. Слова та словосполучення : уклад. і переклад Оксани Сліпушко. – К. : Аконіт, 2008. – С. 274.
8. Салтевський М. В. Криміналістика. Ч. I. / Салтевський М. В. – Х. : Основа, 1999. – С. 20–28.
9. Криміналістика / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 23–32; 153–174.
10. Котюк І. Теоретичні аспекти криміналістичної ідентифікації : монографія / І. Котюк. – К. : Київський університет, 2004. – 208 с.

УДК 342.951(477)

В. В. Ліпинський, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та митного
права Університету митної справи та фінансів

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ,
СПРЯМОВАНИХ НА НЕДЕКЛАРУВАННЯ ТОВАРІВ,
ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ, ЩО ПЕРЕМІЩУЮТЬСЯ
ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ**

Розглянуто і проаналізовано питання кваліфікації протиправних дій, спрямованих на недекларування товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України. На підставі проведеного аналізу зроблено відповідні висновки і надано пропозиції.

Ключові слова: порушення митних правил; кваліфікація; товари; транспортні засоби; декларація; декларування.

Systemic study of foreign economic operations and determination of their expediency, tracing of routes of movement of goods and vehicles, strengthening control over the implementation of foreign economic operations with some highly liquid products on a permanent basis is carried out by the State Fiscal Service of Ukraine.

According to the results of the analysis of the detected attempts to smuggle goods and to minimize taxes on their import a systemic problem was detected related to the presence of goods in the trade on the territory of Ukraine customs clearance of which was not carried out, what has resulted the state budget not being fully remunerated by customs payments. One of the reasons for such a situation on the domestic market of imported goods is the use by unscrupulous subjects of foreign economic activity gaps in the current legislation and committing unlawful actions aimed at the non-declaring of goods and vehicles.

© **В. В. Ліпинський, 2017**

In view of the above, the question of qualification of illegal actions aimed at the non-declaring of goods and vehicles transported through the customs border of Ukraine acquires relevance.

Key words: violation of customs rules; qualification; goods; vehicles; declaration.

Постановка проблеми. Системне вивчення зовнішньоекономічних операцій та визначення їх доцільності, контроль маршрутів руху товарів і транспортних засобів, посилення контролю за здійсненням зовнішньоекономічних операцій з окремими високоліквідними товарами на постійній основі здійснюється Державною фіскальною службою України (далі – ДФСУ).

За результатами аналізу викритих спроб незаконного переміщення товарів та мінімізації податків під час їх імпорту виявлено системну проблему, пов'язану з наявністю у торговому обігу на території України товарів, транспортних засобів, митне оформлення яких не здійснювалось, через що державний бюджет не отримав у повному обсязі належні митні платежі. Однією з причин такої ситуації на вітчизняному ринку імпортованих товарів є використання несумлінними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності прогалин у чинному законодавстві та вчинення протиправних дій, спрямованих на недекларування товарів і транспортних засобів.

З огляду на зазначене набуває актуальності питання кваліфікації протиправних дій, спрямованих на недекларування товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним питанням кваліфікації порушень митних правил присвячено праці М. О. Кравець, С. В. Кувакіна, Д. В. Приймаценка, В. В. Прокопенка та інших [1–6]. Водночас питання кваліфікації дій, спрямованих на недекларування товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, потребує додаткової уваги.

Мета статті – розгляд та аналіз проблемних питань кваліфікації протиправних дій, спрямованих на недекларування товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України.

Виклад основного матеріалу. Впродовж 2015 р. митницями ДФСУ складено 17 808 протоколів про порушення митних правил на суму понад 1,78 млрд грн. Майже 20 % від загальної кількості виявлених правопорушень становлять факти недекларування товарів, транспортних засобів. Складено 2970 протоколів про порушення митних правил на суму понад 98 млн грн за ознаками правопорушення, передбаченого ст. 472 Митного кодексу України (далі – МК України). Переважну кількість протоколів про порушення митних правил за ознаками правопорушення, передбаченого ст. 472 МК України, складено стосовно громадян – 2648 протоколів на загальну суму понад 53 млн грн. Щодо посадових осіб підприємств – 322 протоколи на суму 45,1 млн грн.

Судами винесено рішення про накладення адміністративного стягнення у 2642 справах, застосовано конфіскацію на суму 38,9 млн грн, накладено штрафів на суму 37,4 млн грн. При цьому в 117 справах винесено рішення про закриття провадження на суму предметів правопорушення 27,5 млн грн [7].

Наслідком вжитих митницями ДФС організаційно-практичних заходів, проведеної аналітично-пошукової роботи стало виявлення митницями впродовж 2016 р.

23 235 порушень митних правил із вартістю предметів правопорушень – на суму понад 2 млрд грн. Кількість складених протоколів про порушення митних правил порівняно з аналогічним періодом минулого року збільшилась на 30 %, а вартість – на 13 %. У 7952 справах про порушення митних правил тимчасово вилучено предмети правопорушень на суму майже 627 млн грн. Зокрема, у справах про порушення митних правил вилучено промислових товарів на суму 353 млн грн; продовольчих товарів і сільгосппродукції – на суму 62 млн грн; валюти – на суму 161 млн грн; транспортних засобів – на суму 51 млн грн. Безпосередньо митницями ДФСУ розглянуто 12 839 справ про порушення митних правил, що становить 93 % від заведених справ, розгляд яких зараховано до компетенції митниць ДФСУ (13 813 справ). Застосовано адміністративне стягнення у вигляді штрафу на суму 556 млн грн. На розгляд до суду митницями передано 8828 (93 % від заведених справ, розгляд яких зараховано до компетенції судів) справ про порушення митних правил на суму 1,9 млрд грн. За результатами розгляду справ про порушення митних правил судом винесено 7787 постанов у справах, що становить 88 % від кількості переданих до суду справ. При цьому лише у 10 % справ прийнято рішення про закриття провадження. Суди винесено 6693 рішення про накладення стягнень у вигляді штрафу та конфіскації на суму 659 млн грн [8].

У I півріччі 2017 р. митницями ДФСУ складено понад 14,2 тис. протоколів про порушення митних правил на суму понад 1,03 млрд грн. Кількість складених протоколів порівняно з аналогічним періодом минулого року збільшилась на 31 %. Із загальної кількості зафіксованих правопорушень понад 13 тис., або 91 %, вчинені фізичними особами. При цьому вартість предметів правопорушень у цих справах становить понад 228 млн грн. За аналогічний період минулого року митницями виявлено 9,2 тис. таких правопорушень на суму 245 млн грн. Найпоширеніші способи незаконного переміщення товарів через митний кордон України такі:

- переміщення обмежених або заборонених товарів через зони спрощеного митного контролю (зелений коридор) – ст. 471 МК України, яка передбачає стягнення у вигляді штрафу розміром 1700 грн та конфіскації обмежених або заборонених товарів. Так, за перше півріччя 2017 р. припинено понад 1 тис. таких порушень на суму предметів 52 млн грн. Найчастіше предметом правопорушень стає валюта, товари народного вжитку;

- недекларування, тобто незаявлення за встановленою формою точних відомостей про наявність, найменування, назву, кількість тощо товарів (ст. 472 МК України). Відповідальність за таке правопорушення – штраф у розмірі 100 % вартості незадекларованих товарів та їх конфіскація. У поточному році складено 881 протокол про порушення митних правил на суму 60 млн грн;

- переміщення товарів з приховуванням від митного контролю (ст. 483 МК України), зокрема фізичне приховування товарів у тайниках, сховищах. Відповідальність за таке правопорушення – штраф у розмірі 100 % вартості товарів та їх конфіскація, а в разі повторного правопорушення розмір штрафу збільшується до 200 %. За звітний період виявлено понад 1,3 тис. порушень митних правил на суму 82,1 млн грн [9].

Поняття “порушення митних правил” міститься в ст. 458 МК України. Згідно із цією статтею, порушення митних правил визнається адміністративним правопо-

рушенням, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений цим Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх органам доходів і зборів для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на органи доходів і зборів цим Кодексом чи іншими законами України і за які цим Кодексом передбачена адміністративна відповідальність [10].

Склад порушення включає в себе ознаки, що характеризують зовнішній акт поведінки особи, його спрямованість і наслідки, а також ознаки, що характеризують самого правопорушника і його психічне ставлення до вчиненого. Ознаки складу порушення митних правил об'єднуються в чотири групи (елементи), що характеризують: об'єкт порушення митних правил, об'єктивний бік порушення митних правил, суб'єкт порушення митних правил, суб'єктивний бік порушення митних правил. Усі зазначені елементи складу порушення митних правил являють собою нерозривну єдність. Наявність цих елементів обов'язкова для кваліфікації конкретного діяння як порушення митних правил.

Об'єктом порушень митних правил є суспільні відносини, які виникають у галузі державного управління, охороняються законодавством, що встановлює митні правила, і яким завдається шкода у разі вчинення митних правопорушень. Згідно з п. 28 ст. 4 МК України, митні правила – це встановлений цим Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх органам доходів і зборів для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на органи доходів і зборів цим Кодексом та іншими законами України.

Відповідно до ст. 257, 266 МК України, декларант зобов'язаний здійснити декларування товарів, тобто заявити за встановленою формою точні відомості про товари, мету їх переміщення, а також відомості, необхідні для здійснення їх митного контролю та митного оформлення [10].

Відповідальність за недекларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, тобто незаявлення за встановленою формою точних і достовірних відомостей (наявність, найменування або назва, кількість тощо) про товари, транспортні засоби комерційного призначення, які підлягають обов'язковому декларуванню у разі переміщення через митний кордон України, передбачена ст. 472 МК України. Санкція ст. 472 МК України передбачає накладення штрафу в розмірі 100 % вартості цих товарів, транспортних засобів з конфіскацією зазначених товарів, транспортних засобів.

Отже, об'єктом даного правопорушення є встановлений МК України порядок декларування товарів, транспортних засобів, переміщуваних через митний кордон України.

Об'єктивний бік порушень митних правил – сукупність передбачених законом ознак, які характеризують зовнішній прояв діяння, що посягає на об'єкти пра-

вової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання. Об'єктивний бік правопорушення, передбаченого ст. 472 МК України, полягає у незаявленні за встановленою формою точних і достовірних відомостей (наявність, найменування або назва, кількість тощо) про товари, транспортні засоби, що підлягають обов'язковому декларуванню у разі переміщення їх через митний кордон України.

Недекларування товарів, транспортних засобів, переміщуваних через митний кордон України, – це незаявлення за встановленою формою точних відомостей про товари і транспортні засоби, а також відомостей, необхідних для здійснення їх митного контролю і митного оформлення.

Відповідно до п. 3.5 Порядку заповнення митних декларацій на бланку єдиного адміністративного документа, затвердженого наказом Міністерства фінансів України 30.05.2012 р. № 651, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 14.08.2012 р. за № 1372/21684 (далі – Порядок), необхідність заповнення певної граfi митної декларації декларантом визначається згідно з правилами заповнення граф, наведеними в розділі II цього Порядку, виходячи з напрямку переміщення, обраного митного режиму, наявності чи відсутності опису цієї граfi у відповідній главі розділу II цього Порядку та наявності застережень у тексті опису цієї граfi. Митним органам не допускається встановлювати порядок заповнення граф митної декларації та визначати особливості заповнення її граф, відмінні від визначених Порядком, а також висувати до декларантів вимоги щодо внесення до МД інформації, не передбаченої Порядком [11].

Слід зазначити, що надання органу доходів і зборів як підстави для переміщення товарів документів, що містять неправдиві відомості щодо найменування товарів, їх ваги (з урахуванням допустимих втрат за належних умов зберігання і транспортування) або кількості, країни походження, відправника та/або одержувача, кількості вантажних місць, їх маркування та номерів, неправдиві відомості, необхідні для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД та його митної вартості, є підставою для розгляду питання щодо наявності ознак порушення митних правил, передбаченого ст. 483 МК України.

Відповідно до ст. 257 МК України, декларування здійснюється шляхом заявлення за встановленою формою (письмовою, усною, шляхом учинення дій) точних відомостей про товари, мету їх переміщення через митний кордон України, а також відомостей, необхідних для здійснення їх митного контролю та митного оформлення. Під час застосування письмової форми декларування можуть використовуватись як електронні документи, так і документи на паперовому носії.

Умови та порядок декларування, перелік відомостей, необхідних для здійснення митного контролю та митного оформлення, визначаються МК України. Положення про митні декларації та форми цих декларацій затверджуються Кабінетом Міністрів України, а порядок заповнення таких декларацій та інших документів, що застосовуються під час митного оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення, – центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику [10].

Постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 р. № 450 затверджено Положення про митні декларації (далі – Положення), яке визначає вимоги до оформлення і використання митних декларацій, на підставі яких декларуються товари, що переміщуються (пересилаються) через митний кордон України підприємствами, та

інші товари, що відповідно до законодавства України декларуються шляхом подання митної декларації, передбаченої для підприємств, а також порядок внесення змін до митних декларацій, їх відкликання та визнання недійсними.

Товари декларуються шляхом подання митному органу:

- митної декларації на бланку єдиного адміністративного документа;
- або митної декларації М-16;
- або письмової заяви за формою згідно з додатком 1 до Положення;
- або митної декларації для письмового декларування товарів, що переміщуються через митний кордон України громадянами для особистих, сімейних та інших потреб, не пов'язаних з провадженням підприємницької діяльності;
- або іншого документа, що відповідно до законодавства може використовуватись замість митної декларації [12].

Під час переміщення (пересилання) товарів через митний кордон України громадянами митна декларація на бланку єдиного адміністративного документа заповнюється у разі, коли такі товари відповідно до Митного кодексу України та цього Положення декларуються з поданням митної декларації, передбаченої законодавством України для підприємств, а також для декларування товарів (у тому числі транспортних засобів особистого користування), що ввозяться на митну територію України і підлягають державній реєстрації відповідно до законодавства.

У попередніх публікаціях ми зазначали: “Зокрема, громадянам дозволяється ввозити транспортні засоби особистого користування з метою транзиту через митну територію України за умови їх письмового декларування в порядку, передбаченому для громадян, та внесення на рахунок органу доходів і зборів, що здійснив пропуск таких транспортних засобів на митну територію України, грошової застави в розмірі митних платежів, що підлягають сплаті під час увезення таких транспортних засобів на митну територію України з метою вільного обігу. Зазначені вимоги не поширюються на транспортні засоби, постійно зареєстровані у відповідних реєстраційних органах іноземної держави, що підтверджується відповідним документом” [13, 70].

Під митною декларацією, заповненою у звичайному порядку, розуміється, що вона містить обсяг відомостей (даних), достатній для завершення митного оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення у заявлений митний режим.

Попередня митна декларація (інший документ, що може використовуватись замість митної декларації відповідно до ст. 94 МК України) подається до ввезення в Україну товарів, транспортних засобів комерційного призначення (у тому числі з метою транзиту) або після їх ввезення, якщо ці товари, транспортні засоби перебувають на території пункту пропуску через державний кордон України. Попередня митна декларація подається декларантом або уповноваженою ним особою органу доходів і зборів, у зоні діяльності якого товари, транспортні засоби комерційного призначення будуть пред'явлені для митного оформлення, з метою проведення аналізу ризиків та прискорення виконання митних формальностей. Під час подання попередньої митної декларації відповідальність декларанта або уповноваженої ним особи за достовірність відомостей, наведених у цій декларації, настає з моменту:

1) випуску товарів, транспортних засобів комерційного призначення відповідно до заявленого митного режиму без пред'явлення їх органу доходів і зборів, яким оформлена така попередня митна декларація; або

2) випуску товарів, транспортних засобів комерційного призначення відповідно до заявленого митного режиму після пред'явлення їх органу доходів і зборів, яким оформлена така попередня митна декларація, але без проведення митного огляду цим органом доходів і зборів; або

3) надання декларанту або уповноваженій ним особі органом доходів і зборів, яким оформлена така попередня митна декларація, інформації про проведення митного огляду пред'явлених товарів, транспортних засобів комерційного призначення [10].

Якщо декларант або уповноважена ним особа не володіє точними відомостями про характеристики товарів, необхідними для заповнення митної декларації у звичайному порядку, вона може подати органу доходів і зборів тимчасову митну декларацію на такі товари за умови, що вона містить дані, достатні для поміщення їх у заявлений митний режим, та під зобов'язання про подання додаткової декларації у строк не більше 45 днів з дати оформлення тимчасової митної декларації (ч. 1 ст. 260 МК України).

Періодична митна декларація може подаватися на регулярне переміщення через митний кордон України товарів однією і тією ж особою на одних і тих же умовах та підставах протягом не більше 180 днів та під зобов'язання про подання додаткової декларації на товари, переміщені за періодичною митною декларацією протягом попереднього календарного місяця, у порядку та на умовах, установлених Кабінетом Міністрів України (ч. 4 ст. 260 МК України).

У разі подання попередньої, тимчасової або періодичної митної декларації декларант або уповноважена ним особа мають протягом строків, визначених відповідно до цього Кодексу, подати органу доходів і зборів додаткову декларацію, яка містить точні відомості про товари, задекларовані за попередньою, тимчасовою або періодичною митною декларацією, що подавалися б у разі декларування цих товарів за митною декларацією, заповненою у звичайному порядку. Товари, що переміщуються через митний кордон України, декларуються органу доходів і зборів, який здійснює митне оформлення цих товарів [10].

З моменту прийняття органом доходів і зборів митної декларації вона є документом, що засвідчує факти, які мають юридичне значення, а декларант або уповноважена ним особа несе відповідальність за подання недостовірних відомостей, наведених у цій декларації. У разі виявлення порушень митних правил щодо задекларованих у митній декларації товарів, транспортних засобів комерційного призначення внесення змін, відкликання та визнання недійсною цієї декларації до закінчення провадження у відповідних справах забороняються. Не порушується провадження у справах про порушення митних правил у випадках, якщо декларант або уповноважена ним особа самостійно звернулися до органу доходів і зборів з проханням про внесення змін до митної декларації, а саме:

– внесення змін до митної декларації, прийнятої органом доходів і зборів, допускається до моменту завершення митного оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення відповідно до заявленого митного режиму, а також протягом трьох років з дня завершення їх митного оформлення. Зміни мають стосуватися лише товарів, транспортних засобів комерційного призначення, зазначених у митній декларації;

– якщо після випуску у вільний обіг товарів, митний контроль яких здійснювався без проведення митного огляду, декларантом виявлені товари, переміщені через митний кордон України і не зазначені в митній декларації, за письмовим зверненням декларанта і з дозволу органу доходів і зборів допускається внесення до митної декларації змін щодо збільшення кількості товарів, випущених у вільний обіг на митній території України, у зв'язку з виявленням незадекларованих товарів;

– внесення до митної декларації змін, які впливають на застосування до товарів заходів тарифного та/або нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, здійснюється за умови дотримання таких заходів.

Суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення митних правил, передбаченої ст. 472 МК України, можуть бути громадяни, які на момент вчинення такого правопорушення досягли 16-річного віку, а в разі вчинення порушень митних правил підприємствами – посадові особи цих підприємств [10]. При цьому зазначені категорії вступають у взаємовідносини з митницею під час декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення. Декларантом є особа, яка самостійно здійснює декларування або від імені якої здійснюється декларування.

Декларантами мають право виступати:

– під час переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України або в разі зміни митного режиму щодо товарів на підставі зовнішньоекономічного договору, укладеного резидентом, резидент, яким або від імені якого укладено цей договір;

– в інших випадках – особа, яка відповідно до законодавства України має право вчиняти щодо товарів, транспортних засобів комерційного призначення юридично значущі дії від свого імені.

Підприємства можуть бути декларантами за умови перебування їх на обліку в органах доходів і зборів України. Декларант може здійснювати декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення самостійно або уповноважувати інших осіб на здійснення декларування від свого імені. Уповноваженою особою (представником) є особа, яка на підставі договору або належно оформленого доручення, виданого декларантом, наділена правом вчиняти дії, пов'язані з проведенням митних формальностей щодо товарів, транспортних засобів комерційного призначення, від імені декларанта. У разі самостійного декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення декларантом відповідальність, передбачену МК України, за вчинення порушення митних правил несе декларант у повному обсязі. Особа, уповноважена на декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення від імені декларанта, має такі ж обов'язки, права і несе таку ж відповідальність, що й декларант [10].

Суб'єктивний бік порушень митних правил характеризується психічним ставленням особи до вчинення правопорушення:

1) вина – психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності;

2) мотив – внутрішнє спонукання особи, яке створило психологічні передумови скоєння правопорушення;

3) мета – наслідок, якого прагне досягти особа, вчиняючи правопорушення.

Т. С. Батраченко констатує: “Зміст вини утворюють інтелект і воля у певному, передбаченому законом, їх поєднанні. Предметний зміст обох цих елементів вини, тобто сукупність фактичних обставин, що мають юридичне значення, визначається конструкцією конкретного юридичного складу” [14, 99].

Правопорушення, передбачене ст. 472 МК України, може бути вчинено умисно або з необережності.

Щодо встановлення форми вини В. В. Варава наголошує, що “під час адміністративного провадження у справі про порушення митних правил, що здійснюється працівниками митниць ДФС, останні також дуже потребують оперативної інформації щодо обставин правопорушення та особи, яка його вчинила” [15, 129].

У зв’язку з цим О. В. Карнаухов слушно зазначив: “Ефективність протидії контрабанді залежить багато в чому від стану взаємодії та координації роботи митних та різних правоохоронних органів” [16, 519].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що у разі виявлення факту незаявлення за встановленою формою точних та достовірних відомостей (наявність, найменування або назва, кількість тощо) про товари, транспортні засоби комерційного призначення, які підлягають обов’язковому декларуванню у разі переміщення через митний кордон України, має місце правопорушення, передбачене ст. 472 МК України.

Як ми наголошували у попередніх публікаціях: “Із метою додержання вимог чинного законодавства ДФС необхідно узагальнити практику застосування нормативно-правових актів на зазначеному напрямі роботи митниць і надати відповідні роз’яснення для використання у практичній діяльності” [13, 72].

Для розв’язання проблеми недекларування товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, ДФСУ доцільно організувати оперативний обмін інформацією з Державною прикордонною службою України та митними адміністраціями іноземних країн.

Список використаних джерел:

1. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил : навчальний посібник / за заг. ред. В. В. Ченцова. – К. : Істина, 2010. – 208 с.
2. Кувакін С. В. Проблемні питання кваліфікації окремих видів порушень митних правил / С. В. Кувакін, В. В. Ліпинський // Вісник Академії митної служби України. Серія: “Право”. – 2008. – № 1. – С. 51–56.
3. Ліпинський В. В. Проблемні питання кваліфікації дій, спрямованих на неправомірне звільнення від сплати податків і зборів або зменшення їх розміру / В. В. Ліпинський // Митна справа. – 2011. – № 5 (77). – С. 81–86.
4. Ліпинський В. В. Правові аспекти притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митних правил нерезидентів (на прикладі розпорядження тимчасово ввезеними на митну територію України транспортними засобами особистого користування) / В. В. Ліпинський // Вісник Академії митної служби України. Серія: “Право”. – 2013. – № 1 (10). – С. 37–41.

5. Кравець М. О. Передумови та підстави кваліфікації порушень митних правил / М. О. Кравець // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Юридичні науки”. – 2013. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 44–48.

6. Ліпинський В. В. Щодо кваліфікації дій, пов’язаних із користуванням чи розпорядженням транспортними засобами особистого користування, ввезеними на митну територію України в митному режимі тимчасового ввезення / В. В. Ліпинський // Вісник Академії митної служби України. Серія: “Право”. – 2015. – № 2 (15). – С. 45–50.

7. Інформація про проведення заходів митницями ДФС із запобігання та протидії контрабанді, боротьби з митними правопорушеннями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua>

8. Довідка щодо стану боротьби з митними правопорушеннями упродовж 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua>

9. Довідка щодо стану боротьби з митними правопорушеннями у I півріччі 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua>

10. Митний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

11. Порядок заповнення митних декларацій на бланку єдиного адміністративного документа [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів України від 30.05.2012 № 651, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 14.08.2012 р. № 1372/21684. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

12. Питання, пов’язані із застосуванням митних декларацій [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 р. № 450. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

13. Ліпинський В. В. Правові аспекти кваліфікації дій, пов’язаних із користуванням чи розпорядженням транспортними засобами особистого користування, ввезеними на митну територію України в митному режимі “транзит” / В. В. Ліпинський // Правова позиція. – 2016. – № 1 (16). – С. 68–73.

14. Батраченко Т. С. Визначення окремих проблемних питань щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб / Т. С. Батраченко // Вісник Академії митної служби України. Серія: “Право”. – 2013. – № 2 (11). – С. 97–101.

15. Варава В. В. Удосконалення оперативно-розшукового та митного законодавства у контексті проблем викриття кримінальних правопорушень у митній сфері / В. В. Варава // Правова позиція. – 2016. – № 1 (16). – С. 126–131.

16. Карнаухов О. В. Теоретичні основи взаємодії і координації митних та правоохоронних і контролюючих органів у ході виявлення ознак кримінального правопорушення та розслідування у провадженнях про контрабанду / О. В. Карнаухов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 517–524.

С. М. Перепьолкін, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО МИТНОГО ПРАВА ЯК КАТЕГОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Присвячено дослідженню ознак принципів міжнародного митного права. Акцентовано увагу на неприпустимості інтерпретації терміна “принцип” через слово “норма” та необхідності встановлення розмежування між категоріями “принципи міжнародного митного права” та “норми міжнародного митного права”.

Ключові слова: міжнародне митне право; система права; принципи; норми; ідеї; правила.

The article is devoted to the study of signs of the international customs law's principles. It is indicated that the principles of international customs law are characterized by the following main features: objectivity; stability; ideologically; imperative; complexity; equivalence; normativity. The emphasis is placed on the inadmissibility of interpreting the term “principle” through the word “norm” and on the need to establish a distinction between the categories “principles of international customs law” and “norms of international customs law”. Establishing the distinction between these categories, in spite of conceptual closeness, is important and necessary both for the theory of international law and for the practice of law enforcement, as for so far for many representatives of the modern doctrine of international law the normative nature of the principles of international law is unconditional.

Key words: international customs law; system of law; principles; norms; ideas; rules.

Постановка проблеми. Принципам міжнародного митного права відводиться важливе місце у міжнародному митному праві. Вони виступають засобом подолання прогалин у нормативній системі міжнародного митного права та первинним елементом його системи, якому мають підпорядковуватися всі інші її елементи. Проте, незважаючи на основоположну для міжнародного митного права роль і важливість, якими його дослідники наділяють принципи міжнародного митного права, доводиться констатувати, що в науці міжнародного права нині немає самостійних комплексних досліджень на відповідну тематику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової та навчальної літератури з міжнародного права свідчить про фрагментарність висвітлення зазначеної проблематики, відсутність єдності у поглядах юристів-міжнародників щодо розуміння змісту поняття “принципи міжнародного митного права”, генези принципів

© С. М. Перепьолкін, 2017

міжнародного митного права, визначення їх видів та форм існування, встановлення співвідношення з нормами та стандартами міжнародного митного права тощо.

Окремі аспекти дослідження юридичної природи принципів міжнародного митного права знайшли відображення у працях С. Т. Алібекова, К. А. Бекяшева, К. Г. Борисова, Н. Е. Буваєвої, С. С. Жамкоч'яна, Н. В. Живенко, Ф. Г. Кляна, Б. А. Кормича, В. М. Малиновської, В. В. Мицика, Є. Г. Моїсєєва, С. М. Овчіннікова, А. Ю. Райкової, М. Е. Романової, О. В. Шорнікова та ін.

Мета статті – розроблення дефініції поняття “принципи міжнародного митного права”, що дасть можливість визначити як зміст і межі досліджуваного поняття, так і його особливості порівняно з іншими правовими явищами.

Виклад основного матеріалу. І. Бентам ще наприкінці XVIII ст. наголошував, що термін “принцип” неясний та має дуже широке значення. Його надзвичайна важливість проявляється у тому, що він застосовується до будь-чого, що мислиться як основа або початок якої-небудь серії дій. Походить цей термін від латинського *principium*, яке, на думку автора, складається з двох слів: *primus* – керівник (головний, основний); *cipium* – закінчення, витікання терміна, межа (результат), яке, ймовірно, походить від *capio* – приймати, як у словах *principium*, *municipium*, до яких аналогічні *auceps*, *forceps* тощо [1, 2].

Тлумачний словник живої великоросійської мови В. І. Даля містить таку інтерпретацію терміна “принцип” – це наукове або моральне начало, основа, правило, засади, від яких не відступають [2, 431].

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови за редакцією В. Т. Бусел, термін “принцип” має такі значення: по-перше, як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо (основний закон якої-небудь точної науки); по-друге, як особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення (правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо); по-третє, як переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [3, 1125].

Термін “принцип” має декілька значень в інших, крім російської та української, мовах. Так, наприклад, відповідно до словника сучасної англійської мови, термін “принцип” розуміється як: 1) моральне правило або переконання про те, що є правильним або неправильним; те, що впливає на поведінку; 2) основна ідея плану або основа системи; 3) а) якщо щось можливе, очікуване в принципі, то немає жодної підстави для того, щоб це не трапилось, але це ще не трапилось; б) якщо ви погоджуєтесь на щось у принципі, ви погоджуєтесь із загальним планом чи ідеєю, але ви ще не розглянули всі деталі; 4) правила процесу (правило, що пояснює спосіб дії якої-небудь машини або дію природної сили у Всесвіті) [4, 1301].

У тлумачному словнику Вебстера слово “принцип” визначається як: 1) природне право, сформульоване і прийняте розумом; 2) важлива істина, на якій ґрунтуються інші істини; 3) прийняття морального права як керівництва до поведінки; 4) правило, на основі якого особа формує власну поведінку, яке часто становить частину кодексу; 5) фундаментальний зміст [5, 795].

Отже, незалежно від джерела роз'яснення принципи посідають основоположне місце у структурі значної низки явищ, зокрема й у міжнародному митному праві. В

системі міжнародного митного права їм відводять місце певного базису (ядра) внутрішньої нормативної основи. У зв'язку з цим представники його доктрини приділяють дослідженню принципів міжнародного митного права особливу увагу.

Зокрема, К. Г. Борисов стверджує, що основні принципи міжнародного митного права є одним з юридичних джерел міжнародного митного права та характеризує їх як найважливіші та найзагальніші правила поведінки учасників міжнародного спілкування, що впливають на створення міжнародних митних норм [6, 21, 23].

В. М. Малиновська зазначає, що міжнародне митне право базується на характерній для нього системі принципів, які мають конвенційний характер та склалися в процесі становлення і розвитку митних зв'язків держав. Під принципами міжнародного митного права науковець пропонує розуміти вихідні, керівні початки міжнародно-правового регулювання відносин у сфері міждержавного митного співробітництва [7, 53].

Н. В. Живенко принципи міжнародного митного права розглядає як його основні положення, відступати від яких учасники міжнародних митних правовідносин не можуть. Це норми *jus cogens*, імперативні норми, що знаходять своє вираження в конкретних нормах міжнародного митного права та пронизують увесь його зміст [8, 48].

Своєю чергою, О. Ю. Бакаєва та Г. В. Матвієнко характеризують досліджуване поняття як основні засади встановлення партнерських відносин між державами у сфері митної справи; вони є похідними від принципів міжнародного права [9, 413].

Щодо інших дослідників принципів міжнародного митного права, то переважна їх більшість просто констатує їхнє існування в системі міжнародного митного права, пропонує визнати розроблені авторські класифікації принципів галузевими (спеціальними) принципами міжнародного митного права або закликають до їхньої розробки інших, залишаючи поза увагою теоретичне обґрунтування змісту поняття “принципи міжнародного митного права”, зокрема розробку його дефініції.

Формування розуміння поняття “принципи міжнародного митного права” пропонуємо розпочати з розробки його дефініції, зміст якої обов'язково має містити перелік загальних і водночас сутнісних ознак принципів міжнародного митного права.

Отже, за своєю філософською та соціальною природою принципи міжнародного митного права – категорія об'єктивна. Вони не є вигадкою юристів-міжнародників та відображають у своєму змісті об'єктивні закономірності розвитку міжнародного співтовариства та міжнародних митних відносин. Як явище об'єктивне і яке відображає реальний стан міжнародних митних відносин принципи міжнародного митного права постійно вдосконалюються та змінюються. Іншими словами, як стабільна категорія, розрахована на перспективне застосування, принципи міжнародного митного права не є чимось раз і назавжди установленим, незмінним. Історично вони мінливі за кількістю і формами існування у міжнародному праві. Так, наприклад, безпосереднє закріплення принципів міжнародного митного права можна знайти в Генеральній угоді з тарифів та торгівлі 1947 р., Міжнародній конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур від 18 травня 1973 р., Арушській декларації Ради митного співробітництва з професійної етики від 7 липня 1993 р. (переглянута у червні 2003 р.) та інших джерелах міжнародного митного права. Однак, на думку В. Г. Буткевича, з якою ми не можемо погодитись, таке джерело

міжнародного права, як доктрина, не може розглядатись як критерій виокремлення галузевих принципів міжнародного права. “Практика – а це, насамперед, міжнародні судові рішення – виокремлює галузеві принципи права”, – наголошує вчений [10, 217].

У практичній діяльності принципи міжнародного митного права можуть використовуватися для досягнення різних цілей, зокрема: для вдосконалення системи управління міжнародними митними відносинами, що склалась на певному етапі міждержавної взаємодії; для проведення кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного митного права; для здійснення конвергенції національних митних систем тощо. Тому чим більше учасників міжнародних митних відносин долучається до формування, визнання та реалізації принципів міжнародного митного права, тим швидше відбувається збільшення загального і зменшення різного (національного) в управлінні та правовому регулюванні міжнародних та внутрішньодержавних митних відносин.

Як базові ідеї, які визначають бажаний або необхідний зміст і спрямованість норм міжнародного митного права, принципи міжнародного митного права сприяють об’єднанню його норм у єдину ієрархічно структуровану систему. Як слушно зауважував з цього приводу І. І. Лукашук: “Поява комплексу принципів свідчить про досягнення міжнародним правом певного рівня розвитку, про утворення системи цього права” [11, 83]. Таким чином, принципи міжнародного митного права завжди виникають раніше від усіх інших елементів його системи, що формується або змінюється учасниками міжнародних митних відносин. Вони забезпечують змістовну цілісність системи міжнародного митного права та зв’язок між її елементами, бо саме їм належить головна системотвірна роль.

У зв’язку з цим вважаємо непереконливою позицію проф. В. Н. Денисова, що принципи міжнародного права слід розуміти як абстракції та узагальнення, які походять від юридичних фактів і норм міжнародного права та характеризують правовий порядок у відповідних сферах міжнародних відносин [12, 126]. Адже у такому випадку принципи міжнародного митного права отримують похідний від норм міжнародного митного права характер і втрачають здатність впливати на подальший розвиток системи міжнародного митного права, а разом із нею на міжнародні відносини, які регулюють її норми. По суті принципи міжнародного митного права втрачають статус основних ідей, від яких не відступають, і перетворюються на узагальнений опис порядку або правил поведінки, що існували або фактично існують у відносинах між суб’єктами міжнародного митного права. Іншими словами, принципи міжнародного митного права лише описують чинне міжнародне митне право, а не встановлюють його.

До ознак принципів міжнародного митного права слід також зарахувати ідеологічність, яка означає, що вони, як і право загалом, є формальною сутністю свідомості, що здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру. Вони втілюють головний ідейний зміст міжнародного митного права, закріплюють корінні ідеї стосовно того, якими мають бути міжнародні митні відносини та поведінка їх учасників. У результаті вони виконують роль ідейної основи міжнародно-правової системи, її структури, а також її функціонування і розвитку [13, 10].

Наступною ознакою принципів міжнародного митного права слід зазначити імперативність, яка властива всім визнаним принципам міжнародного права неза-

лежно від доктринального розподілу їх на окремі види та встановлення певної ієрархії між такими видами. Імперативність принципів міжнародного митного права за жодних обставин не має заперечуватись або ставитись під сумнів, адже принципи міжнародного права – це не порада, не рекомендація; вони вимагають обов'язкового та повного втілення у міжнародній практиці закріплених в їх змісті вимог. Грубе та систематичне порушення, ігнорування останніх не просто завдає шкоди окремим міжнародним відносинам, але й підриває основи всього міжнародного правопорядку. Тому недостатньо обґрунтований, на нашу думку, погляд, що принципи міжнародного права в основному мають імперативний характер [14, 60] та щодо наявності імперативного характеру лише в окремих видів принципів міжнародного права. Так, наприклад, існувала думка, що галузеві принципи міжнародного права не мають вищої імперативної сили основних принципів міжнародного права. Від галузевих принципів держави можуть відступати за взаємною угодою, якщо при цьому не порушуються інтереси третіх держав [15, 47]. Або ж порівняно з іншими нормами своєї галузі вони посідають вище положення та, як і основні принципи, мають переважно імперативний характер [14, 63].

Серед ознак принципів міжнародного митного права необхідно зазначити також їх комплексність і рівнозначність. Принципи міжнародного митного права несуть у собі вимогу комплексності, що передбачає їх одночасну, а не почергову, ізольовану реалізацію. Вони використовуються фронтально, всі одразу. Як частина єдиної системи кожний принцип характеризує певний аспект міжнародних відносин. Лише перебуваючи у взаємозв'язку, вони дозволяють усвідомити сутність міжнародного права. Крім того, через різнобічності таких зв'язків порушення навіть одного принципу неминує призводити до порушення інших, неможливості успішного виконання завдань міжнародно-правового регулювання. Принципи міжнародного права як фундаментальні положення рівноправні, серед них немає головних та другорядних, таких, що потребують реалізації насамперед, і таких, здійснення яких можна відкласти [16, 25–26].

До найбільш сутнісних ознак принципів міжнародного митного права треба зарахувати їх нормативність (регулятивність), тобто здатність виступати важливим засобом упорядкування й організації міжнародних митних відносин. Визначаючи загальні для всіх учасників міжнародних митних відносин правила поведінки, що розраховані на неодноразову реалізацію, принципи виступають самостійним засобом регулювання цих відносин або здійснюють це через конкретні норми міжнародного митного права, відображаючись в їх змісті та спрямовуючи їхню дію. На нормативність принципів права вказує В. М. Хропанюк, наголошуючи на необхідності керуватися під час вирішення конкретних юридичних справ насамперед принципами права, бо це є основою правильного застосування юридичних норм, прийняття обґрунтованих і законних рішень [17, 213].

Слід зазначити, що нормативність властива всім принципам міжнародного права. Однак у доктрині міжнародного права зазвичай, ця ознака визнається за принципами міжнародного права не як за самостійним засобом регулювання міжнародних відносин, а тому що вони мають нормативний характер, тобто є різновидом норм міжнародного права.

На нашу думку, такий підхід слід вважати дискусійним, бо інтерпретація терміна “принцип” через термін “норма” ставить під сумнів сенс самостійного існування таких категорій, як “принципи міжнародного права” та “норми міжнародного права”. Тому встановлення розмежування між цими термінами, незважаючи на понятійну близькість, важливе та необхідне і для теорії міжнародного права, і для практики правозастосування, адже дотепер для багатьох представників сучасної доктрини міжнародного права нормативний характер принципів міжнародного права визнається беззаперечним.

На формування позиції визнання за принципами міжнародного права статусу міжнародно-правових норм істотно вплинули праці різних представників доктрини міжнародного права, зокрема й радянської, які:

- стверджували, що чіткого розмежування між принципами та нормами міжнародного права не існує, бо доктрина міжнародного права і практика держав виходять з того, що принципами міжнародного права є норми, які відрізняються від інших норм міжнародного права лише тим, що мають, як правило, загальніший характер і стосуються головних питань міжнародних відносин [18, 60];

- зараховували основні та спеціальні галузеві принципи міжнародного права до загальних норм міжнародного права [19, 21];

- наголошували на тому, що принципи міжнародного права є нормами універсального характеру, що охоплюють усі сфери міжнародних відносин і володіють загальним (глобальним) імперативним характером. Усі “пересічні” міжнародно-правові норми мають повністю відповідати основним принципам. Принципи належать до числа норм *jus cogens* [20, 63–64].

На підтвердження правильності сформованого підходу проф. І. І. Лукашук, наприклад, посилався на практику вживання терміна “принципи міжнародного права” у розумінні найбільш загальних норм міжнародного права, у рішеннях Постійної палати міжнародного правосуддя у справі “Лотос” від 7 вересня 1927 р. та Міжнародного Суду Організації Об’єднаних Націй у справі між США та Канадою стосовно делімітації кордону в затоці Мен від 12 жовтня 1984 р. [13, 5–6]. Так, у рішенні від 7 вересня 1927 р. Постійна палата міжнародного правосуддя вирішила, що вислів “принципи міжнародного права”, як він звичайно вживається, може означати лише міжнародне право, як воно застосовується між усіма націями, що належать до співтовариства держав [21, 16–17].

У такий спосіб, вважає проф. В. Н. Денисов: “Постійна палата міжнародного правосуддя у справі “The Lotus” (1927) ототожнила принципи міжнародного права з “принципами, що є чинними між незалежними націями”, отже, і з нормами універсального міжнародного права” [12, 126].

Стосовно іншого рішення, прийнятого Міжнародним Судом ООН 12 жовтня 1984 р., то у його змісті було закріплено таке: “поєднання термінів “норми” і “принципи” являє собою використання подвійного позначення для вираження однієї і тієї ж ідеї ... вживання терміна “принципи” може бути виправдано через їх більш загальний і фундаментальний характер” [22; 23, 141].

Як додатковий аргумент проф. І. І. Лукашук наводив приклади використання у різному значенні терміна “принцип” у резолюціях ООН, аналіз яких було здій-

снено представником Інституту міжнародного права Кш. Скубішевським, а саме як: 1) правовий або як неправовий принцип; 2) норма вищого чи найвищого порядку; 3) норма, що породжує конкретніші правила; 4) норма, важлива для цілей резолюції; 5) мета, якої необхідно досягнути, як вимога до юридичної чи іншої політики; 6) правила або стандарти тлумачення [24, 262]. При цьому він зазначав, що аналогічним чином термін “принцип” використовується і в міжнародних договорах.

У підсумку проф. І. І. Лукашук стверджував, що за строго юридичного підходу в міжнародній практиці під принципами міжнародного права у більшості випадків розуміються його норми важливішого та загальнішого характеру [11, 93].

Водночас, ототожнюючи принципи міжнародного права з його нормами, проф. І. І. Лукашук наполягав на необхідності пам’ятати й про інше розуміння принципів у міжнародній практиці. На нашу думку, йшлося про існування поряд із принципами-нормами принципів-ідей. З цього приводу вчений писав: “Як і принципи-норми, принципи-ідеї являють собою концентроване відображення дійсності. З одного боку, вони узагальнюють знання про природу системи міжнародних відносин, її функціонування та розвиток, з іншого – виражають вироблений відповідно до потреб системи ідеал, який виступає як мета співробітництва держав. Принципи-ідеї і принципи-норми закріплюють уявлення про належну організацію міжнародних відносин і відповідну поведінку держав, фіксують образ того, до чого треба прагнути. Отже, принципи-ідеї безпосередньо впливають на міжнародні відносини ідеологічно. На відміну від принципів-норм, юридичну дію вони виконують лише через норми права” [11, 86].

Нормативний характер принципів міжнародного права відстоювали й інші представники доктрини міжнародного права. Однак основна увага більшості з них була зосереджена на вивченні правової сутності так званих “основних принципів міжнародного права”, перелік і зміст яких отримали своє закріплення у Статуті ООН від 26 червня 1945 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р., Гельсінському заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. та багатьох інших міжнародно-правових актах.

Представниками радянської доктрини міжнародного права з метою проведення детальнішого аналізу поняття і системи основних принципів сучасного міжнародного права було підготовлено навіть окремий том багатотомного видання “Курс міжнародного права в 7 томах” – Том 2. На сторінках останнього основні принципи було запропоновано розглядати як особливу категорію принципів міжнародного права, яка відрізняється від усіх інших принципів-ідей та принципів-норм міжнародного права найзагальнішого характеру (наприклад, принцип дипломатичної недоторканності), та розуміти як історично обумовлені основоположні загальновизнані норми, що виражають головний зміст міжнародного права, його характерні риси та наділені вищою, імперативною юридичною силою [13, 5–6].

Не втратив актуальності розроблений за радянських часів підхід до інтерпретації основних принципів міжнародного права і для багатьох представників сучасної української доктрини міжнародного права. Проте, як зазначає проф. В. Г. Буткевич,

незважаючи на те, що: “за кількістю наукових досліджень, присвячених цій проблемі (а це десятки монографій і сотні наукових статей), вітчизняні вчені тримали першість у науці міжнародного права, слід визнати, що у з’ясуванні сутності основних принципів міжнародного права ми просунулися недалеко”. “На сьогодні, – зазначає автор, – навіть не вироблено сталого поняття основних принципів міжнародного права” [10, 192].

Нині не встановлено жодного абсолютного правила щодо того, як відрізнити основні принципи міжнародного права від інших його принципів, наголошує проф. В. Н. Денисов [12, 126].

Водночас зауважимо, що навіть за відсутності узгодженого поняття основних принципів міжнародного права в українській науці міжнародного права домінує підхід щодо їх інтерпретації саме через норми міжнародного права. Так, наприклад, В. Г. Буткевич пропонує таке визначення поняття основних принципів міжнародного права: “це система основоположних норм міжнародного права, які регулюють відносини між його суб’єктами і є критерієм правомірності міжнародних правотворчого та правозастосовчого процесів, дійсності інших міжнародно-правових норм” [10, 196]. Л. Д. Тимченко стверджує, що загальновизнано те, що основні принципи міжнародного права – це імперативні норми *juscogens*. Щодо досліджуваної категорії, то автор визначає її у такий спосіб: це загальновизнані норми вищого порядку, що утворюють фундамент міжнародного права і покликані забезпечити стабільне й ефективне функціонування міжнародної системи [25, 59]. Ю. В. Щокін зауважує, що основні загальновизнані принципи міжнародного права є одним із прикладів універсальних норм міжнародного права [26, 55]. Як універсальні норми міжнародного права розглядав основні принципи міжнародного права М. Ю. Черкес [27, 34].

Переважаю як норми міжнародного права сприймають основні принципи міжнародного права деякі західні вчені (Дж. Старк, Е. Сой, Дж. Штуцкі, Дж. Фіцморіс, Х. Уолдок, Р. Аго, Г. Даам та інші), які говорять про “імперативні принципи”, “норми *juscogens*”, “принципи публічної політики”, “норми загального міжнародного права”, “імперативні норми загального міжнародного права”, “фундаментальні норми міжнародного права” тощо [10, 191].

Отже, на основі вищезазначеного можна побачити, що у доктрині міжнародного права підхід до інтерпретації терміна “принцип” через термін “норма” нині домінує. Проте, на нашу думку, його слід вважати дискусійним. На підтвердження власної позиції наведемо аргументи.

Принципи та норми міжнародного права дійсно тісно пов’язані між собою категорії, але не тотожні. Як базові ідеї, які загалом визначають структуру міжнародного права та забезпечують узгодженість складових елементів його системи, принципи міжнародного права переважно знаходять відображення у змісті норм міжнародного права. Водночас поява норми міжнародного права, у змісті якої найбільш вдало та максимально точно відображено визнаний суб’єктами міжнародного права зміст чинного на певному етапі розвитку міжнародних відносин принципу міжнародного права, не означає, що такий принцип перетворюється на норму міжнародного права або набуває властивих їй ознак. У такому випадку відповідні принципи та норми міжнародного права одночасно існують в його системі як самостійні елементи, схожі за змістом, але відмінні за юридичною силою та функціональ-

ним призначенням. Не зникає ця відмінність навіть після визнання таких норм імперативними нормами загального міжнародного права. Адже саме через конкретні норми міжнародного права, зокрема імперативні, його принципи і забезпечують опосередковане регулювання міжнародних відносин, а в разі відсутності таких норм компенсують нормативний вакуум, виступаючи основним засобом подолання прогалин у міжнародному праві.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків. Категорія “принципи міжнародного права” є однією з основоположних у доктрині міжнародного права. Протягом тривалого часу її сутність намагалися з’ясувати вчені-міжнародники з різних країн світу, однак донині теорія принципів міжнародного права містить дискусійні положення та потребує подальшого доопрацювання.

Виокремлені й охарактеризовані вище ознаки принципів міжнародного права дають змогу сформулювати дефініцію поняття “принципи міжнародного митного права” – це основоположні ідеї виникнення, функціонування та розвитку міжнародного митного права, що вирізняються об’єктивністю, стабільністю, імперативністю, комплексністю, рівнозначністю і нормативністю.

Запропоноване бачення сутності категорії “принципи міжнародного митного права” певною мірою не збігається з домінуючим у сучасній науці міжнародного права підходом до її розуміння. Тому подальше наукове дослідження означеної проблематики актуальне і перспективне.

Список використаних джерел:

1. Bentham J. An introduction to the principles of morals and legislation / Bentham J. – Reprint ed. – Oxford : Clarendon Press ; London : Oxford University Press Warehouse, Henry Frowde, Amen Corner, E. C., 1823. – XXXIII, 389 p.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Даль. – М. : Рус. яз., 1989. – Т. 3: П, 1990. – 558 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Бусел В. Т., Василега-Дерибас М. Д., Дмитрієв О. В. та ін. ; голов. ред. В. Т. Бусел]. – 5-те вид., з дод. і доповн. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Longman dictionary of contemporary English / [dir. Della Summers]. – Pearson Education Limited. – Twelfth impression, – 2008. – 1950 p.
5. New Webster’s dictionary and the saurus of the English Language. – Rev. and updated ed. – Lexicon Publications, Inc. ; Danbury, Ct. – 1993. – 1248 p.
6. Борисов К. Г. Международное таможенное право : учеб. пособие / К. Г. Борисов. – 2-е изд., доп. – М. : Изд-во РУДН, 2001. – 616 с.
7. Малиновская В. М. Система международного таможенного права / В. М. Малиновская // Международное публичное и частное право. – 2006. – № 1. – С. 52–55.
8. Живенко Н. В. Международно-правовые основы таможенного регулирования внешнеэкономической деятельности : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Наталья Владимировна Живенко. – М., 2007. – 172 с.
9. Бакаева О. Ю. Таможенное право России : учебник / О. Ю. Бакаева, Г. В. Матвиенко ; отв. ред. Н. И. Химичева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2007. – 504 с.

10. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
11. Лукашук И. И. Нормы международного права в международной нормативной системе : монография / И. И. Лукашук. – М. : Спарк, 1997. – 322 с.
12. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5: П–С. – 736 с.
13. Курс международного права : в 7 т. / Игнатенко Г. В., Карташкин В. А., Клименко Б. М. и др. ; отв. ред. И. И. Лукашук. – М. : Наука, 1989. – Т. 2: Основные принципы международного права. – 240 с.
14. Международное право : учеб. для студ. вузов / Б. М. Ашавский, М. М. Бирюков, В. Д. Бордунов и др. ; под ред. А. А. Ковалева, С. В. Черниченко. – М. : Омега-Л, 2006. – 832 с.
15. Міжнародне право : підручник [для студ. юрид. вузів і ф-тів] / В. А. Василенко, С. В. Ісакович, М. К. Коростаренко та ін. ; за заг. ред. І. І. Лукашука, В. А. Василенка. – К. : Вища шк., 1971. – 378 с.
16. Кучук А. М. Принципи права як категорія внутрішньодержавного і міжнародного права / А. М. Кучук, С. М. Переполькін // Право і суспільство. – 2015. – № 3 (Ч. 3). – С. 22–26.
17. Хропанюк В. Н. Теория государства и права / Хропанюк В. Н. – М. : Интерстиль ; Омега-Л, 2008. – 384 с.
18. Международное право : учебник / В. С. Верещетин, С. В. Виноградов, Г. В. Игнатенко и др. ; под. ред. Г. И. Тункина. – М. : Юрид. лит., 1982. – 568 с.
19. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права : монография / А. С. Гавердовский. – К. : Вища шк., 1980. – 320 с.
20. Международное право : учеб. для вузов / Ю. Я. Баскин, Г. В. Игнатенко, В. Н. Ключев и др. ; под ред. Г. В. Игнатенко и Д. Д. Остапенко. – М. : Высш. шк., 1978. – 400 с.
21. Case of the S.S. "Lotus". Judgement № 9. 7 Septembre 1927 // Publications of the Permanent Court of International Justice. Series A. – 1927. – № 10. – 33 p.
22. Case concerning Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area, Judgment 12 October 1984 // International Court of Justice, Reports. – 1984. – P. 288–290.
23. Gaja G. Enhancing the Rule of Law through the International Court of Justice / Gaja G. ; ed. by J. G. Stoutenburg. – Leiden ; Boston : Brill Nijhoff, 2014. – VI, 172 p.
24. The elaboration of general multilateral conventions and of non-contractual instruments having a normative function or objective // Annuaire de l'Institut de Droit International. – 1986. – Vol. 61. – T. 2. – P. 257–267.
25. Тимченко Л. Д. Международное право : учебник / Тимченко Л. Д. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 1999. – 528 с.
26. Міжнародне право : навч. посібн. / [М. В. Буроменський, І. Б. Кудас, А. А. Маєвська та ін. ; за ред. М. В. Буроменського]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.
27. Черкес М. Е. Международное право : учеб. пособие / Черкес М. Е. – Х. : Одиссей, 2006. – 384 с.

В. В. Прокопенко, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри морського та митного права
Національного університету "Одеська
юридична академія"

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО МИТНИХ ПРОЦЕДУР НА ТРАНСПОРТІ В УКРАЇНІ

Проаналізовано наукові здобутки українських учених і практиків щодо тлумачення та оперування поняттям "митні процедури". Встановлено, що в дисертаційних дослідженнях з митної тематики, проведених з 1999 р. до набрання чинності третім Митним кодексом України, простежується чітка позиція науковців щодо складових митної процедури, а саме митного контролю, митного оформлення та сплати митних платежів.

Наголошується, що з набранням чинності Митного кодексу України 2012 р. виникла проблема щодо праворозуміння та правозастосування в митному законодавстві України терміна "митна процедура".

Ключові слова: митний контроль; митні операції; митне оформлення; митні процедури; митні формальності.

The article is devoted to the analysis of scientific achievements of Ukrainian scientists and practitioners regarding the interpretation and operation of "customs procedures" notion. It is established that in the dissertation researches on customs subjects, which were conducted since 1999 till the entry into force of the third Customs Code of Ukraine, there is a clear position of scientists regarding the components of the customs procedure, namely customs control, customs clearance and customs payments.

It is emphasized that with the entry into force of the Customs Code of Ukraine in 2012, the term "customs formalities" was introduced in the customs legislation; the meaning of the term "customs procedure" has changed considerably. It has led to confusion in the legal thinking and enforcement of customs legislation in Ukraine.

The existence of some scientific developments regarding customs procedures on water and air transport, which do not allow to develop scientifically substantiated recommendations on increase of efficiency of these procedures in other types of transport, is established. A sufficient number of schemes, instructions, regulations and local customs acts regarding customs procedures in various modes of transport are not known or inaccessible to a wide range of readers, that does not allow to highlight the specifics of such procedures in different modes of transport. It is proved that the problems of customs procedures in rail, road, and pipeline transport remain almost unexplored, although there are few publications in the special literature.

It is determined that the book series "Customs in Ukraine" do not include a scientific approach to the phenomena under investigation, including the customs procedures

© **В. В. Прокопенко, 2017**

in transport. There is no doubt in a high level of knowledge and professional training of the drafters of these publications, but only citation of normative acts of public authorities on the issue under consideration indicates a lack of scientific value and effectiveness.

Key words: customs control; customs operations; customs clearance; customs procedure; customs formalities.

Постановка проблеми. Проведені наукові дослідження в галузі митних процедур, порядок їх виконання (реалізації), специфіка таких процедур на різних видах транспорту завжди були дискусійними з погляду науки митного права. Це обумовлюється такими чинниками: по-перше, відсутністю одностайності серед науковців щодо місця митного права в правовій системі держави; по-друге, теоретико-практичне визначення основного категоріального апарату в досліджуваній сфері практично не проводилося. Слід зазначити, що проблема визначення поняття і характеристики категорії правових відносин є однією з найскладніших з погляду як загальної теорії права, так і визначення принципових засад регулювання та функціонування окремих галузей права, зокрема митного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка вчених досліджувала митні процедури в контексті їх застосування під час переміщення окремих категорій товарів через митний кордон України або реалізації деяких видів митних режимів. Це праці О. О. Афанасьєвої, К. В. Бережної, Л. М. Давиденка, К. Р. Ільченко, О. С. Крушук, Н. О. Коваль, Т. Д. Мармилової, Я. Б. Назарової, Л. І. Пашковської, В. В. Прокопенко, І. М. Резніка, І. В. Тулянцєвої, О. В. Чуприни. Досліджували митні процедури на деяких видах транспорту Є. В. Додін, О. О. Зотенко, В. В. Прокопенко, С. А. Трофімов та ін.

Мета статті – компаративний аналіз публікацій українських науковців та практиків щодо тлумачення й оперування поняттям “митні процедури”.

Виклад основного матеріалу. Слід одразу зауважити, що нормативне визначення цього поняття в українському законодавстві з’явилося в наказі Державної митної служби України від 30 грудня 1998 р. № 828 [1], до цього часу в митному законодавстві практично словами-синонімами були поняття “митна процедура” та “митна операція”. Ототожнює митні процедури та митні операції Л. І. Пашковська, яка в дисертації “Адміністративно-правове регулювання діяльності суднових постачальників” окремий розділ присвятила митним операціям під час переміщення суднового постачання через митний кордон України [2, 11], де аналізує митний контроль, митне оформлення, нарахування та стягнення митних платежів у митному оформленні суднового постачання, які і є складовими митної процедури.

К. В. Бережна у праці “Митно-правовий режим транзиту в Україні” присвятила другий розділ правовому регулюванню митних процедур щодо транзиту в Україні й зазначила, що необхідними передумовами розміщення товарів у режимі транзиту є проведення митних процедур. Також автор зазначає, що “на підставі аналізу національної нормативно-правової бази встановлено, що митними процедурами є митне оформлення, митний контроль, справляння передбачених законом податків та зборів” [3, 8].

О. О. Афанасьєва в монографічному дослідженні “Правове регулювання митного режиму спеціальної митної зони”, розглядаючи порядок реалізації митних процедур

у режимі спеціальної митної зони, виокремлює такі елементи цієї процедури: порядок запровадження митного режиму спеціальної митної зони; здійснення виробничих і комерційних операцій з товарами у спеціальних митних зонах; митне оформлення й облік товарів, що перебувають у спеціальних митних зонах; митний контроль у спеціальних митних зонах [4, 9]. І хоча автор прямо не вказує на вищенаведені елементи митної процедури, однак структура другого розділу дозволяє зробити саме такий висновок.

О. В. Чуприна, аналізуючи різні погляди на вилучення із понятійно-категоріального апарату національного законодавства терміна “митний режим”, у своєму дослідженні “Правове регулювання митних режимів переробки” піддав критиці ідею відмови від терміна “митний режим” на користь поняття “митна процедура”, при цьому він зазначає, що “в чинному законодавстві бракує одноманітності в підходах до формування термінологічної моделі митно-режимних відносин” [5, 7].

Цікаву позицію висловила Я. Б. Назарова, яка митну процедуру розглянула “як індивідуалізований набір митних формальностей, які можна згрупувати у три великі, відносно незалежні, блоки: митне оформлення, митний контроль, справляння митних платежів”, та зробила висновок, що “на формування митної процедури впливає обраний вид митного режиму та інші чинники (митна вартість товару, вид товару, способи та засоби його переміщення через митний кордон тощо)” [6, 10].

Т. Д. Мармилова в дисертації “Підстави та порядок встановлення та реалізації митних пільг та преференцій в Україні” розглядає митну процедуру як різновид юридичної процедури. До особливостей митних процедур, як зазначає автор, “...належать такі: є формою управлінської діяльності митних органів, здійснюються за участі спеціального суб’єкта – органу державного управління, яким є митний орган, чітко визначений адміністративно-правовими нормами порядок. Здійснення митного контролю та митного оформлення передбачає послідовне вчинення процедурних дій, що ґрунтуються у стадії: порушення процедури; митний контроль; прийняття рішення про митне оформлення та митне оформлення” [7, 10].

Як бачимо, автор включає в митну процедуру митний контроль та митне оформлення, причому об’єднуючи їх. Вважаємо, що така позиція помилкова. Процедура митного контролю відрізняється від процедури митного оформлення, і кожна із них самостійна, хоча і митний контроль, і митне оформлення взаємопов’язані.

У дослідженні І. В. Тулянцевої “Правове регулювання переміщення культурних цінностей через митний кордон України” зазначається, що “безпосередньо митні процедури щодо переміщення саме культурних цінностей МК України не передбачено, тому для здійснення їх митного контролю та митного оформлення застосовуються загальні правила” [8, 12]. Іншими словами, автор до митних процедур зараховує митний контроль та митне оформлення.

У праці “Правове регулювання переміщення металобрухту через митний кордон України” [9, 8–9] виокремлено такі митні процедури щодо переміщення брухту через митний кордон України: процедуру митного контролю брухту; процедуру митного оформлення брухту; процедуру застосування заходів тарифного і не тарифного регулювання. Зовсім протилежної позиції дотримуються Н. О. Коваль у дисертації “Підстави та порядок переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України” [10, 9–10] та К. Р. Ільченко в праці “Порядок та підстави перемі-

щення через митний кордон України продуктів морського та річкового промислу” [11, 8–9], які митний контроль, митне оформлення, оподаткування та застосування заходів нетарифного регулювання досліджують як митні формальності, отожднюючи митні процедури з митними формальностями.

Цікаву думку висловив І. М. Резнік у праці “Правове регулювання переміщення товарів через митний кордон України” щодо підходу до понять “митна процедура”, “митні формальності”, закріплених у чинному МК України, що, за визначенням автора, суттєво відрізняються від попереднього МК України 2002 р. Тодішні митні процедури були досить близькі за змістом до митних формальностей у розумінні чинного МК України. Автор обґрунтовує позицію, згідно з якою “митна процедура за своєю сутністю є одним з адміністративних проваджень неюрисдикційного характеру, якій притаманні всі риси останнього. Для дослідження й удосконалення митної процедури пропонується застосовувати теоретичні напрацювання в царині адміністративного позасудового процесу. Такий підхід дозволяє чітко визначити мету митної процедури й розглядати митні формальності як її структурні складники, ідентичні окремим процесуальним діям та етапам” [12, 9].

О. Б. Єгоров визначає митні процедури як порядок і організацію переміщення товарів та інших предметів через митні кордони, оподаткування митом, оформлення, здійснення контролю та інших заходів щодо реалізації митної політики [13]. Практично всі складові митної процедури включені в наведене поняття, але все ж таки автор не звернув уваги, що складовою митної процедури є справляння митних платежів, а не тільки мито.

Узагалі в дисертаційних дослідженнях з митної тематики, які були проведені з 1999 р. до набрання чинності третім МК України, простежується чітка позиція науковців щодо зарахування до митних процедур митного контролю, митного оформлення, сплати митних платежів, що обумовлено законодавчим визначенням у другому МК України цього поняття.

З набранням чинності МК України 2012 р. у митне законодавство введено термін “митні формальності”, значно змінився зміст терміна “митна процедура”, що призвело до плутанини в праворозумінні та правозастосуванні митного законодавства в Україні. Так, О. П. Федотов у монографічному дослідженні “Концепція державної митної справи: виклики модернізації в Україні”, на жаль, отожднює поняття “митні процедури” і “митні формальності”. Підрозділ 3.3 вищезазначеної монографії має назву “Механізм здійснення митних формальностей при митному оформленні товарів”, в якому автор детально розглядає порядок виконання митних формальностей під час митного оформлення, тобто складається враження, що митне оформлення і є митною процедурою, яка полягає в митних формальностях. На підтвердження цієї тези процитуємо автора: “процедура митного оформлення розпочинається з моменту подання митниці ... декларантом або уповноваженою особою митної декларації...” [14, 205]. Однак висновок автора до цього підрозділу дещо вражає: “враховуючи викладене, можливо стверджувати, що такий єдиний і разом з тим складний механізм здійснення митних процедур при митному оформленні товарів має чітко визначені стадії” [14, 213]. Незрозуміло, митне оформлення – це сукупність митних процедур або митних формальностей?

Простежується підміна поняття “митне оформлення” на поняття “митні формальності” й у праці Е. Б. Хачатурова “Митне оформлення у суднобудівній галузі України: теоретико-методологічні засади та адміністративно-правове забезпечення”. Крім того, автор практично ототожнює поняття “митні процедури” і “митні режими”, про що свідчить така теза: “Зазначено спроби Всесвітньої митної організації вдосконалити процедуру тимчасового ввезення товарів для суднобудівної галузі шляхом розробки міжнародних норм для застосування митного режиму, який буде всебічно регулювати операції тимчасового ввезення. Доцільність такого митного режиму для суднобудування обумовлена тим, що він, поряд з режимом “транзит”, буде найбільш врегульований нормами міжнародного митного права і національним митним законодавством. Значення тимчасового ввезення як самостійного митного режиму обумовлюється потребами розвитку торгових та інших форм міжнародного співробітництва” [15, 27].

Слід згадати і деякі наукові напрацювання щодо митних процедур на водному та повітряному транспорті, які, на жаль, не дають можливості розробити науково обґрунтовані рекомендації з підвищення ефективності цих процедур на інших видах транспорту. Достатня кількість схем, інструкцій, положень та локальних актів митниць щодо митних процедур на різних видах транспорту не відомі або не доступні широкому колу читачів, що, своєю чергою, не дозволяє виділити специфіку таких процедур на різних видах транспорту. Спробуємо проаналізувати стан наукових досліджень у сфері митних процедур на транспорті та дослідити думки вчених щодо вказаної проблеми.

Найбільш популярним та досліджуваним напрямом митних процедур на транспорті серед учених і практиків є митні процедури на водному транспорті. Одним із перших проблеми митних процедур на морському транспорті почав досліджувати Є. В. Додін. У навчально-методичному посібнику “Таможенные операции на морском транспорте” [16] вчений сконцентрував увагу на специфіці митного контролю та митного оформлення товарів і багажу, що переміщуються через митний кордон України за допомогою морських, річкових та паромних транспортних засобів, а також аналізі нормативних актів, регламентації цих митних процедур і практиці їх застосування. Вчений обґрунтував наявність спеціальних видів митних процедур на морському транспорті та вперше провів аналіз особливостей здійснення митних процедур на пасажирських, військових, риболовецьких суднах, специфіки митних процедур оформлення імпорту нафтопродуктів морським транспортом, митного оформлення матеріально-технічного оснащення морських суден.

Незважаючи на те, що навчальний посібник має назву “Таможенные операции на морском транспорте”, йдеться саме про митні процедури. Так, Є. В. Додін зауважує, що в митних операціях на морському транспорті, які можна віднести до специфічних процедур, необхідно виокремити самостійну групу процедур, які не вписуються в загальні нормативи митних процедур на морському транспорті. До їх кола необхідно віднести митні процедури на пасажирських, військових та інших суднах [16, 60]. Практично науковець ототожнює поняття “митна операція” та “митна процедура”, що обумовлено відсутністю законодавчого закріплення на той час цієї дефініції. У структуру навчального посібника “Митні формальності на морському

та річковому транспорті” [17] 2012 р. уже закладено законодавче визначення поняття “митні формальності”, яке було введено в правовий обіг, як уже зазначалось вище, МК України 2012 р. Саме в цьому посібнику Є. В. Додін уперше проаналізував здійснення митних формальностей на морському і річковому транспорті в контексті нового МК України, а також акцентував увагу на митному оформленні яхт, митному контролі за переміщенням товарів під час поромних перевезень, митному оформленні круїзних суден і пасажирів, суден, які здійснюють каботажне перевезення. Не викликає сумнівів, що результати досліджень Є. В. Додіна були в подальшому використані в нормотворчій діяльності уповноважених державних органів та стали у нагоді в практичній діяльності митних органів.

На рівні комплексних монографічних праць митні процедури на морському транспорті досліджували С. А. Трофімов і О. О. Зотенко. Так, С. А. Трофімовим у дисертаційному дослідженні “Організаційно-правові засади здійснення митних процедур на морському транспорті” сформульовано й запропоновано низку положень і висновків, окремі з яких необхідно навести, що дозволить зазначити думку автора щодо визначення місця митних процедур у митному праві. По-перше, “митні процедури на морському транспорті становлять собою послідовний, законодавчо визначений порядок здійснення митних операцій з митного контролю, митного оформлення, а також справляння передбачених законом податків і зборів з морського транспорту й товарів і транспортних засобів, що переміщуються за його допомогою” [18, 8]. По-друге, “митні операції є найважливішим складником кожної з митних процедур, оскільки останні здійснюються через систему саме таких митних операцій” [18, 14]. По-третє, “митні процедури на морському транспорті становлять собою окремий вид провадження в адміністративному праві й виступають складовим елементом адміністративного процесу” [18, 6].

Якщо зобразити схематично вищенаведені тези С. А. Трофімова, тоді складатиметься така картина: митні операції – митна процедура – адміністративне провадження – адміністративний процес.

О. О. Зотенко в дисертації “Митні провадження на морському транспорті” обґрунтовує “...доцільність запровадження в митне законодавство України терміна “митне провадження” та його розмежування на “митно-юрисдикційне” та “митно-процедурне” провадження” [19, 7]. Зазначено, що “...митне провадження на морському транспорті як вид адміністративного провадження можна визначити як митні процедури (операції) щодо проведення митного контролю за переміщенням морського транспорту і товарів, що переміщуються ним, митного оформлення цих транспортних засобів і товарів, нарахування і стягнення передбачених законодавством податків і зборів, що здійснюються митними органами України цілодобово у пунктах пропуску через державний кордон України у межах зон митного контролю...” [19, 5].

Схематично тези О. О. Зотенко можна представити так: митні процедури (операції) – митне процедурне провадження як вид митного провадження, який, своєю чергою, є різновидом адміністративного провадження – адміністративний процес.

Таким чином, обидва автори одностайні у визначенні місця митних процедур на морському транспорті, які є видом провадження (адміністративного, митно-процедурного) і складовою частиною адміністративного процесу.

Менш досліджена з погляду науки митного права проблема здійснення митних процедур на повітряному транспорті, хоча деякі розробки у цьому напрямі здійснювались. У дисертації “Митні операції на повітряному транспорті” було обґрунтовано необхідність розмежування понять “митні процедури” й “митні операції” та подано їх визначення. Так, “митні процедури – виконання митним органом дій, визначених МК України, які є обов’язковими при митному контролі та митному оформленні на авіаційному транспорті. Митні операції – це дії, які здійснюються митними органами у рамках митної процедури в залежності від конкретної митної ситуації” [20, 5]. Зроблено висновок про те, що “...митні операції у своїй сукупності на повітряному транспорті являють собою окремий вид адміністративного провадження...” [20, 17].

Схематично на той час наші висновки та пропозиції виглядали так: митні операції – митні процедури – адміністративне провадження. Як бачимо, визначення місця митних процедур на повітряному транспорті збігається з вищенаведеними розробками.

Проблематика здійснення митних процедур на залізничному, автомобільному, трубопроводному транспорті залишається майже не дослідженою, хоча й існують певні публікації в спеціальній літературі. Крім того, практиками-митниками у 2001 р. була заснована серія “Митна справа в Україні”, в якій вийшли друком випуски “Митний контроль на автомобільному транспорті” 2003 р. [21], “Таможенное оформление морских грузов” 2003 р. [22], “Митний контроль на повітряному транспорті” 2004 р. [23], “Митний контроль на залізничному транспорті” 2004 р. [24], “Митне оформлення автотранспортних засобів” 2004 р. [25], “Митне оформлення енергоносіїв” 2009 р. [26]. Ознайомлення зі змістом вищезазначених видань дозволяє констатувати про відсутність наукового підходу до досліджуваних явищ. Не викликає сумнівів високий рівень знань і професійної підготовки укладачів цих видань, однак обмеження лише наведенням та цитуванням нормативних актів органів публічної влади щодо розглядуваної проблематики свідчить про відсутність їх наукової цінності й ефективності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Резюмуючи вищезазначене, доходимо висновку про відсутність у митному праві України цілісного, комплексного монографічного дослідження митних процедур згідно з МК України 2002 р. або митних формальностей згідно з МК України 2012 р. на транспорті, яке б дозволило надати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення правових засад таких процедур (формальностей) на різних видах транспорту.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Типової технології митного контролю та митного оформлення товарів та інших предметів : наказ Державної митної служби України від 30.12.1998 р. № 828 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 4. – Ст. 78 (втратив чинність).
2. Пашковська Л. І. Адміністративно-правове регулювання діяльності суднових постачальників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук :

спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Л. І. Пашковська. – Одеса, 2008. – 18 с.

3. Бережна К. В. Митно-правовий режим транзиту в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право” / К. В. Бережна. – Одеса, 2003. – 17 с.

4. Афанасьєва О. О. Правове регулювання митного режиму спеціальної митної зони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / О. О. Афанасьєва. – Х., 2011. – 20 с.

5. Чуприна О. В. Правове регулювання митних режимів переробки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / О. В. Чуприна. – Х., 2015. – 20 с.

6. Назарова Я. Б. Правове регулювання митних режимів тимчасового ввезення та тимчасового вивезення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / О. В. Чуприна. – Х., 2016. – 20 с.

7. Мармилова Т. Д. Підстави та порядок встановлення та реалізації митних пільг та преференцій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Т. Д. Мармилова. – Одеса, 2010. – 17 с.

8. Тулянцева І. В. Правове регулювання переміщення культурних цінностей через митний кордон України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / І. В. Тулянцева. – Х., 2010. – 20 с.

9. Прокопенко В. В. Правове регулювання переміщення металобрухту через митний кордон України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / В. В. Прокопенко. – Запоріжжя, 2016. – 17 с.

10. Коваль Н. О. Підстави та порядок переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Н. О. Коваль. – Одеса, 2014. – 19 с.

11. Ільченко К. Р. Порядок та підстави переміщення через митний кордон України продуктів морського та річкового промислу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / К. Р. Ільченко. – Одеса, 2016. – 20 с.

12. Резнік І. М. Правове регулювання переміщення товарів через митний кордон України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / І. М. Резнік. – Х., 2014. – 19 с.

13. Єгоров О. Б. Митна економіка (Україна – СОТ – ЄС) / Єгоров О. Б. – Одеса, 2005. – 35 с.

14. Федотов О. П. Концепція державної митної справи: виклики модернізації в Україні : монографія / О. П. Федотов. – Одеса : Юридична література, 2016. – 392 с.
15. Хачатуров Е. Б. Митне оформлення у суднобудівній галузі України: теоретико-методологічні засади та адміністративно-правове забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Е. Б. Хачатуров. – К., 2016. – 47 с.
16. Додин Е. В. Таможенные операции на морском транспорте: учебно-методическое пособие / Додин Е. В. – Одесса : Юридична література, 2001. – 96 с.
17. Додін Є. В. Митні формальності на морському і річковому транспорті : навчальний посібник / Додін Є. В. – Львів, 2012. – 104 с.
18. Трофімов С. А. Організаційно-правові засади здійснення митних процедур на морському транспорті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / С. А. Трофімов. – Х., 2008. – 19 с.
19. Зотенко О. О. Митні провадження на морському транспорті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / О. О. Зотенко. – Одеса, 2011. – 18 с.
20. Прокопенко В. В. Митні операції на повітряному транспорті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / В. В. Прокопенко. – Одеса, 2005. – 21 с.
21. Писарєв В. А. Митний контроль на автомобільному транспорті / В. А. Писарєв, О. В. Рождественський, М. М. Чечель, П. В. Пашко ; за ред. М. М. Каолєнського, П. В. Пашка ; Держ. мит. служба України. – К. : Знання, 2003. – 189 с.
22. Ганжин О. М. Таможенное оформление морских грузов / О. М. Ганжин, В. Г. Деркач, П. В. Пашко ; Гос. тамож. служба Украины. – К. : Знання, 2003. – 195 с.
23. Митний контроль на повітряному транспорті / Заколюдажний В. В., Мошинська О. Є., Марченко В. В. та ін. – К. : Знання, 2004. – 334 с.
24. Писарєв В. А. Митний контроль на залізничному транспорті / Писарєв В. А., Рождественський О. В., Пашко П. В. ; Держ. мит. служба України. – К. : Знання, 2004. – 404 с.
25. Митне оформлення автотранспортних засобів / Пашко П. В., Заколюдажний В. В., Малюх Н. Ф. та ін. – К. : Знання, 2004. – 238 с.
26. Митне оформлення енергоносіїв : навч.-метод. посібник / Бузюн Є. Г. [та ін.] ; ред. П. В. Пашко, О. І. Конєв. – Одеса : Пласке, 2009. – 616 с.

УДК 351.713(477)

В. В. Філатов, кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
Університету митної справи та фінансів

ПОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Досліджено проблеми законодавчого визначення категорії “податкова інформація”. Надано пропозиції щодо поділу податкової інформації на відкриту, конфіденційну й таємну, а також зарахування її до категорії “інсайдерська інформація”.

Ключові слова: податкова інформація; законодавство; інсайдерська інформація; режим доступу; платники податків; податкова система.

In the article it is studied a problem of legislative definition of «tax information» category. Illegal dissemination or usage of tax information can become a cause of business entity's loss of its competitiveness, its illegal takeover, or committing corruptive actions in relation to it by officials of regulatory agencies. For today unsolved remains a problem of delimitation of tax information on separate types depending on conditions of access, as well as absence of legally determined criterions of such differentiation. This problem requires harmonization of terms of tax and informational legislation. It is studied terms of tax legislation, which determine content and order of tax information collection, as well as its further safe-keeping and dissemination. It is analyzed sources of tax information, as well as forms and methods of possessing of such data. It is expressed propositions regarding necessity of partition of tax information into open, confidential and secret. It is proposed to consider tax information as insider information with further regulation of the order of access, collection and usage of such data. It is proved, that perfect tax system – it is not only effective taxation mechanisms, which are definitely in the sphere of state interests. The Government is obliged to assure guarantees of taxpayers' rights, one of which is a protection of tax information from illegal usage. Only under conditions of mutual responsibility and constructive cooperation of the state and taxpayers, tax system of Ukraine will be functional, and revenue of the State Budget of Ukraine will gradually increase. It is determined that studying of organizational and legal forms and methods of protection of tax information is a perspective direction of further scientific research in this sphere.

Key words: tax information; legislation; material nonpublic information; access mode; taxpayers; tax system.

Постановка проблеми. В умовах тотальної інформатизації всіх сфер державного управління постає питання підвищення захисту окремих видів інформації, що використовуються контролюючими органами в процесі їхньої діяльності. Не є винятком і сфера оподаткування, в межах якої також існують проблеми, що стосуються захисту інформації. Незаконне поширення або використання податкової інформації може стати причиною втрати суб'єктом господарювання конкурентоспроможності, рейдерського захоплення або вчинення щодо нього корупційних дій з боку посадових та службових

© **В. В. Філатов, 2017**

осіб контролюючих органів. Відсутність ґрунтовних наукових досліджень у цій сфері тільки підвищує актуальність обраної теми дослідження. Нині залишається нерозв'язаною проблема розмежування податкової інформації на окремі види залежно від умов доступу, немає законодавчо визначених критеріїв такого розмежування. Ця проблема потребує узгодження норм податкового та інформаційного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці питання захисту податкової інформації досліджувалося І. І. Бабіним, В. Я. Політило та іншими вченими, однак в умовах тотальної інформатизації виконавчо-розпорядчої діяльності та виникнення нових загроз в інформаційній сфері ця проблема потребує комплексного наукового осмислення й пошуку нових підходів до її розв'язання.

Мета статті – дослідження змісту, сутності та проблем законодавчого визначення категорії “податкова інформація”.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняне податкове законодавство України є досить складним правовим феноменом. Хоча слід зазначити, що певною перевагою є його систематизованість у рамках єдиного нормативно-правового акта – Податкового кодексу України (далі – ПК України). Останній, зокрема, дуже часто ставав приводом для дискусії політиків, науковців та пересічних громадян. Суспільне обговорення ПК України стало визначальним прецедентом в історії української держави, адже завжди питання податків було монополізоване владою. Навіть на рівні Конституції України закріплено, що предметом Всеукраїнського референдуму не можуть бути питання, пов'язані з податками [1].

Попри таку співпрацю влади та представників громадськості над основним нормативно-правовим актом, що визначає алгоритм і принципи оподаткування, у документі досі залишається багато прогалин та колізій, про які постійно говорять фахівці-практики і науковці. Однією з таких проблем, про яку необхідно зазначити окремо, є законодавче закріплення категорії “податкова інформація”. Відповідно до ст. 16 Закону України “Про інформацію” від 02 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ, податкова інформація – це сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності та необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій [2].

У ст. 72 ПК України до джерел податкової інформації віднесено: відомості, надані платниками податків та податковими агентами; відомості, отримані від органів державної влади, місцевого самоврядування та Національного банку України; відомості, що надають банки та фінансові установи про наявність і рух капіталу; відомості від органів влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів; відомості оформлені за результатами податкового контролю. Крім того, законодавчо визначені строки та порядок надання податкової інформації контролюючому органу [3].

Особливу увагу слід звернути на ст. 74 ПК України, яка регламентує порядок обробки та використання податкової інформації. У цій статті зазначено, що податкова інформація може зберігатися та опрацьовуватися в інформаційних базах контролюючих органів або безпосередньо її посадовими (службовими) особами, а перелік інформаційних баз, форми і методи опрацювання інформації визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову й митну політику. Досить важливо, що на рівні законодавства встановлені обмеження щодо використання податкової інформації (зібрана подат-

кова інформація та результати її опрацювання використовуються для виконання покладених на контрольні органи функцій та завдань) [3].

Перше питання, котре виникає у платника податків, яким чином відбувається забезпечення інформаційної безпеки контрольним органом? Це питання засвідчує наявність низки проблем, пов'язаних із правовим визначенням режимів податкової інформації. У своїй праці І. І. Банін звертає увагу на цю проблему, зазначаючи, що відсутність систематизованого переліку податкової інформації, яка є інформацією з обмеженим доступом, – це суттєвий недолік податкового законодавства [4, 99]. Аналогічної позиції дотримується В. Я. Політило, який також наполягає на необхідності нормативно-правового врегулювання порядку доступу до податкової інформації [5, 146]. Якщо вважати податкову інформацію різновидом інформації, то цілком логічно, що вона поділяється на відкриту податкову інформацію та податкову інформацію з обмеженим доступом.

Порядок доступу до відкритої податкової інформації визначається Законом України “Про доступ до публічної інформації” від 13 січня 2011 р. № 2939-VI, у ст. 1 якого подається таке визначення поняття “публічна інформація”: це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації [6].

Інформація з обмеженим доступом, своєю чергою, поділяється на конфіденційну, таємну та службову. Беручи за основу термінологію чинного законодавства та праці науковців, стає зрозуміло, що:

- конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Тобто конфіденційна інформація – це специфічні дані, які не розраховані на загаль [2];

- таємна інформація – вид інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у встановленому порядку державною таємницею та підлягають охороні державою [7];

- службова інформація – це документи, справи, видання та інші матеріальні носії, які містять відомості, зараховані міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, обласними державними адміністраціями до категорії “службова інформація” [8].

Таким чином, податкова інформація має поділятися на відкриту податкову інформацію, конфіденційну податкову інформацію і таємну податкову інформацію. Однак у чинному податковому та інформаційному законодавстві такого розмежування не відбувається, що є суттєвим недоліком. Приблизно така ж ситуація відбувається і на рівні підзаконних актів. Так, у наказі Державної фіскальної служби України від 28 серпня 2014 р. № 88 на керівників підрозділів та спеціалізованих департаментів ДФС покладається обов'язок затвердження переліку відомостей, що становлять службову інформацію [9]. Своєю чергою, критерії, за якими інформація має бути зарахована до службової, не надаються, що може ускладнити подальший захист такої інформації.

Також немає і критеріїв визначення конфіденційної та таємної податкової інформації. Це означає, що правове забезпечення та відповідна судова практика

втрачають свій сенс, що пов'язано з відсутністю чітко формалізованих вимог до окремих видів податкової інформації. Іншими словами, якщо не зрозуміло, що захищати, то і немає ефективних засобів захисту. В умовах тотальної інформатизації суспільства та переходу органів виконавчої влади в режим електронного документообігу ця проблема може мати дуже складні наслідки. Розмитість законодавчої термінології та відсутність конкретики у засобах адміністративно-правового регулювання обов'язково позначаться на ефективності захисту податкової інформації. Отже, виникає питання: як саме подолати таку правову невизначеність і неузгодженість норм чинного законодавства.

Слід звернути увагу на досвід правового регулювання фондового ринку. Відповідно до ст. 44 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV, інсайдерська інформація – це неоприлюднена інформація про емітента, його цінні папери та похідні (деривативи), що перебувають в обігу на фондовій біржі, або правочини щодо них, у разі якщо оприлюднення такої інформації може істотно вплинути на вартість цінних паперів та похідних (деривативів), та яка підлягає оприлюдненню відповідно до вимог, установлених цим Законом [10].

Відповідальність за незаконне використання інсайдерської інформації передбачена ст. 232¹ Кримінального кодексу України за незаконне розголошення, надання доступу та передачу, вчинення з використанням такої інформації правочинів на власну користь або надання рекомендацій іншим особам з використанням інсайдерської інформації [11].

Згідно з банківською термінологією інсайдер – це особа, яка завдяки своєму статусу має доступ до важливої фінансової інформації, не доступної широкому загалу [12]. Податкова інформація дуже схожа за змістом з інсайдерською інформацією: вона стосується окремих аспектів фінансової діяльності підконтрольного суб'єкта; її незаконне поширення може мати негативні фінансові наслідки для платника податків; вона необхідна виключно в межах діяльності контрольного органу, тобто виконання покладених на нього функцій.

Говорячи про негативні наслідки незаконного поширення податкової інформації, слід згадати численні рейдерські атаки на підприємства, які плануються та опрацьовуються саме на основі податкової інформації про великих платників податків. Ця інформація дозволяє з'ясувати матеріальне становище конкретного підприємства, його конкурентоспроможність, обсяг фінансових активів та інші аспекти діяльності.

Тому категорія "інсайдерська інформація" може бути запроваджена в законодавстві як самостійна правова одиниця, котра охоплює не тільки відомості про цінні папери, але й іншу інформацію, зокрема податкову, яка використовується суб'єктами, що мають доступ до відомостей з обмеженим доступом. У зв'язку з цим доцільно виділити таку інформацію в окрему категорію та регламентувати порядок доступу до неї, принципи збирання та використання, а також інші питання в рамках окремого закону (Закону України "Про інсайдерську інформацію"). Це потребує і змін у термінології інших законодавчих актів, у тому числі ПК України. Також потрібно вчасно внести зміни у ст. 232¹ Кримінального кодексу України, тобто привести її у відповідність до універсального визначення поняття "інсайдерська інформація", не прив'язаного лише до специфіки фондового ринку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Досконала податкова система – не лише ефективні механізми оподаткування, що перебувають у сфері інтересів держави. Влада має забезпечити гарантії прав платників податків. Однією з таких гарантії є захищеність податкової інформації від незаконного використання. Тільки за умов обопільної відповідальності та конструктивної співпраці держави й платників податків податкова система України буде функціональною, а дохідна частина Державного бюджету України поступово зростатиме.

Це нормальна практика цивілізованих країн, яка, безумовно, стосується і нашої держави. Зарахування податкової інформації до категорії інсайдерської дасть можливість якісно підвищити рівень її захищеності та сприятиме обмеженню доступу до таких відомостей третіх осіб. При цьому перспективним напрямом подальшого наукового пошуку в цій сфері є дослідження організаційно-правових форм та методів захисту податкової інформації.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
3. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.
4. Бабін І. І. Правове регулювання податкової таємниці за законодавством України / І. І. Бабін // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. – 2012. – № 618. – С. 98–101.
5. Політило В. Я. Захист податкової інформації: правовий досвід Російської Федерації / В. Я. Політило // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. – 2015. – № 3. – С. 144–147.
6. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
7. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
8. Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1998 р. № 1893 // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 20 (втратила чинність).
9. Про затвердження Переліку відомостей, які містять службову таємницю в органах ДФС [Електронний ресурс] : наказ Державної фіскальної служби України від 28 серпня 2014 р. № 88. – Режим доступу : http://sta-sumy.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovozakonodavstvo/nakazi/632_99.html
10. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
12. Словник банківських термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/contents.nsf/fin_enc

А. В. Хрідочкін, кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпровського гуманітарного університету

МЕТОДИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ СФЕРОЮ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ПОНЯТТЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ

Проаналізовано зміст і особливості застосування методів публічного адміністрування сферою інтелектуальної власності. Здійснено класифікацію методів публічного адміністрування сферою інтелектуальної власності, а також виявлено прогалини процесу застосування цих методів.

Ключові слова: публічне адміністрування; методи публічного адміністрування; сфера інтелектуальної власності; адміністративне переконання; адміністративний примус.

The essence of methods of public administration by the sphere of intellectual property is analyzed. Classification of methods of public administration by sphere of intellectual property is carried out. The peculiarities of applying the persuasion method during the administration of the intellectual property sphere are considered. It is emphasized that the method of persuasion is a system of legal and extra-legal measures that are implemented by state bodies through the use of educational, explanatory and incentive methods aimed at building citizens' awareness of the need for strict implementation of laws and other regulatory legal acts. Attention is focused on the fact that the method of state coercion is auxiliary and is applied only after applying the method of persuasion. It is the use of moral, property, physical and other methods established by legal norms aimed at preventing offenses, punishing and educating the offender. The existing gaps in the process of applying public administrative methods to the sphere of intellectual property have been identified. Ways of improvement of activity of subjects of administration by sphere of intellectual property are offered.

Key words: public administration; methods of public administration; sphere of intellectual property; administrative persuasion; administrative compulsion.

Постановка проблеми. Методи публічного адміністрування являють собою правові засоби досягнення поставленої мети шляхом виконання актуальних завдань державного управління. Погоджуємося з тезою про те, що методи за своєю суттю є способами впливу, які залежать від поведінки учасників суспільного життя [1, 18; 2, 253; 3, 36]. У сфері ж інтелектуальної власності їх використовують суб'єкти публічного адміністрування для виконання завдань із забезпечення режиму законності щодо володіння, користування та розпорядження правами на об'єкти інтелектуальної власності; припинення порушень режиму володіння, користування та розпорядження правами на об'єкти інтелектуальної власності; притягнення осіб,

© А. В. Хрідочкін, 2017

котрі вчинили правопорушення щодо встановленого режиму володіння, користування та розпорядження правами на об'єкти інтелектуальної власності, до юридичної відповідальності; застосовуються повсякденно та вибірково залежно від потреби виконання певного завдання; виражаються у взаємодії суб'єкта публічного адміністрування з його об'єктом; дають змогу повніше й ширше встановити межі владних повноважень суб'єктів публічного адміністрування. При цьому будь-який метод публічного адміністрування обов'язково виражається у певній формі публічного адміністрування. Тобто за відсутності форми публічного адміністрування методи публічного адміністрування були б позбавлені будь-якого сенсу, оскільки управлінський вплив не мав би формального змісту. Наприклад, особу не можна притягти до адміністративної відповідальності за порушення прав на об'єкт інтелектуальної власності без прийняття відповідного індивідуального акта управління.

Отже, завдання з охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності виконують суб'єкти публічного адміністрування шляхом застосування певних методів управлінського впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню використання методів публічного адміністрування присвячено чисельні праці таких відомих науковців у галузі адміністративного права, як В. М. Марчук, Є. В. Додін, В. М. Селіванов, Ю. П. Битяк, Н. П. Матюхіна, М. С. Ковтун, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков та ін. Вони розв'язали загальні проблеми застосування методів публічного адміністрування для виконання управлінських завдань.

Мета статті – дослідити особливості застосування методів публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності, а також визначити можливі перспективи їх подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Серед різноманітних методів, які використовуються у процесі управлінської діяльності зазвичай насамперед виокремлюємо методи переконання та примусу, їх застосовують у будь-якій сфері державної діяльності [4, 37; 5, 72; 6, 69]. Детальніше характеризуючи зазначені методи публічного адміністрування, зазначимо, що сутність методу переконання полягає в тому, що об'єкти публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності (фізичні та юридичні особи, користувачі правами інтелектуальної власності) мають дотримуватись певних вимог внаслідок їх внутрішнього визнання, а не через сліпе підкорення велінням влади. Переконання визначається як система заходів правового і неправового характеру, яких вживають державні органи: використання виховних, роз'яснювальних і заохочувальних методів, спрямованих на формування в громадян розуміння потреби чіткого виконання законів та інших нормативних актів. Однак аналіз чинного нормативного масиву, присвяченого питанням охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності, засвідчує, що питанням правової пропаганди приділяється неналежна увага. У зв'язку із цим є сенс розглянути можливість створення відповідної структури у межах майбутнього центрального органу виконавчої влади з питань правової охорони інтелектуальної власності. Нині ж діяльністю з проведення роз'яснювальної роботи у сфері, що аналізується, фактично займаються лише державні інспектори з питань інтелектуальної власності, які систематично проводять семінари, наради та виступи у засобах масової інформації, присвячені роз'ясненню широкому загалу певних положень законодавства про інтелектуальну власність.

У практиці діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності разом із переконанням досить широко використовується й державний примус, який характеризується тим, що цей метод державного впливу – допоміжний, здійснюється на підставі переконання і тільки після застосування переконання. Його особливістю є те, що він застосовується до осіб, які вже вчинили дії, пов'язані з порушенням прав на об'єкти інтелектуальної власності. Цей інститут виявляється у вжитті встановлених правовими нормами заходів впливу морального, майнового, фізичного й іншого характеру, які мають на меті попередження правопорушень, покарання та виховання правопорушників і застосовуються незалежно від волі та бажання правозобов'язаних суб'єктів. Державний примус не є однорідним. Примус виявляється передусім у різних формах юридичної відповідальності (кримінальній, адміністративній, дисциплінарній і майновій), яку несуть громадяни, посадові та юридичні особи, котрі допустили правопорушення, а також у вжитті вповноваженими державними органами та посадовими особами інших заходів примусового впливу щодо осіб, які добровільно не виконують вимоги правових норм.

Більшість дослідників визначає чотири основні різновиди державного примусу: кримінально-правовий, цивільно-правовий, адміністративно-правовий та дисциплінарно-правовий. Зазначені різновиди примусу розрізняються залежно від того, яка галузь права регулює підстави та порядок вживання його заходів. Останнє характерно, зокрема, для заходів адміністративного примусу, якими охороняються різні суспільні відносини у сфері публічного адміністрування, а також ті, що пов'язані з дотриманням встановленого законодавством режиму володіння, користування та розпорядження правами на об'єкти інтелектуальної власності.

На відміну від інших різновидів державного примусу, які завжди є реакцією на протиправні діяння суб'єктів, заходи адміністративного примусу у сфері, що розглядається, можуть використовуватись із потрійною метою. По-перше, для попередження, профілактики порушень прав на об'єкти інтелектуальної власності. Необхідність їх використання в цих випадках пояснюється тим, що часто дійсно існує загроза правам на об'єкти інтелектуальної власності, завдання їм шкоди, хоча власне порушення ще відсутнє. Тоді держава змушена вживати примусових заходів щодо осіб, невинних у порушенні норм права, відповідні органи у встановлених законом випадках обмежують їхні права. По-друге, для припинення реально існуючих порушень прав на об'єкти інтелектуальної власності. По-третє, для притягнення до адміністративної відповідальності осіб, винних у вчиненні протиправних дій.

Зазначена потрійна мета вживання заходів адміністративного примусу зумовила й існування відповідної класифікації останніх, у межах якої виокремлюємо три групи заходів адміністративного примусу: заходи адміністративного попередження, адміністративного припинення та заходи адміністративного стягнення.

Група заходів адміністративного попередження, як, до речі, й інших різновидів заходів адміністративного примусу, – досить широка через наявність різних за своїм правовим статусом суб'єктів управління, вповноважених на їх застосування.

До приблизного переліку заходів адміністративного попередження належать: перевірки дозволів на використання об'єктів права інтелектуальної власності; реєстраційних документів про створення підприємства; ліцензій на виробництво дисків для лазерних систем зчитування; носіїв, які містять об'єкти інтелектуальної власності.

сті, порядку здійснення технологічних процесів, господарських операцій, пов'язаних із виробництвом і використанням цих носіїв; наявності контрольних марок на введених в обіг примірниках аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, серій та номеру контрольних марок, відповідності назви аудіовізуального твору, фонограми, відеограми, комп'ютерної програми, бази даних, нанесеної на контрольні марки, назви відповідного примірника; інших документів, у тому числі розрахункових, що підтверджують дотримання законодавства з питань інтелектуальної власності та виробництва, експорту, імпорту дисків для лазерних систем зчитування; огляд – особистий огляд та огляд речей, вантажів, багажу, транспортних засобів, різних об'єктів (дисків, матриць, книг, аудіо-, відеокасет); відвідування підприємств, установ, організацій, а також суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з використанням об'єктів права інтелектуальної власності; внесення подань у державні органи, підприємства, установи, організації, посадовими особам про потребу усунення причин та умов, які сприяли вчиненню порушень прав на об'єкти права інтелектуальної власності; отримання копій документів, що підлягають перевірці; відбирання зразків кожного диска для лазерних систем зчитування, виробленого із застосуванням кожної прес-форми, яку використав або міг використати для виробництва диска суб'єкт господарювання, тощо.

Отже, заходи адміністративного попередження – різновид адміністративного примусу, який застосовують відповідні суб'єкти управління з метою попередження правопорушень та обставин, що загрожують правам фізичних і юридичних осіб, на об'єкти права інтелектуальної власності. Це обмеження адміністративно-правового характеру, адміністративно-примусові дії щодо громадян та інших суб'єктів права. Значення даних заходів у системі правових засобів охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності важко переоцінити, оскільки їх вживання дає змогу виконати низку завдань: 1) припинити порушення правових норм, які регламентують порядок користування, володіння, розпорядження правами на об'єкти права інтелектуальної власності; 2) створити умови для подальшого притягнення винних осіб до відповідальності; 3) усунути шкідливі наслідки порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності; 4) запобігти вчиненню нових порушень; 5) відновити попередній правомірний стан.

Нині визнана й ефективність вживання у процесі охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності заходів адміністративного припинення, що були визначені в нормативному порядку. Так, у ст. 9 Закону України “Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування” [7] йдеться про спеціальні заходи, спрямовані на припинення порушення вимог даного нормативного акта. Надзвичайно важлива також обставина, що процес вжиття зазначених заходів отримав досить детальну правову регламентацію [8], від рівня якої часто залежить ефективність даної діяльності.

Хоча зміст заходів адміністративного припинення, особливості їх класифікації та порядку застосування в основному вже з'ясований у юридичній науці, зауважимо, що при цьому немає вичерпного переліку цих заходів. Зазначене положення, зрозуміло, повторюється й щодо предмету нашої розмови, це можна пояснити двома основними причинами. По-перше, питання захисту прав на об'єкти інтелектуальної

власності досі не повністю вивчене, оскільки з моменту створення національної системи захисту прав інтелектуальної власності минуло не так багато часу. І, по-друге, тим, що вивченням цієї проблематики займаються переважно представники цивільно-правової науки, які у своїх роботах практично не висвітлюють питання використання адміністративно-правових засобів у справі охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності.

Не претендуючи на повноту визначення системи заходів адміністративного припинення як засобів правової охорони у сфері, що розглядається, наведемо їх приблизний перелік: вилучення примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, на які наклеєно/не наклеєно контрольні марки, котрі мають серію і номер, що не відповідають даним Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок, або на які нанесено назву аудіовізуального твору, фонограми, відеограми, комп'ютерної програми, бази даних, яка не відповідає назві відповідного примірника; вимога припинення порушення або вчинення дій, що можуть призвести до порушення законодавства з питань інтелектуальної власності та виробництва, експорту, імпорту дисків; опечатування та/або вилучення вироблених, імпортованих або підготовлених до експорту з порушенням вимог законодавства дисків, обладнання та сировини для їх виробництва, що не відповідають вимогам законодавства, в тому числі обладнання, котре не пристосоване для нанесення спеціального ідентифікаційного коду; обмеження, тимчасова заборона діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, експортом, імпортом обладнання, сировини для їх виробництва у разі її невідповідності вимогам законодавства; анулювання ліцензії на право зайняття зазначеними вище видами діяльності; тимчасове зупинення дії ліцензії; зупинення митного оформлення товару, який містить об'єкти інтелектуальної власності. Беручи до уваги також той факт, що один із суб'єктів управління у сфері охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності – правоохоронні органи України (органи внутрішніх справ, органи податкової міліції та Служби безпеки України), зокрема, слід зупинитись і на тих заходах адміністративного припинення, які доступні останнім у процесі здійснення управлінської діяльності в зазначеній сфері, а саме: вимога припинити протиправну поведінку; доставляння порушника; особистий огляд; огляд речей; вилучення речей і документів; входження на земельні ділянки, в жилі та інші приміщення громадян; зупинку транспортних засобів; вживання заходів фізичного впливу; вживання спеціальних засобів; застосування вогнепальної зброї.

Відрізняються від заходів адміністративного попередження та заходів адміністративного припинення заходи адміністративної відповідальності, які також застосовуються як метод управління у сфері охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності. Так, зокрема, особливості заходів адміністративної відповідальності полягають у тому, що: по-перше, вони є правовим наслідком вчиненого правопорушення; по-друге, наслідком застосування до особи будь-якого адміністративного стягнення стає його фактичне притягнення до адміністративної відповідальності; по-третє, на відміну від перших двох груп заходів адміністративного примусу, заходи адміністративної відповідальності шляхом закритого переліку визначено в чинному законодавстві; по-четверте, право вживання заходів адміністра-

тивної відповідальності у сфері управління охороною прав на об'єкти права інтелектуальної власності має лише суд (суддя).

Адміністративну відповідальність за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності передбачено низкою статей Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП), зокрема ст. 51², 164³, 164⁶, 164⁷, 164⁹, 164¹³ [9] і ст. 345 Митного кодексу України [10]. Аналіз санкцій зазначених статей показує, що до осіб, які вчинили дані адміністративні правопорушення можливо застосовувати тільки два адміністративні стягнення – штраф і конфіскацію предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення; грошей, отриманих внаслідок вчинення правопорушення. Крім зазначених нормативних актів, Закон України “Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування” передбачає можливість застосування до суб'єктів господарської діяльності, які займаються виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, а також експортом, імпортом обладнання та сировини для їх виробництва фінансових санкцій у вигляді штрафів, у разі: здійснення господарської діяльності з виробництва дисків для лазерних систем зчитування без ліцензії – 200 відсотків вартості виробленої продукції, але не менше 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; виробництва дисків для лазерних систем зчитування без нанесення спеціальних ідентифікаційних кодів – 200 відсотків вартості виробленої продукції, але не менше 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; виробництва дисків для лазерних систем зчитування без дозволу осіб, які мають авторське право та/або суміжні права, – 200 відсотків вартості виробленої продукції, але не менше 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; експорту, імпорту дисків для лазерних систем зчитування, обладнання та сировини, передбачених цим Законом, без наявності ліцензії – 200 відсотків вартості імпортованої чи експортованої продукції, але не менше 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; невиконання вимог цього Закону щодо технологічного забезпечення виробником наявності на дисках для лазерних систем зчитування спеціальних ідентифікаційних кодів ліцензованим обладнанням – 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того, Закон України “Про захист від недобросовісної конкуренції” [11] також передбачає можливість застосування фінансових санкцій до осіб, винних у недобросовісній конкуренції.

Отже, за вчинення правопорушень, пов'язаних із порушенням прав на об'єкти права інтелектуальної власності, винні особи можуть бути притягнуті до двох видів юридичної відповідальності – адміністративної та фінансової. Не вдаючись до розгорнутої останнім часом на сторінках юридичних видань дискусії щодо сутності та місця фінансової відповідальності у структурі юридичної відповідальності, зауважимо, що фінансова відповідальність (фінансові санкції) завдяки її властивостям (регулюється нормами публічного права, застосовується органами, посадовими особами виконавчої влади в позасудовому порядку; охороняє суспільні відносини у сфері державного управління) може розглядатись як метод управління у сфері охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності.

При цьому слід звернути увагу на певну неузгодженість щодо встановлення підстав для юридичної відповідальності за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності у КпАП і зазначених вище Законах. Так, склад адміністративного правопорушення, закріплений у ст. 164¹³ КпАП, охоплює всі дії, за які передбачено фінансову відповідальність ст. 8 Закону України “Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування”. Дане положення фактично дозволяє суб'єкту адміністративної юрисдикції за вчинення одного і того ж порушення двічі притягати особу до юридичної відповідальності, що, на нашу думку, в даній ситуації неправомірно. Вихід може бути лише один: слід переглянути зміст зазначених статті КпАП і Закону, щоб виключити дублюючі положення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в процесі своєї діяльності мають змогу використовувати широку гаму різних методів публічного адміністрування, завдяки яким, власне, вони цілеспрямовано впливають на об'єкти управління. Проведений аналіз цих методів засвідчує їхні потенційно високі можливості в регулюванні суспільних відносин, які, на жаль, не можуть проявитися повною мірою через прогалини їхнього правового регулювання, недосконалу практичну організацію застосування. Так, вимагають неодмінного вирішення питання впровадження у практику діяльності суб'єктів публічного адміністрування договірних форм управління, вдосконалення процедури відпрацювання та прийняття відповідних правових актів. Перспективним напрямом розвитку всього процесу публічного адміністрування сферою інтелектуальної власності залишається подальше вдосконалення процедурних питань управлінської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Основи публічного адміністрування : посібн. для підготовки до іспиту / Ю. П. Битяк, Н. П. Матюхіна, М. С. Ковтун та ін. ; за заг. ред. Н. П. Матюхіної. – Х. : Право, 2016. – 128 с.
2. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід : монографія / за заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха та ін. ; Запоріж. держ. інж. акад. – Запоріжжя : ЗДІА, 2016. – 606 с.
3. Ястремська О. М. Публічне адміністрування : навчальний посібник / О. М. Ястремська, Л. О. Мажник. – Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 132 с.
4. Адміністративне право : навч. посібн. для здобувачів вищ. освіти / Ю. П. Битяк та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. М. Гарашука. – Х. : Право, 2017. – 172 с.
5. Серета В. В. Адміністративне право України (у схемах та коментарях) : навч. посіб. / В. В. Серета, Ю. С. Назар, К. М. Костовська ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 299 с.
6. Задихайло О. А. Адміністративне право України. (Загальна частина) : навч. посіб. / О. А. Задихайло. – Х. : Право, 2016. – 296 с.
7. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем

зчитування [Електронний ресурс] : Закон України від 17 січня 2002 р. № 2953-III . – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2953-14>

8. Про затвердження Порядку застосування фінансових санкцій до суб'єктів господарювання за порушення вимог Закону України “Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, матриць” [Електронний ресурс] : наказ Міністерства освіти і науки України 28 жовтня 2002 р. № 619. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0896-02>

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8074-10. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

10. Митний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>

11. Про захист від недобросовісної конкуренції [Електронний ресурс] : Закон України від 7 червня 1996 р. № 236/96-ВР. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр>

УДК 342.951(477)

В. В. Ченцов, доктор історичних наук,
доктор наук з державного управління,
перший проректор Університету
митної справи та фінансів

А. В. Мазур, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та митного
права Університету митної справи та фінансів

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ МИТНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

На основі комплексного аналізу теоретичних напрацювань та норм чинного законодавства України з питань державної митної справи визначено особливості формування й практичного функціонування організаційно-правового механізму митної справи в Україні в сучасних умовах і на найближчу перспективу. На цій основі сформульовано пропозиції та рекомендації, спрямовані на визначення напрямів модернізації державної митної справи, вдосконалення відповідного законодавства.

Ключові слова: митна справа; розвиток митної справи; принципи; модернізація; реформування; Митний кодекс України.

© В. В. Ченцов, А. В. Мазур, 2017

The organizational and legal mechanism of the customs business is formed and practically functioning in the conditions of long and ambiguous practice of searching its optimal model. The organizational component of the customs business appears to be an appropriate activity aimed at “internal ordering, coherence of the interconnected elements of the whole (system)”, in our case, – the customs business as an integrated state and legal phenomenon. Normative and legal aspect of the developing customs business means the introduction of a legislative mechanism for implementing customs business principles, as provided for in Article 8 of the Customs Code of Ukraine.

Being an integral part of implementing and further developing customs business, customs authorities have their strategic reforming reference point not in the form of political situation, but the current Constitution of Ukraine, norms of the Customs Code of Ukraine, namely Article 544 of the current one, which corresponds to the constitutional prescription about establishing and ensuring human rights and freedoms being the main responsibility of the state. Customs institutional reform is a phenomenon derived from the process of customs modernization, determined by the social and economic development of the state.

Customs business definition in Article 7 of the Customs Code of Ukraine allows formulating directions for its modernization.

Key words: customs business; development; principles; modernization; reformation; Customs Code of Ukraine.

Постановка проблеми. До переліку сучасних тенденцій здійснення митної справи в Україні, крім інших, зараховують: (а) розвиток процедур торгівлі, скорочення часу, який суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) витрачають для виконання митних формальностей, зростання безпеки каналів поставок; (б) розширення ролі митних органів на кордоні, посилення безпеки, захист суспільства від ввезення небезпечних та шкідливих вантажів; (в) зростання відповідальності митних органів під час розширення міжнародної лібералізації торгівлі та для протидії недобросовісній конкуренції; (г) зростання переліку, складності та обсягу функцій митниці; (д) зміщення акценту діяльності митних органів у бік автоматизації та управління ризиками [1, 30].

Кожен із зазначених чинників здійснення митної справи потребує організаційного і правового супроводу для того, щоб, наприклад, законодавче закріплення максимальної тривалості митного оформлення було справді гарантоване від порушення з боку посадової особи митниці, а розширення підстав для притягнення останніх до юридичної відповідальності поєднувалося з наданням правових можливостей виконувати передбачені Митним кодексом України функції та завдання, автоматизація прийняття посадовою особою митниці управлінського рішення не припускала розширення можливостей для службового зловживання тощо. Таким чином, ідеться про створення ефективного механізму державного управління митною справою, здатного реалізовувати постулат “митниця для людини” й аж ніяк не навпаки. Для цього потрібен сталий і послідовний “процес модернізації, який має забезпечити динаміку розвитку митного законодавства, що регулює відповідні митні процеси, формування сучасної митної адміністрації, створення належних умов реалізації митних процесів та процедур” [1, 30].

Відтак проблемою, яка потребує теоретичного осмислення й упровадження методик її практичного розв'язання, є нехтування приписами основного кодифікованого акта в галузі митної справи в перебігу реформування митної системи з метою вдосконалення форм і методів митної діяльності й митного регулювання, що, в тому числі, спричиняє появу суперечливих актів митного законодавства, тягне за собою безсистемне, спорадичне реформування митниці як інституту держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана тема в різних її виявах розроблялася протягом усього періоду новітньої незалежності Тож, якщо не брати до уваги навчально-методичних видань з питань митної справи, за цей час утворився значний доробок наукових праць, предметом яких стала митна справа. Правові дослідження на зазначену тематику проводяться як одноосібно, так і в складі наукових шкіл (основні з них – одеська, харківська, дніпровська), а також у спеціалізованих галузевих установах.

З-поміж захищених протягом останнього часу дисертаційних робіт, метою яких визначено пропонування шляхів подальшого розвитку митної справи, слід виокремити дисертаційну роботу О. П. Федотова “Адміністративно-правова концепція здійснення державної митної справи: теорія та практика” (2016) [2]. У ній розглянуто: теоретико-методологічні засади становлення й розвитку концепції здійснення державної митної справи; правові основи утворення, реорганізації та ліквідації митниць: теоретичні та практичні аспекти; новітню парадигму організації та здійснення митних процедур: концептуальні засади спрощення; кроки поступу державної митної справи до європейського співтовариства.

Утім, на тлі дослідження форм і методів публічного адміністрування у державній митній справі [3], адміністративних повноважень у цій сфері публічно-правової діяльності [4], митної функції Української держави [5], фінансово-правових аспектів митних відносин [6], правової організації діяльності митної служби України, а саме її теоретичних та методологічних основ [7] тощо, більш прискіпливої уваги, на наш погляд, заслуговують “програмні” норми Митного кодексу України (далі – МК України), які, за вже звичною практикою авторів численних державних реформ, або ігноруються, або сприймаються як не пов'язані з практичним життям абстракції.

Мета статті – дати загальну характеристику організаційної та правової складової розвитку митної справи, у загальних рисах окреслити перспективу формування організаційно-правового механізму подальшого розвитку митної справи в Україні.

Виклад основного матеріалу. *Загальна характеристика організаційної складової розвитку митної справи.* Організаційну складову митної справи, як видається, становить відповідна діяльність, спрямована на “внутрішню упорядкованість, узгодженість взаємозалежних елементів цілого (системи)” [8], в даному разі – митної справи як комплексного (системного) державно-правового явища. Організувати митну справу – це передусім створити необхідні й належні умови для її здійснення і досягнення ключової мети: реалізації відповідної державної політики, яка, відповідно до 1 ст. 5 МК України, є системою принципів та напрямів діяльності держави

у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки (своєю чергою, державна митна політика є складовою державної економічної політики).

Реалізація митної політики можлива за умови здійснення управлінських дій. Митна справа, як і будь-яка інша соціальна сфера, потребує управління, тобто діяльності певних суб'єктів щодо керівництва елементами цієї сфери. Управління обов'язково базується на підпорядкованості однієї особи іншій за певною ієрархією, що виникає між суб'єктами правовідносин. Державне управління митною справою – цілеспрямована, планомірна безперервна діяльність державних органів, що виявляється у виконавчо-розпорядчій формі й спрямовується за змістом дії на керовані об'єкти (фізичних та юридичних осіб – учасників ЗЕД), метою якої є забезпечення економічних інтересів, охорона державної та суспільної безпеки, поповнення дохідної частини держбюджету й посилення міжнародної співпраці України [9, 64]. У митній справі форма державного управління може встановлюватися нормативним правовим актом (правова форма управління) і не встановлюватися нормативно (неправова форма управління).

Правова форма управління митною справою – ззовні виражена і юридично оформлена дія органу державного управління митною справою або його посадової особи, що здійснюється в межах компетенції та викликає певні правові наслідки [10, 14]. У сфері державного регулювання митної справи можна виділити правові форми управлінської діяльності, а саме [11]:

1. Видання нормативно-правових актів. До них належать закони, нормативно-правові акти Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, інші підзаконні нормативні правові акти.

2. Видання індивідуальних правових актів. Наприклад, наказу про призначення особи на посаду інспектора митниці чи присвоєння спеціального звання.

3. Укладення адміністративних договорів. Як приклад можна навести Генеральну угоду про співробітництво та організацію взаємовідносин Держмитслужби України і Державної адміністрації залізничного транспорту України [12]. Так, Держмитслужбою України було укладено тристоронню Угоду про співробітництво з Асоціацією міжнародних автомобільних перевізників України та Міжнародним союзом автомобільного транспорту [13], а 20 жовтня 2016 р. підписано Додаток № 57 до Угоди про підняття гарантійного покриття за кожною книжкою МДП та iCarnet до 100 тис. євро [14].

4. Учинення дій юридичного характеру. Так, перевірка посадовою особою митного органу документів, необхідних для здійснення митного оформлення товарів, проведення огляду товарів, що переміщуються через митний кордон, прийняття митної декларації (після цього відповідно до п. 8 ст. 264 МК України декларація стає документом, що засвідчує факти, які мають юридичне значення, а декларант або уповноважена ним особа несе відповідальність за подання недостовірних відомостей, наведених у цій декларації) – це приклади вчинення дій юридичного характеру посадовими особами митних органів.

Неправові форми державного управління митною справою не пов'язані з реалізацією державно-владних повноважень виконавчої влади, хоча й сприяють їх здійсненню. До них належать:

1) здійснення митними органами організаційних заходів, що передбачає: інформування та консультування з питань митного законодавства; роз'яснення зацікавленим особам вимог чинного законодавства, надання їм стислої інформації щодо основних положень нормативних актів; інформування населення про результати своєї діяльності; проведення перевірок оперативно-службової діяльності підпорядкованих митних органів; надання практичної допомоги підпорядкованим митним органам, структурним підрозділам; видання методичних матеріалів з роз'ясненням процедури застосування норм митного законодавства; узагальнення практики застосування митного законодавства тощо;

2) виконання матеріально-технічних операцій, що забезпечують ефективність діяльності системи державного управління митною справою. Прикладами виконання митними органами матеріально-технічних операцій є документування діяльності митних органів; збирання та обробка митними органами даних митної статистики зовнішньої торгівлі, спеціальної митної статистики; збирання, аналіз і схематизація цінкової інформації та формування бази даних про ціни на товари для визначення митної вартості й митної оцінки ідентичних та аналогічних товарів, що переміщуються через митний кордон України; розробка, впровадження та експлуатація автоматизованих програм, програмного забезпечення; використання програмно-апаратних засобів захисту інформації, митного контролю, а також зв'язку, забезпечення функціонування електронної пошти, транспортної мережі супутникового зв'язку тощо.

Характеристика організаційної складової розвитку митної справи може бути повноцінною, якщо не оминати увагою її зовнішній аспект. Зовнішній вектор організації розвитку митної справи знаходить своє практичне втілення у відповідних формах і методах адміністративної діяльності митних органів доходів і зборів, під якою слід розуміти підзаконну, цілеспрямовану, державно-владну, нормотворчу та виконавчо-розпорядчу, професійну, засвідчувально-пошукову та публічну діяльність суб'єктів реалізації державної митної справи, що полягає у виконанні завдань, спрямованих на: а) забезпечення та реалізацію державної політики у сфері митної справи; б) вжиття заходів щодо формування та функціонування системи органів доходів і зборів [15].

Інше питання, на яке потрібно дати відповідь: чи можлива модернізація митної справи в окремо взятій митниці? Приклад Одеської митниці демонструє, що неможлива. Адже навіть ті незначні позитивні зрушення, про існування яких стверджують представники АсМАП, регіональної профспілки експедиторів тощо [16], після звільнення керівника митниці зійшли нанівець. Крім того, “встановлено факт неефективного використання бюджетних коштів на суму понад 5,1 млн грн. на створення в Одеській митниці ДФС нового митного поста “Відкритий митний простір”, який був укомплектований працівниками, проте, не приступивши до виконання функцій щодо митного оформлення товарів, ліквідований” [17, 2].

Якщо “організація здійснення митної справи” – це вжиття заходів для ефективного виконання митними органами функцій та завдань, що впливають із ч. 1

ст. 7 МК України, у тому числі з дотриманням загальновизнаних у міжнародній практиці норм і стандартів (ч. 2 ст. 7 МК України), то “організувати *розвиток* митної справи” – означає створити необхідні й належні умови для нової якості митної діяльності у нових динамічно змінюваних соціально-економічних і політичних умовах міжнародної торгівлі, обміну товарами й послугами, транскордонної міграції.

Беручи до уваги той факт, що митні правила встановлюють орган законодавчої влади (Верховна Рада), вищий орган у системі органів виконавчої влади України (Кабінет Міністрів), Мінфін тощо, у запобіганні й протидії митним правопорушенням безпосередньо бере участь низка органів влади з правоохоронними повноваженнями тощо, – усі вони є державно-владними суб’єктами подальшого розвитку митної справи.

Зауважимо, в МК України вжито два близьких за звучанням словосполучення: “державна політика у сфері державної митної справи” (ч. 1 ст. 7 МК України) й “державна митна політика” (ч. 1 ст. 5 МК України) як складова державної економічної політики. На наш погляд, це різні за своєю сутністю явища державно-правового характеру: перша є інструментальною, так би мовити, другої, ширшої за своїм змістом, спрямованістю, масштабом, суб’єктами реалізації. Відтак, від успішності першої залежить, у тому числі, ефективність другої, тобто державної митної політики як системи “принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки”.

Загальна характеристика нормативно-правового компоненту розвитку митної справи. Слід сконцентрувати увагу на характеристиці митного законодавства, що уособлює правовий компонент здійснення митної справи.

Процес розвитку митного законодавства після появи на політичній мапі світу України як держави був непростим, залежав від багатьох чинників об’єктивного й суб’єктивного характеру. За дороговказ на цьому тернистому шляху править основний кодифікований акт у галузі митної справи, тобто Митний кодекс [18].

Чи може Митний кодекс слугувати вихідною точкою для реальної митної реформи? На наш погляд, відповідь має бути ствердною. Йдеться не про проекти кодифікованого акта, які окремими фахівцями, експертами можуть оцінюватися по-різному [19, 58]. Правовий аспект розвитку митної справи, якщо обмежитися характеристикою чинного МК України 2012 р., може бути охарактеризовано як позитивний і перспективний. Кодифікований акт дістав схвальні відгуки найширшого кола спеціалістів (вітчизняних і зарубіжних), представників митних брокерів, професійних зовнішньоторговельних асоціацій тощо.

Нормативно-правовою концепцією правового вдосконалення митних формальностей і загалом розвитку митної справи в Україні, своєрідним орієнтиром стратегічного характеру не повинна виступати сьогочасна, перманентна, на догоду тій чи іншій політичній силі ідея. Натомість глобальна нормативно-правова концепція розвитку митної справи, на наш погляд, має формуватися згідно з базовими постулатами, імперативами, принципами. Їхнім невичерпним джерелом виступає Конституція України, а у вітчизняному митному законодавстві такими є принципи здійснення державної митної справи, закріплені в ст. 8 МК України: виключної юрисдикції України на її митній території; виключних повноважень органів доходів і зборів України щодо здійснення державної митної справи; законності та презумп-

ції невинуватості; єдиного порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; спрощення законної торгівлі тощо.

Кожна з десяти норм-принципів (своєрідних “заповідей”) заслуговує на окремий ґрунтовний аналіз. Практичне втілення кожної з них цілком може слугувати індикатором правового розвитку митної справи в нашій державі.

З іншого боку, реформування окремих державних інститутів, навіть цілих галузей господарства, стає можливим, у тому числі, через внесення змін у Митний кодекс України: реформа прокуратури. У Законі України “Про прокуратуру” від 14.10.2014 р. № 1697-VII (п. 11 Р.ХІІ) [20] фактично скасовано право прокурора подавати подання у справах про порушення митних правил (далі – ПМП) – ст. 486, 529, 530, 532, 533, 539 МК України, реформування енергетичного комплексу (ЗУ “Про внесення зміни до Митного кодексу України щодо створення передумов для нової моделі ринку природного газу” від 04.02.2016 р. № 994-VIII [21]. Ним введено поняття бекхолу (операція заміщення природного газу), який є важливим інструментом збільшення обсягу потужності газотранспортних систем, забезпечення ліквідності ринку та безпеки енергопостачання. Можливість здійснювати операції заміщення природного газу (бекхолу) є вимогою законодавства ЄС до оператора ГТС. Зміни в МК України покликані забезпечити можливість здійснення таких операцій оператором ГТС України, що дозволить впровадити повноцінний ринок природного газу (Закон України від 09.04.2015 р. № 329-VIII “Про ринок природного газу” з 01.10.2015).

Подібні приклади, що наочно демонструють роль основного кодифікованого акта в реформаційних процесах державних інститутів та окремих сферах економічного життя, можна наводити й надалі (проект Закону № 7010 від 28.07.2017 р. “Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законів України щодо запровадження механізму “єдиного вікна” та оптимізації здійснення контрольних процедур під час переміщення товарів через митний кордон України” [22], яким запропоновано внести зміни у понад два десятки інших законів). І найголовніше – він містить правові приписи, які, на нашу думку, покликані слугувати орієнтирами для подальшого реформування митної системи в цілому й митної служби зокрема.

Запорукою модерної митної справи є “потенціал до оновлення” МК України. У цьому контексті слід звернутися до ч. 3 ст. 318 МК України, у якій закріплено один із ключових принципів митного контролю, сформульований із використанням терміна “митні формальності”: органи доходів і зборів виконують мінімум митних формальностей, необхідних для забезпечення дотримання законодавства України з питань державної митної справи. Без перебільшення можна сказати, що ця норма могла б стати гаслом чинного МК України, а сам принцип мінімізації митного контролю відігравати роль, аналогічну принципам права, якими уповноважена на те особа може оперувати у процесі усунення прогалин законодавства.

Нормативно-правовий аспект розвитку митної справи означає в підсумку запровадження законодавчого механізму реалізації принципів здійснення митної справи, передбачених ст. 8 МК України:

1) *виключної юрисдикції України на її митній території* (повноцінна реалізація можлива після відновлення контролю (“митного суверенітету”) над тимчасово окупованими територіями АР Крим і окремих районів Донецької та Луганської областей);

2) *виключних повноважень органів доходів і зборів України щодо здійснення державної митної справи* (має вирішальне значення у процесі оперативної взаємодії з органами державної влади й, зокрема, у процесі впровадження європейської моделі Інтегрованого управління кордонами, для чого заплановано створення виконавчого міжвідомчого комітету із включенням представників МВС, ДПС, Нацполіції, СБУ, ДФС [23]);

3) *законності та презумпції невинуватості* (неприпустимі факти зловживання посадовими обов'язками працівників підрозділів протидії митним правопорушенням в автомобільних пунктах пропуску щодо осіб, які реалізують свої права, передбачені Законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку ринку вживаних транспортних засобів [24]);

4) *єдиного порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України* (саме такий порядок має діяти щодо пільгових суб'єктів митного права – ними, наприклад, є дипломатичні й консульські працівники – коли вони перетинають митний кордон не в службових цілях);

5) *спрощення законної торгівлі* (йдеться, очевидно, про міжнародну торгівлю; ст. 76 Угоди про асоціацію з ЄС прямо передбачає, що торговельне та митне законодавство (inter alia) покликані забезпечувати “захист і сприяння законній торгівлі шляхом ефективного впровадження та дотримання вимог законодавства”, а відповідно до ст. 80 “Митне співробітництво” Угоди про асоціацію України та ЄС [25], договірні Сторони зміцнюють співробітництво для досягнення обґрунтованого балансу між спрощенням і сприянням торгівлі та ефективним контролем і безпекою. Із цією метою Сторони застосовують, де це доцільно, митні прототипи ЄС як керівний орієнтир. Доречно у зв'язку з цим порушити питання “забезпечення балансу між митним контролем та спрощенням процедур міжнародної торгівлі” приписів Міжнародної конвенції про спрощення й гармонізацію митних процедур, Рамкових стандартів ВМО, Угоди СОТ про спрощення світової торгівлі; нагальним є довгоочікуване прийняття закону України щодо Уповноважених економічних операторів [26, 46]. Справою найближчого майбутнього вбачаємо впровадження митно-правових механізмів “спрощення торгівлі товарами з метою сприяння сталому розвитку, зокрема товарами, які є предметом “чесної та етичної торгівлі”, а також тими, що пов'язані з принципами корпоративної соціальної відповідальності та підзвітності” (ст. 293 Угоди про асоціацію з ЄС);

6) *визнання рівності та правомірності інтересів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності* (ст. 13 Конституції України зазначає “Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом”);

7) *дотримання прав та охоронюваних законом інтересів осіб* (це продовження загального принципу законності й указує на один зі шляхів його реалізації, відбиток конституційного положення, відповідно до якого держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Таке положення, закріплене в Митному кодексі України, дисциплінує посадових осіб митних органів, сприяє підтриманню належного порядку у сфері державного управління митною справою [27]);

8) *заохочення доброчесності* (прикладом реалізації принципу є впровадження згідно зі ст. 23 Правил до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від

27.06.2014 р. інституту уповноваженого (схваленого) експортера, статус якого надається або анулюється відповідно до наказу Міністерства фінансів України від 07.10.2014 р. № 1013; перевагою використання статусу уповноваженого (схваленого) експортера є те, що для отримання тарифних преференцій український експортер товару без оформлення сертифіката з перевезення форми EUR.1 самостійно визначає та декларує походження товарів на комерційних/товаросупровідних документах, що дозволить прискорити процедуру експорту товару);

9) *гласності та прозорості* (“без дієвого громадянського суспільства сподіватися на чесність, прозорість та відповідальність дій державних інститутів і посадових осіб усіх рівнів, на яких би гарних стандартах вони не були організованими, марно” [28, 192], існує думка, що “корупційність, складність митних процедур і їх суттєва непрозорість, суб’єктивність прийняття рішень щодо митного оформлення товарів та транспортних засобів – це ситуація, якою, на жаль, можна описати сьогодні роботу української митної системи” [28, 192]. Тож створення умов прозорої діяльності митних органів, прозора кадрова політика у сфері митної справи сприятиме суттєвому зменшенню корупційних ризиків [28, 193]);

10) *відповідальності всіх учасників відносин, що регулюються МК України* (фундаментальний принцип невідворотності покарання за вчинене правопорушення рівною мірою має забезпечуватися і щодо суб’єктів транскордонного переміщення, і митних посередників, і посадових осіб, спеціально уповноважених у галузі митної справи).

Правове регулювання інституційної реформи митної служби. Актуальну нині проблематику реформування митної служби цілком слушно пов’язують із, по-перше, геополітичним положенням України, включно з нинішніми реаліями національної безпеки, по-друге, сучасними тенденціями розвитку митної справи. І лише крізь призму цих груп факторів, на думку А. В. Макаренка, слід розглядати будь-які пропозиції як внутрішні, так і наших західних партнерів [1, 28]. І дійсно, подальший розвиток митної справи неможливий без результативного пошуку оптимальної для вітчизняних реалій моделі митної служби. Запропонована нині Мінфіном функціональна модель піддається обґрунтованій критиці як нежиттєздатна.

На наше переконання, за мету інституційної митної реформи слід обрати припис основного кодифікованого акта в галузі митної справи, а саме ч. 1 ст. 544 МК України. Це означає, що організаційна структура митної системи має створити умови для виконання митними органами свого основного призначення: (а) створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності; (б) забезпечення безпеки суспільства; (в) захист митних інтересів України.

Зазначена норма МКУ, на думку В. Т. Комзюка, повинна мати інший вигляд: “Призначенням митних органів є безпосереднє здійснення державної митної справи, забезпечення реалізації державної митної політики України, створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення безпеки суспільства, захист митних інтересів України” [29, 32]. Таким чином, вважає дослідник, кінцеву мету існування митних органів як таких слід окреслити, спираючись передусім на поняття “митна справа”, “митна політика”, а вже потім говорити про умови для суб’єктів ЗЕД, суспільство, митні інтереси. Така новела недостатньо обґрунтована. Розмежування функціонального призначення й призначення в сенсі

“місія”, “вища ідея”, а саме остання закладалася законодавцем у чинну норму ст. 544 МКУ, дозволяє зарахувати здійснення митної справи, діяльність щодо забезпечення реалізації митної політики до оперативних щоденних завдань органів митної служби.

На думку авторів монографії “Актуальні питання теорії та практики митної справи” (2013) [30], наукове забезпечення реалізації стратегічного розвитку митної справи як таке охоплює: а) теоретико-методологічні засади наукового забезпечення у податково-митній сфері; б) методичні аспекти оцінювання ефективності здійснення митної справи; в) наукове забезпечення державного управління у податково-митній сфері як засіб формування інноваційної моделі її розвитку. Остання позиція стає можливою у разі належного правового регулювання інституційної реформи митної служби, яка триває зараз в Україні. Жодна з галузей права в нашій державі не знає такої кількості кодифікованих актів, що були або є чинними в період новітньої незалежності. Так само, напевне, навколо жодної з державних служб не відбувалося такої полеміки, як з приводу майбутнього митної служби. Коли діапазон думок, ідей, концепцій, коливався б від банального заперечення права на самостійне існування митної служби як такої в системі органів виконавчої влади до пропонування утворити нову якість митної системи шляхом ухвалення окремого спеціального законодавчого акта про заснування Національної митної служби України [31], під якою автори законопроекту розуміють чомусь лише “центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику”, а не службу як певну сукупність органів виконавчої влади та установ.

Детальніше обґрунтування авторської інтерпретації інституційної митної реформи, в тому числі відповідного досвіду європейських країн, заплановано здійснити в рамках подальшої спільної праці. Тут і тепер обмежимося окремими сентенціями, що певною мірою відіграють роль вступу в означене дослідження.

Отже, митна справа будь-якої країни не існує статично, її зміст, сфера, структура безперервно змінюються під впливом політичних, економічних, міжнародних та інших факторів. Це стосується також митної справи України. Зміна складових частин митної справи об’єктивно тягне за собою зміни у системі митних органів, їх правовому статусі та відповідні уточнення в структурі й повноваженнях структурних підрозділів. Особливо впливає на систему, структуру, організацію роботи митних органів потреба узгодити їх зі світовими міжнародними митними стандартами та правилами [32, 4]. Існує навіть беззаперечна думка, що необхідність формування сприятливих зовнішньоекономічних умов у країні, подолання негативних процесів у зовнішній торгівлі, створення умов для ефективного захисту національних товаровиробників, зміцнення економічної безпеки держави, – все це обумовлює необхідність постійної модернізації митної служби як одного з пріоритетних об’єктів державного управління [33].

Наявність певних позитивних зрушень щодо інституційної реформи митної служби (послугуємося цим поняттям для позначення органів влади, спеціально уповноважених у галузі митної справи) для досягнення загального ефекту передбачає акцентування уваги на негативних рисах нинішнього етапу реформи та їх якнайшвидшого подолання:

а) *суб'єктивізм у процесі розв'язання тактичних завдань* (неоднозначне рішення щодо запрошення КМУ іноземних радників), а також у *перебігу оцінювання результатів роботи посадовців митних органів* (як варіант ініціатори митної реформи пропонують упровадити так звані KPIs (Key Performance Indicators – ключові показники ефективності). Відповідна практика існує, наприклад, у Франції та Великобританії й, на думку керівництва Міністерства фінансів України, ці показники – основа реформи ДФС, адже являють собою конкретні завдання за кожним із основних напрямів діяльності з постійним та публічним контролем виконання. До показників ефективності митної та податково-митної діяльності, зокрема, зараховують: 1) частку сплачених грошових зобов'язань, визначених за результатами податкового та митного аудиту; 2) частку узгоджених грошових зобов'язань, визначених за результатами податкового та митного аудиту; 3) кількісну результативність розгляду податкових та митних спорів у судовому порядку; 4) вартісну результативність розгляду податкових та митних спорів у судовому порядку; 5) рівень підтвердження судом рішень процедури адміністративного оскарження; 6) граничний час митного оформлення в митних режимах імпорту, експорту і транзиту товарів, щодо яких Автоматизованою системою аналізу та управління ризиками (далі – АСАУР) не генерувався перелік митних формальностей; 7) частку митних декларацій, згенерованих АСАУР як ризикових, за якими фактично було виявлено розбіжності; 8) кількість митних оглядів товарів, ініційованих посадовими особами митниць без генерування такої митної формальності АСАУР);

б) *брак внутрішньої мотивації щодо постановки стратегічних цілей, відтак залежність від зовнішнього чинника* (орієнтація на вимоги ЄС, МВФ – посилення на меморандум з Міжнародним валютним фондом як категоричний імператив, але при тому довільне тлумачення відповідних його норм, чергова активізація зусиль після візиту технічної місії іноземної держави);

в) *ігнорування результатів наукових досліджень, зокрема в царині юридичної науки* (імітація роботи науково-технічної ради ДФС, незатребуваність, за словами самих учених, результатів роботи науково-дослідних підрозділів відомчого вишу Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро) тощо);

г) *формалізм у комунікації з громадським сектором* (відсутність офіційної реакції Мінфіну України, ДФС України на численні комунікативні заходи, низький рівень представництва на них і т. п.).

Усебічний аналіз нинішнього стану й окреслення перспектив розвитку митної справи може бути проведено за умови дослідження зазначеного інструменту здійснення митної політики в контексті соціально-економічного розвитку держави. Останній являє собою процес спрямованих і закономірних змін соціально-економічної системи, що приводять до її якісно нового стану, підвищення ефективності використання ресурсів і якості життя [34, 27]. Динаміка такого розвитку має чіткі параметри, як такі “Індекс сприяння торгівлі”, що розраховується за чотирма показниками (доступ до ринків, прикордонна адміністрація, інфраструктура та операційне середовище) та за числовими показниками становить від 1 (найгірший) до 7 (найкращий); за загальним індексом

Україна у 2016 р. з показником 3.97 опустилася на 95-ту позицію зі 136 країн порівняно з 2014 р. (показник 4.02, 84-та позиція) [35]. Що ж до митниці, то, на жаль, доводиться констатувати факт цілеспрямованої 5-річної її “фіскалізації”, внаслідок чого вона втратила своє основне призначення у сфері стягнення митних платежів – контроль бази оподаткування, а саме – достовірності вагових, цінових характеристик товару [36]. Про це промовисто свідчить порівняльний аналіз митної статистики експорту-імпорту із суміжними державами [37].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Організаційно-правовий механізм митної справи формується й практично функціонує в умовах тривалої та неоднозначної практики пошуку її оптимальної моделі. Організаційну складову митної справи, як видається, становить відповідна діяльність, спрямована на “внутрішню впорядкованість, узгодженість взаємозалежних елементів цілого (системи)”, в даному разі – митної справи як комплексного державно-правового явища. Нормативно-правовий аспект розвитку митної справи означає в підсумку запровадження законодавчого механізму реалізації принципів її здійснення, передбачених ст. 8 МК України.

Невід’ємним елементом здійснення й подальшого розвитку митної справи виступають митні органи, стратегічним орієнтиром реформування яких мають стати не політична кон’юнктура, а чинна Конституція України, норми Митного кодексу України (а саме ст. 544), яка в цілому відповідає конституційному припису про те, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави. Інституційна реформа митниці – явище похідне від процесу модернізації митної справи, детермінованого, своєю чергою, домінантами соціально-економічного розвитку.

Митна політика держави є складовою її економічної політики. Перша визначає напрями модернізації митної справи. Визначення поняття останньої в ст. 7 МКУ дозволяє сформулювати деякі з них:

- встановлення порядку й умов переміщення товарів через митний кордон України має своїм результатом унормування митних правил, які повинні бути зрозумілими для всіх учасників митних відносин, дозволяти дебюрократизувати митні формальності, звести до мінімуму їх корупційгенність;

- митний контроль та митне оформлення потребують подальшого спрощення та гармонізації з визнаними у світі стандартами, зокрема принципом “єдиного вікна”, нормами й правилами Митного союзу ЄС, приєднання до якого задеклароване вищим політичним керівництвом держави, запровадження спільного контролю на пунктах пропуску з митними та прикордонними органами країн ЄС, фото- і відеофіксацією митних процедур тощо;

- застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання ЗЕД має відбуватися в умовах налагодженої міжвідомчої взаємодії, сталої адміністративної та судової практики розгляду митних спорів;

- справляння митних платежів не повинно бути самоціллю, відтак важливо впроваджувати заохочувальні механізми для сумлінних платників і реалізувати принцип невідворотності покарання для порушників митного й податкового законодавства;

- ведення митної статистики, обмін митною інформацією, налагодження постійного обміну митною інформацією з країнами ЄС;

- ведення УКТЗЕД має відбуватися з урахуванням світової практики класифікаційної роботи;
- правоохоронна діяльність митних органів доходів і зборів потребує достатніх юридичних і кадрових ресурсів (зокрема, слід взяти до уваги, що експеримент із міжвідомчими мобільними групами в цілому виявився невдалим);
- організація і забезпечення діяльності органів доходів і зборів як системний процес (наприклад, модернізація митної справи з довготривалою перспективою в окремо взятій митниці неможлива; процес адаптації інституційного механізму здійснення митної справи до викликів і загроз далеко не завжди подібний для різних держав і залежить від низки обставин: від державного устрою країни до її геополітичного становища у світі, від участі або неучасті в регіональних чи глобальних об'єднаннях до протяжності лінії державного кордону й характеру політичних, економічних, соціокультурних відносин із суміжною державою; набір критеріїв оцінки митних органів має визначатись обчислюваними цифровими параметрами: індекс привабливості здійснення ЗЕД, кількість та якість створюваних і реально працюючих суб'єктів цієї діяльності).

Список використаних джерел:

1. Макаренко А. В. Митна реформа: пошук оптимальної концепції / А. В. Макаренко // LEX PORTUS. – 2017. – № 2 (4). – С. 21–36.
2. Федотов О. П. Адміністративно-правова концепція здійснення державної митної справи: теорія та практика [Електронний ресурс] : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Олексій Павлович Федотов. – Одеса : НУ ОЮА, 2016. – 457 с. – Режим доступу : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5680/Diss.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
3. Яковлев І. П. Форми та методи публічного адміністрування у державній митній справі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Іван Петрович Яковлев. – Одеса : НУ ОЮА, 2016. – 225 с.
4. Левченко С. Г. Правові основи реалізації адміністративних повноважень у державній митній справі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Світлана Григорівна Левченко. – Одеса : НУ ОЮА, 2014. – 208 с.
5. Коломосьць О. В. Митна функція сучасної Української держави: загально-теоретичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Ольга Володимирівна Коломосьць ; Міжнар. гуманітар. ун-т. – Одеса, 2014. – 20 с.
6. Оніщик Ю. В. Правове регулювання митних відносин в Україні та в країнах Європейського Союзу: фінансово-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 / Юрій Віталійович Оніщик ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2014. – 44 с.
7. Кунєв Ю. Д. Правова організація діяльності митної служби України: теоретичні та методологічні основи : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Юрій Дем'янович Кунєв ; ХНУВС. – Х., 2010. – 442 с.
8. Осовська Г. В. Основи менеджменту : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Осовська Г. В. – К. : Кондор, 2003 – 556 с.
9. Ченцов В. В. Атрибутивні параметри розвитку митної системи / В. В. Ченцов // Вісник Академії митної служби України. Серія: “Державне управління”. – 2013. – № 1 (8). – С. 63–68.

10. Ченцов В. В. Механізми державного управління митною справою : монографія / [В. В. Ченцов] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. ; Академія митної служби України. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2012. – 491 с.

11. Нижник Н. Р. Государственно-управленческие отношения в демократическом обществе : монография / Н. Р. Нижник ; НАН Украины ; Ин-т гос-ва и права. – К., 1995. – 207 с.

12. Генеральна угода про співробітництво та організацію взаємовідносин Держмитслужби України і Державної адміністрації залізничного транспорту України від 11.08.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/spart54/inx54967.htm>

13. Про співробітництво [Електронний ресурс] : Угода між Державною митною службою України та Асоціацією міжнародних автомобільних перевізників України, Міжнародним союзом автомобільного транспорту від 10.09.2004 р. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/fpart63/idx63843.htm>

14. Про реалізацію Угод [Електронний ресурс] : наказ ДФС від 17.11.2016 р. № 949. – Режим доступу : http://www.mdoffice.com.ua/pls/MDOOffice/aSNewsDic.getNews?dat=29112016&num_c=565318

15. Калянов Д. П. Генеза поняття адміністративної діяльності у сфері державної митної справи / Д. П. Калянов // Митна справа. – 2014. – № 4. – С. 27–33.

16. От печали до радости. Дни открытых дверей на Одесской таможне [Электронный ресурс] : репортаж Астрахович Е. от 02.12.2016 р. для РИА Новости Украина, Одесса. – Режим доступа : <http://rian.com.ua/story/20161202/1019274082.html>

17. Про результати аудиту ефективності виконання органами Державної фіскальної служби України повноважень у сфері державної митної справи та боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства : рішення Рахункової палати України від 30.05.2017 р. № 12-3. – 9 с.

18. Мазур А. В. Основний кодифікований акт у галузі митної справи (пошук нормативно-правової моделі) / А. В. Мазур // Митна справа. – 2010. – № 6. – С. 32–38.

19. Юзба В. Может ли проект Таможенного кодекса Украины рассматриваться как исходная точка для таможенной реформы? / В. Юзба // Транспорт. – 2011. – № 12. – С. 56–58.

20. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.

21. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо створення передумов для нової моделі ринку природного газу : Закон України від 04.02.2016 р. № 994-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 12. – Ст. 136.

22. Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законів України щодо запровадження механізму “єдиного вікна” та оптимізації здійснення контрольних процедур при переміщенні товарів через митний кордон України [Електронний ресурс] : проект Закону України від 28.07.2017 № 7010. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62378

23. МВС, прикордонники, СБУ й фіскали займаються кордонами разом [Електронний ресурс] // Українська правда (19 серпня 2017 р.). – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/08/19/7152654>

24. Про внесення змін до підрозділу 5 розділу XX “Перехідні положення” Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку ринку вживаних транспортних засобів : Закон України від 31.05.2016 № 1389-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 544.

25. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством [...] від 27.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011

26. Несторишен І. В. Проблеми забезпечення балансу між митним контролем та спрощенням процедур міжнародної торгівлі [Електронний ресурс] / І. В. Несторишен, І. І. Бережнюк // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2016. – Вип. 29. – С. 46–53. – Режим доступу : <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/4041/1/5.pdf>

27. Гуменюк О. Г. До питання основних принципів митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [Електронний ресурс] / О. Г. Гуменюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон : Гельветей, 2016. – Вип. 16. – С. 113–116. – Режим доступу : <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/10835>

28. Корнева Т. В. Модернізація митної служби України в умовах євроінтеграції / Т. В. Корнева // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 1. – С. 191–193.

29. Комзюк В. Т. Адміністративно-правовий статус митних органів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / В. Т. Комзюк. – Х. : ХНУВС, 2014. – 32 с.

30. Актуальні питання теорії та практики митної справи : монографія / за заг. ред. д.е.н. І. Г. Бережнюка. – Хмельницький, 2013. – 428 с.

31. Проект Закону про Національну митну службу України від 13.01.2016 р. № 3763 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57655

32. Додін Є. В. Сучасна система та структура митних органів України : навч. посіб. / Є. В. Додін, О. П. Федотов. – Львів : Митна газета, 2008. – 168 с.

33. Ткачова О. Б. Напрями вдосконалення державного управління митними органами / О. Б. Ткачова, В. Б. Говоруха // Вісник Академії митної служби України. Серія: “Державне управління”. – 2011. – № 2. – С. 110–119.

34. Вякина И. В. Инвестиционное обеспечение социально-экономического развития в контексте рыночных преобразований российской экономики / И. В. Вякина // Экономический анализ: теория и практика. – 2016. – № 2 – С. 27–41.

35. The Global Enabling Trade Report 2016 [Електронний ресурс]. – 332 р. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GETR_2016_report.pdf

36. Макаренко А. В. Митниця, якої не існує, або Дуже голі цифри (7 серпня 2017 р.) [Електронний ресурс] / Макаренко А. В. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/publications/mitnitsya-yakoji-ne-isnuje-abo-duzhe-goli-cifri-429777.html>

37. Тышкевич И. Сколько миллиардов долларов Украина теряет на контрабанде (06.07.2017) [Электронный ресурс] / Тышкевич И. – Режим доступа : <http://hvylya.net/analytics/economics/skolko-milliardov-dollarov-ukraina-teryaet-na-kontrabande.html>

Я. О. Білоусова, суддя Харківського
апеляційного господарського суду

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ДИСТРИБ'ЮТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано історію виникнення дистриб'юторської діяльності та її правового врегулювання в різні часи в різних країнах світу.

Особливу увагу приділено аналізу правового статусу та сутності діяльності купців. На підставі отриманих результатів зроблено висновок, що витоками дистриб'юторської діяльності слід вважати саме торговельну діяльність купців.

Також досліджено розвиток застосування дистриб'юції в деяких країнах світу в наші часи.

Ключові слова: дистриб'юторська діяльність; дистриб'юція; купець.

With the purpose of determination of pre-conditions and history of origin of distribution activity the legal acts of different epochs are analysed in the article. Positions some from them ground to suppose that relations similar distribution existed in II millennium to our era. However, most interest relatively distribution as a type of trade activity causes an origin and becoming as a separate public class of the merchants – XIV–XV of item. Merchants had a right on realization only of such activity. Also, development of the merchants resulted in differentiation of kinds trade on whole sale and retail. The acquisition of the status of a merchant was regulated by law.

The article also examines the issues of becoming a distributor in the past and the present centuries in other countries.

On the basis of this analysis, historically developed distribution features are distinguished: a special subject composition, the purchase by wholesale parties of goods for sale in other territorial markets.

Key words: distribution activity; distributor; merchant.

Постановка проблеми. Товарообмін завжди був рушійною силою не тільки прогресу, але й у пошуку та освоєнні нових територій, установленні політичних, культурних зв'язків між народами, державами тощо. Торгівля часто ставала запорукою стійких політичних відносин і, своєю чергою, могла вплинути на їх зміну та навіть розірвання. У всі часи одним із найпоширеніших міждержавних або міжміських союзів були саме економічні, внаслідок яких, звісно, змінювались і політичні відносини між державами-учасницями (наприклад, Ганзейський союз у XII ст., Європейський Союз у наші дні тощо).

Дослідження історії правового регулювання торговельної діяльності не входить у межі даного дослідження, втім необхідно приблизно визначити зачатки здійснення торговельних операцій на умовах, які б хоч віддалено можна зарахувати до дистриб'юції.

© Я. О. Білоусова, 2017

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри необхідність внесення до Господарського кодексу України доповнень щодо правового регулювання дистриб'юторської діяльності та взагалі численних питань щодо її здійснення, в юридичній діяльності їй не приділялось належної уваги. Можна зазначити, що фрагментарно про історію дистриб'юції було згадано Т. А. Батровою [1] та К. О. Хрімлі, але в контексті розвитку торговельної діяльності [2].

Мета статті. Порівняно недавнє здійснення господарської діяльності на засадах дистриб'юції в Україні обумовлено переходом до ринкової економіки тільки наприкінці минулого сторіччя. В інших країнах світу цей спосіб ведення бізнесу також відомий не так давно. Однак така дистриб'юція є не лише вигідним способом здійснення торговельної діяльності. Дистриб'юція являє собою складний комплекс юридичних, маркетингових та логістичних дій. З огляду на це цілком зрозуміло, що дистриб'юторська діяльність не виникла відразу в сучасному світі. Як і будь-яке інше явище, вона має свою історію становлення та розвитку і безпосередньо пов'язана з торгівлею.

Виклад основного матеріалу. В основному торговельна діяльність регулювалася звичаями, що склались та були загальноприйнятими у сфері товарообігу. Втім не можна не зазначити й законодавчі акти, в яких містились норми щодо торгівлі. Започатковано нормативне регулювання торгівлі в Дигестах Юстиніана в Книзі II, Титулі XIV. Так, зокрема, були зазначені угоди саме в торговельному обігу: ті угоди, що породжують позови, не залишаються при своїй (загальній) назві (раста), але визначаються наданою такому виду назвою “контракти”. Контрактами вказувались купівля-продаж, найм, товариство, позика, зберігання тощо [3]. Законами XII таблиць було закріплено купівлю-продаж у кредит [4, 42].

Щодо дистриб'юції неабияку цікавість викликають закони царя Хамурапі (1792–1750 рр. до н. е.). Окремими нормами було врегульовано відносини між особою, яка мала право на здійснення крупної торгівлі, та торговельним посередником. Право на здійснення крупної торгівлі мали особи, які обіймали спеціальну посаду, що називалась “тамкар”. Торговельний посередник “шамаллум” за дорученням тамкара здійснював торговельну подорож. Розрахунки між ними залежали від отримання прибутку шамаллумом. У разі отримання прибутку посередник сплачував тамкару відсотки: він мусив повернути довірений йому основний капітал, окремо вирахувати відсотки, які він мав отримати як прибуток за домовленістю з тамкаром. Із цих відсотків посередник відшкодовував собі дорожні витрати, а решту віддавав тамкару. За відсутності прибутку у дворазовому розмірі поверталось срібло. Якщо ж воно було взято не під відсотки, то поверталось у тому ж розмірі, що й бралось. У разі неотримання прибутку через напад ворога після “божественної клятви” посередник звільнявся від відповідальності перед тамкаром [5].

Звісно, наведений приклад не можна розглядати як класичний зразок дистриб'юції, оскільки прямо не сказано, що саме тамкар передає посереднику. Проте можна зробити висновок, що йому надаються грошові кошти, які він має пустити в обіг, тобто купувати за них товар для подальшого продажу. Під час дистриб'юції особі, яку можна порівняти з тамкаром, виробник передає товар, за який йому сплачується його вартість. Наведений вище приклад з давнього закону ближчий до

сучасних агентських, посередницьких відносин. Утім, існування та правове регулювання таких відносин, як між тамкаром та шамаллумом, свідчить про те, що вже в ті стародавні часи власники капіталу або товару здійснювали свою діяльність з реалізації не самостійно, а за допомогою інших осіб, яких обирали для цього. Тобто з огляду на трансформацію упродовж тривалого часу багатьох відносин щодо їх нормативного регулювання, слід зазначити, що вищенаведені відносини можна вважати першою спробою поширення своєї діяльності представниками капіталу на інші території за допомогою сторонніх осіб.

Найбільшу зацікавленість історія торговельної діяльності викликає після виникнення та оформлення купецтва як окремого суспільного прошарку. У рамках теми цього дослідження не слід зупинятися лише на розвитку купецької діяльності та приділяти увагу її правовій регламентації. Ці питання було досліджено К. О. Хрімлі [2]. Утім певні аспекти необхідно проаналізувати саме для з'ясування витоків дистриб'юторської діяльності та її подальшого розвитку насамперед на теренах України.

Як зазначає К. О. Хрімлі, в XIV–XV ст. купецтво сформувалося як професійно виокремлений клас. Саме з цим дослідниця пов'язує розвиток торгівлі як самостійного виду господарської діяльності [2, 31]. До цих часів на розвиток торгового права на території України та Росії впливали активне втручання у сферу товарообігу держави та відсутність, на відміну від західноєвропейських країн, окремої, незалежної торгової верстви [1, 24]. Серед нормативних джерел регулювання торговельної діяльності можна виділити “Руську правду”, в якій регламентувались питання позики грошей, зберігання товарів, відповідальність за борги тощо [6]; Псковська суднова грамота 1397–1467 рр. регулювала лише окремі торговельні питання, наприклад, право на звернення до суду під час продажу речей неналежної якості [7]; деякі статuti князів про міри та ваги [8].

Із формуванням купецтва в окремий клас під час торговельної діяльності стають характерними спеціалізація торгівлі, її розподіл на оптову та роздрібну, сезонну та постійну тощо [9]. Незважаючи на розширення торговельних зв'язків із такими далекими країнами, як Китай та Індія, створення торговельних компаній, на території України обмежується торгівля іноземних купців. Остання умова здійснення торговельної діяльності встановлювалась і Статутом торговим (Староторговим) 1653 р. та Новоторговим 1667 р. У контексті дистриб'юторської діяльності викликають цікавість в останньому положенні про заборону роздрібної торгівлі іноземцям та купівлю товарів деінде, ніж у містах. Це створювало щось на кшталт монополії для мешканців міст та торговців, оскільки лише так іноземні купці могли купувати та продавати товари. Також Новоторговий статут закріплював пільгові умови для вітчизняних купців, наприклад, порівняно з іноземцями вони сплачували мито менше в чотири рази.

Створенню та зміцненню купців як окремого класу також сприяли й укази Петра I про закріплення умов здійснення торговельної діяльності, зокрема було зроблено крок до формування класу професійних купців, при цьому заборонялося купцям переходити в інші верстви населення.

Правова регламентація торгівлі продовжувалась і далі. Серед подальших найважливіших нормативних актів можна зазначити Статут торговий 1887 р., його нову редакцію 1903 р. і Статут торгового судочинства та Зведення законів Російської імперії. Цими нормативними актами встановлювались порядок здійснення всієї торговельної діяльності та її окремих видів тощо.

Після цього короткого екскурсу в історію торговельної діяльності та її правового регулювання слід відповісти на запитання про те, який стосунок мало купецтво до дистриб'юції?

Відповіддю на поставлене запитання буде сам зміст купецької діяльності, статус купця. Перед цим доречно зазначити, як розуміли в ті часи торгівлю. Багато відповідей на численні питання як юридичного, так і економічного характеру можна знайти в працях відомого вченого Г. Ф. Шершеневича. Так, торговельною діяльністю він визначає діяльність, яка має на меті посередництво між виробниками та споживачами в обігу економічних благ [10, 25]. Завдання такої діяльності він вбачав у доставленні блага у місце та час виникнення попиту на нього з боку споживачів. Сукупність угод, спрямованих на здійснення цієї посередницької діяльності, Г. Ф. Шершеневич визначав як торговельний обіг, що є частиною економічного обігу та сукупністю угод, спрямованих на взаємний обмін. Заслугує на увагу та підтримку стосовно дистриб'юторської діяльності думка вченого, що угоди, метою яких є безпосередній обмін товаром між виробником та споживачами, не можуть бути частиною торговельного обігу, оскільки вони не мають ознак посередництва [11, 1]. З цього можна зробити висновок, що виробник не визнавався суб'єктом торговельної діяльності (а також торговельного обігу, але перебував у економічному обігу). Згідно з таким розумінням торговельної діяльності право на її здійснення має належати іншим, спеціальним суб'єктам. Право здійснювати угоди, які входять до торговельного обігу, належало саме купцям.

Г. Ф. Шершеневич зазначає, що з погляду торгового права купцем визнається особа, яка здійснює торговельні угоди у вигляді промислу від свого імені [11, 46]. Здійснення торгівлі має бути промислом особи. Під промислом Г. Ф. Шершеневич пропонує розуміти діяльність, що спрямована на придбання матеріальних засобів за допомогою постійного здійснення. Така діяльність розрахована на невизначену кількість актів, що становлять джерела прибутку. Випадкового, хоча й повторюваного виконання дій, які стосуються торгівлі, недостатньо для визнання наявності промислу. Як роз'яснює таку тезу цей автор, очевидним є намір. Для визнання особи купцем необхідно, щоб він здійснив низку торговельних угод. Утім досить однієї такої дії, якщо ця особа виявить намір вести торгівлю і відкриває промисел. Однак будь-який промисел не надавав статусу купця особі, – зауважує Г. Ф. Шершеневич, – головною умовою для цього було здійснення особою торговельних угод як предмета промислу.

Другою умовою набуття статусу купця було здійснення торговельних угод від свого імені. Ця умова була необхідною для розрізнення купця та його прикажчиків, оскільки останні також здійснювали торгівлю, яка була їхнім джерелом існування. Крім того, купець мусив мати практичний інтерес у сенсі торговельного права, чим відрізнявся від інших економічних діячів.

Як уже зазначалось, купецтво становило окрему верству, що належала до розряду міських мешканців. Прийняття в купецтво здійснювалось через взяття купецького свідоцтва першої чи другої гільдії. Втрачалась належність до купецького стану у разі його непоновлення в установлений термін. Із цього Г. Ф. Шершеневич робить висновок, що купецтво ніколи не було суспільним класом, якому притаманне спадкове користування відповідними юридичними повноваженнями. Купцями в сенсі торгового права могли бути особи, які, з погляду державного права, належали до інших верств, наприклад, до дворянства.

Із фінансового погляду, купцем був той, хто сплачував податки зі свого торговельного промислу. Сплата основного податку здійснювалась у формі взяття промислового свідоцтва різної цінності залежно від класу місцевості та розряду підприємства. Податок сплачувався за рік уперед. На відміну від купецьких свідоцтв, які видавались на конкретну особу, промислові свідоцтва видавались на кожний окремий торговельний заклад.

Важливим доповненням буде поділ торгівлі на два види залежно від обсягу партій товару та їх суб'єктів. Так, за критерієм наближення товару до споживача [11, 3] виділялась оптова та роздрібна торгівля. Оптова торгівля полягала в продажу товару від торговця торговцю. Товар продається партіями та придбавається безпосередньо у виробника. У разі ж роздрібною торгівлі продаж товару здійснюється торговцем споживачеві в потрібних розмірах.

З усього вищевикладеного можна зробити висновок, що торговельна діяльність полягала у доведенні товару до кінцевого споживача шляхом продажу його спеціальними особами – купцями, які мали набути цього статусу в установленому порядку. Купці купували товар та здійснювали його подальший продаж від власного імені, тобто на свій власний ризик, самостійно, без залучення особи, в якій купили товар, та без зміни автентичності товару. З огляду на поділ торгівлі на оптову та роздрібну, ймовірно, купці також розрізнялись між собою обсягами торгівлі.

Усе це дозволяє зробити такий висновок: купці були дистриб'юторами, а їхня діяльність мала характер дистриб'юторської. Купецька діяльність у цілому повністю відповідає змісту сучасної дистриб'юції, а це дає підстави вважати, що приблизно в XIV–XV ст., коли купецтво виокремилось поміж інших верств суспільства, і було закладено основи дистриб'юторської діяльності.

Слід зазначити, що подібна ситуація спостерігається також щодо історії виникнення та становлення дистриб'юції в європейських країнах.

За перші роки існування Радянського Союзу з уведенням непу приватну торгівлю було відновлено. Здійснювалась і оптова, і роздрібна торговельна діяльність. Цей період характеризується пануванням в економіці державної торгівлі, що здійснювалась відділами збуту – підрозділами трестів і синдикатів. Збут міг відбуватись як оптом, так і в роздріб. Утім через брак кваліфікованих кадрів особливої прибутковості державні торговельні заклади не отримували. Пріоритетним напрямом вважалась кооперація, для організації якої державою надавались різні пільги: кредити, пільгова оренда приміщень тощо [12, 11]. Звісно, одним із напрямів кооперації був і збут виготовленої продукції. У роздрібній торгівлі пріоритетне місце належало приватним торговцям. Особливо це ставало помітно на периферії, де державних торговельних підприємств було замало чи взагалі не було.

Після скасування непу, як і до нього, повернулась державна монополія на торгівлю, що велась на соціалістичних засадах відповідно до адміністративно-планової економічної формації. Можна ще додати, що збереглась кооперативна та колгоспна торгівля, яка аж ніяк не стосується дистриб'юції. Тому до завершення існування СРСР не має сенсу аналізувати умови та способи здійснення торговельної діяльності.

З 1991 р. ситуація, зокрема в економіці, змінилась докорінно завдяки переходу на ринкові засади. У зв'язку з цим було диференційовано форми власності, з'явилися нові суб'єкти права взагалі та господарювання зокрема, унормовувались порядок та умови проведення господарської діяльності тощо. Відбулись зміни і в законодавстві. Однак на нормативно-правовому рівні дистриб'юторська діяльність була врегульована фрагментарно, у підзаконних нормативних актах, іноді з ототожненням її з дилерством: постанови КМУ "Про затвердження інституту первинних дилерів на ринку державних цінних паперів" від 14.04.2009 р. № 363 [13]; "Про затвердження Порядку проведення сертифікації підприємств, які здійснюють оптову реалізацію (дистрибуцію) лікарських засобів" від 23.08.2005 р. № 421 [14]; Постанова Національного банку України "Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, випуску в обіг пам'ятних монет та сувенірної продукції" від 30.05.2012 р. № 213; лист Національного банку України "Щодо надання статусу дистриб'ютора з продажу пам'ятних монет України банкам України та визначення умов їх роботи на 2009 рік" від 28.04.2009 р. № 11-311/1701-7969 [15]. Зазначені нормативні акти не містять визначення поняття "дистриб'юторська діяльність" та правових засад її здійснення, суб'єктів тощо. Попри це в господарській сфері торговельна діяльність у вигляді дистриб'юції – дуже поширене і вигідне явище для її суб'єктів, учасників та кінцевих споживачів.

Досвід здійснення дистриб'юторської діяльності було запозичено з практики господарювання іноземних країн. Так, зокрема, в європейських країнах дистриб'юцію вважають посередницькою діяльністю (питання, чи є дистриб'юторська діяльність посередницькою, буде розглянуто далі), яка регулюється нормами національного права та міжнародними уніфікованими нормами.

Одним із ринків, на якому дистриб'юція отримала провідне місце порівняно з іншими, є європейський ринок сталі. Президент Arbed Group Фернанд Вагнер зазначає, що нині цей ринок неможливо уявити без компаній-дистриб'юторів. Головне завдання цих компаній, на його думку, – це якомога повніше задоволення мінливих потреб покупців. Сучасні дистриб'ютори займають приблизно 40–70 % європейського ринку сталі (у різних країнах цифри коливаються). Наприклад, з 1990 р. в Іспанії частка ринку, що належить дистриб'юторам, зросла майже на 30 % та становить 70 %. У країнах Бенілюксу дистриб'ютори займають 65–70 % ринку сталі, у Німеччині – 70 %, у Великій Британії – 50–60 %, в Італії – 45–55 % [16].

Показовим прикладом розвитку дистриб'юції в металургійній сфері є досвід Польщі. Поштовхом до еволюції системи дистриб'юції стали соціально-економічні зміни у 80–90-х рр. минулого століття. Польські дослідники економічного аспекту цього питання В. Вашкелевич та Б. Ренбіаш факторами, що впливають на постачання споживачам та ефективність використання металургійної продукції в процесі виробництва, визначають організацію та функціонування обігу цієї продукції [17, 29]. Зрозуміло, що цей фактор характерний не тільки для металургійної галузі

економіки, але й для забезпечення взаємних потреб та інтересів як виробників товару, так і для його кінцевих споживачів у будь-якій сфері. Якщо одна система не виконує своїх завдань, треба впроваджувати нову, більш ефективну.

Після Другої світової війни обігом металопродукції в Польщі займалося Торговельне об'єднання зі збуту сталі "Центросталь". Ця організація виконувала одночасно функції збуту й оптової торгівлі. Функції оптової торгівлі виконувались мережею з 19 районних відділів на всій території Польщі. До 1983 р. ця організація підпорядковувалась безпосередньо Міністерству чорної металургії. Здійснення однією організацією збуту й оптової торгівлі призвело до того, що рівень оптового обігу залежав від рішень і політики бюро збуту, а не від інтересів споживачів. Унаслідок економічної реформи на початку 80-х рр. ці функції було розподілено: "Центросталь" зберегла за собою функції тільки бюро збуту, а районні відділення стали самостійними підприємствами і в подальшому були перетворені на товариства торговельного права. В 90-ті рр. створено мережу дистриб'юції "Стальекспорт Катовіце" переважно за рахунок часткової участі в капіталі декількох фірм, що утворились у результаті реорганізації "Центросталі". Водночас розвивалась мережа приватних оптових фірм з торгівлі металопродукцією. Нині частка дистриб'юторів на польському ринку продукції чорної металургії становить приблизно 40 %. Провідну позицію займає мережа дистриб'юції, створена в результаті структурних перетворень і зміни форм власності в Об'єднанні збуту сталі "Центросталь", його районних об'єднаннях, мережі дистриб'юції "Стальекспорт" та за участі нових приватних фірм з оптової торгівлі [17, 31]. Наприкінці 80-х рр. "Стальекспорт" відчула на собі конкуренцію з боку підрозділів зовнішньої торгівлі вітчизняних металургійних підприємств та нових фірм унаслідок скасування ліцензій у зовнішній торгівлі. Це підштовхнуло "Стальекспорт" до участі у фінансуванні виробничих процесів металургійних підприємств та реструктуризації чорної металургії. Також слід вказати на стратегії "Стальекспорту", зокрема на дії, спрямовані на розширення польської мережі дистриб'юції металургійних виробів, що виявилось у збільшенні частки внутрішнього польського обігу в загальному обігу фірми. Також на цьому ринку в Польщі діють і представники західних виробників.

У результаті економічних перетворень та впровадження механізмів ринкової економіки, зазначають дослідники, у Польщі національна дистриб'юторська мережа металопродукції в 90-ті рр. зазнала значних змін. Здебільшого підприємства цієї галузі стали комерційними, розпочався процес приватизації деяких із них.

Щодо розвитку дистриб'юції в галузі металургії в інших країнах, польські дослідники зазначають: попри схожу структуру, системи дистриб'юції все ж таки різні з огляду на внутрішні торговельні традиції та рівень вимог споживачів. Утім В. Вашкелевич та Б. Ренбіаш виділяють деякі спільні тенденції розвитку. Так, можна назвати існування двох систем дистриб'юції: прямий продаж та продаж через посередників – клієнти, які потребують великих обсягів поставки металопродукції (наприклад, судноверфі), отримують їх безпосередньо у виробників, менші споживачі закупають продукцію у посередників.

У високорозвинених країнах сектор дистриб'юторів створювався у 50–60-х рр. у зв'язку з потребою в оптових складах унаслідок збільшення потужностей металургійних комбінатів повного циклу. Наприклад, у США, крім простих оптових складів, першими з'явилися спеціалізовані металургійні оптові склади, які надавали не лише

звичайні послуги, але й здійснювали первісну переробку продукції на замовлення споживачів. Таким чином, дистриб'ютори стали надавати додаткові послуги, які не могли бути надані деінде через те, що певний товар був саме в них. Тому вони почали інвестувати кошти в переробне обладнання. Багато малих та середніх оптових компаній не могли знайти на це достатніх коштів. До того ж виявилось, що більша частина ринку належить оптовикам, у чому зацікавлені металургійні комбінати, бо мають в них свою частку. В Європі в 70-ті рр. також почався процес створення комбінатами власних мереж дистриб'юції. Цей процес тривав і впродовж 80-х рр. В Японії національна компанія Sogo Soshas викупувала частки в іноземних оптовиків і створювала власні центри обслуговування в країнах, що розвивались, зокрема в Малайзії, Таїланді, Сингапурі тощо.

Унаслідок цього в західних країнах сформувалися сучасні мережі дистриб'юції, основні характерні риси яких можна окреслити так:

- понад 50 % металопродукції проходить через мережу дистриб'юторів;
- значна частка участі у дистриб'юторській мережі належить виробникам продукції (45 % дистриб'юторів пов'язані загальним капіталом з металургійними комбінатами);
- домінування в мережі поставок дистриб'ютора, пов'язаного капіталом з провідним національним металургійним підприємством;
- майже половина металургійних виробів, що продаються посередниками, проходить через центри обслуговування, решта – через звичайні склади [17, 33].

Початком здійснення торговельно-господарської діяльності на засадах дистриб'юції у вітчизняній сфері господарювання, як і на всьому пострадянському просторі, умовно слід вважати становлення ринкової економіки в Україні. Саме із цим пов'язані прийняття нового законодавства у сфері регулювання економіки, виникнення нових організаційно-правових форм суб'єктів господарювання, а також способів здійснення господарської діяльності тощо.

Насамперед після розпаду СРСР підприємці як українські, так і з інших пострадянських країн отримали доступ до імпорту товарів. Імпортувалось безліч товарів, оскільки попит перевищував пропозицію майже на всіх ринках широкого споживання. У зв'язку з цим увезені товари реалізовувалися швидко, а компанії, які імпортували товари, отримували високі прибутки. Через це, як зазначають російські маркетологи Д. Кроліков та А. Корбут, іноземним компаніям-постачальникам навіть не потрібно було мати тут свої представництва [18]. Утім політична невизначеність, нестабільність ринку та постійне зростання інфляції не дозволяли іноземним суб'єктам господарювання зараховувати ринки колишніх радянських республік навіть до категорії *emerging markets* (тобто до ринків, що розвиваються). З цієї причини іноземні компанії не відкривали свої представництва, крім Siemens, Херох, які вийшли на ринок ще колишнього СРСР. У Росії перші дистриб'ютори з'явилися на початку 1990-х рр. У 1992 р. два підприємливі випускники одного з вишів організували невелику власну фірму. Вони вирішили почати дослідження світового ринку з Африки, внаслідок чого на російському ринку з'явився розчинний напій "Інвайт".

До 1993 р. на російському ринку вже склалась елементарна інфраструктура, що дозволило провідним компаніям обговорювати питання про потенціал російського ринку. Одну з найперших дистриб'юторських мереж почала створювати компанія Mars Inc. Другий перегляд структури дистриб'юції в Росії відбувся після 1995 р.

[18]. Відносна стабільність і платоспроможний попит перестали бути властивими лише центральним мегаполісам – їхній приріст потенціалу ринку стали забезпечувати регіони. Передусім змінився порядок управління місцевими представництвами – їх головами та працівниками стали російські громадяни, які проходили стажування за кордоном. Проте нові дистриб'ютори в регіонах все одно належали до emerging markets. Більшість компаній відмовилась від інституту одного офіційного дистриб'ютора через несинхронний розвиток регіонів та взагалі неможливість одній компанії територіально охопити весь російський ринок.

Як зазначають ці дослідники, така система дистриб'юції існувала до серпневої кризи 2008 р. [18]. У перший час після кризи іноземні компанії, які працювали з російськими дистриб'юторами, мали декілька варіантів подальшої діяльності: залишити все без змін та оптимізувати наявну мережу дистриб'юції шляхом зменшення маржі, асортименту і самих дистриб'юторів; повернутись до проміжної фази побудови дистриб'юторської системи, тобто залишити одного крупного дистриб'ютора, на якого покладаються всі обов'язки щодо просування товару; взагалі припинити діяльність на російському ринку. Звісно, останні два варіанти не були застосовані, оскільки залишення одного дистриб'ютора означало б втрату іншими учасниками дистриб'юторської мережі без можливості її повернення в разі покращання ситуації на ринку, а останній варіант був неприйнятний з огляду на те, що кризові явища притаманні будь-якому ринку, а з часом потенціал купівлі-продажу ринку відновлюється.

Згадані автори, попри поширену діяльність дистриб'юторів іноземних компаній, зазначають, що останнім часом спостерігається тенденція до посилення конкуренції з боку російських компаній та їх дистриб'юторів у сфері продуктів харчування [18].

У Німеччині дистриб'юторська діяльність поширилась в останні 20–25 років. Вона здійснюється відповідними фірмами на договірних засадах із замовниками, яких вони обслуговують. Найефективнішим це виявилось у впровадженні на промислових фірмах новітніх систем управління потоками матеріалів та нестачею в них складських приміщень. Функціональною основою співробітництва виробників та підприємств-дистриб'юторів є комплекс послуг, що надаються останніми: розміщення замовлень на виробництво, активна участь у рекламі продукції, залучення відділів маркетингу та планування промислових компаній. Останніми роками в Німеччині спостерігається зростання кількості власних мереж промислових підприємств (представництва, філії тощо) зі збуту [19].

В Україні, навіть попри відсутність законодавчого врегулювання, здійснення господарської діяльності на засадах дистриб'юції спостерігається майже на всіх ринках готового товару: від продуктів харчування до автомобілів. При цьому серед її учасників досить суттєва вага належить іноземним виробникам. На ринку харчових продуктів активно розвивається внутрішня дистриб'юція: багато вітчизняних виробників реалізують свої товари на внутрішніх регіональних ринках через дистриб'юторську мережу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Звісно, проведене в межах наукової статті дослідження історії виникнення, становлення та нормативного закріплення дистриб'юторської діяльності в різні часи та в різних країнах ще не дозволяє зробити певні висновки, які б

вплинули на наукові погляди і могли б стати підґрунтям для пропозиції її правового врегулювання. Втім вищезазначене демонструє деякі стійкі, притаманні дистриб'юції ознаки, які були характерні для неї як на початку, так і нині. Насамперед це спеціальні суб'єкти: виробник товару та особа, якій товар передається за плату для подальшого продажу цією особою від свого імені. Зазначена особа повинна була мати певний статус і здійснювати діяльність виключно з купівлі товару для його подальшого продажу на іншій території. Ще однією відмінною рисою дистриб'юції є те, що дистриб'ютор не змінює ані марки товару, ані інших його властивостей, які можуть вказати на виробника, тобто оригінальний вигляд товару зберігається.

Вивчення будь-якого явища слід починати з історії його становлення та досвіду застосування в різних країнах. Подальше дослідження історії становлення дистриб'юції у світі, засад її правового регулювання дозволить сформулювати модель урегулювання дистриб'юторської діяльності в господарському законодавстві України.

Список використаних джерел:

1. Батрова Т. А. Тенденции развития торгового права : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Батрова Татьяна Александровна. – М., 2011. – 450 с.
2. Хрімлі К. О. Правове регулювання господарсько-торгівельної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Хрімлі Катерина Олександрівна. – К., 2015. – 203 с.
3. Дигесты Юстиниана [Электронный ресурс]. – Книга вторая. Титул XIV. О соглашениях. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/02.php
4. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.) / Шершеневич Г. Ф. – М. : СПАРК, 1994. – 335 с.
5. Нормы торгового права [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.newtemper.com/obrazovanie/nauka/normy_torgovogo_prava_1637
6. Русская Правда (Краткая и Пространная редакции) : в 20-ти т. – Т. 4: XII век. – СПб. : Наука, 1997. – 688 с. (Серия “Библиотека литературы Древней Руси”).
7. Псковская судная грамота (1397–1467) Подлинная и въ переводе на современный языкъ съ примечаніями по установленію переводнаго текста / И. И. Василевъ, Н. В. Кирпичников. – Псковъ : Типографія Губернскаго Правленія, 1896. – 76 с.
8. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси / под. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1984. – 432 с.
9. Торгівля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://histua.com/knigi/parisi-z-istorii-ukraini/torgivlya>
10. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 1: Введение. Торговые деятели : монография / Г. Ф. Шершеневич. – 4-е изд. – СПб. : Издание Братьев Башмаковых, 1908. – 515 с.
11. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права / Шершеневич Г. Ф. – М. : Московское научное издательство, 1919. – 373 с.
12. Пиріг О. А. Ринкові відносини періоду непу в Україні: історичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Олександра Андріївна Пиріг. – К., 2002. – 19 с.

13. Про затвердження інституту первинних дилерів на ринку державних цінних паперів [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 14.04.2009 р. № 363. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/363-2009-%D0%BF>

14. Порядок проведення сертифікації підприємств, які здійснюють оптову реалізацію (дистрибуцію) лікарських засобів [Електронний ресурс] : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.08.2005 р. № 421. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1013-05>

15. Щодо надання статусу дистриб'ютора з продажу пам'ятних монет України банкам України та визначення умов їх роботи на 2009 рік [Електронний ресурс] : лист Національного банку України від 28.04.2009 р. № 11-311/1701-7969. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v7969500-09>

16. Дистрибуция в Европе: взгляд производителя [Электронный ресурс] : По материалам доклада президента Arbed Group Фернанда Вагнера (Fernand Wagner). – Режим доступа : <https://studfiles.net/preview/351215/page:5/>

17. Вашкелевич В. Развитие сети дистрибуции металлургической продукции в Польше / В. Вашкелевич, Б. Ренбиаш // Металлоснабжение и сбыт. 2001. – № 6. – С. 29–33.

18. Кроликов Д. Дистрибуция в России: история, современность, тенденции развития [Электронный ресурс] / Денис Кроликов, Андрей Корбут. – Режим доступа : <http://www.marketing.spb.ru/read/article/a58.htm>

19. Как работают европейские дистрибьюторы? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kpd.ua/2016/02/21/kak-rabotayut-evropejskie-distrib-yutory/>

УДК 349.6

В. А. Зуєв, кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільного, господарського
та екологічного права Університету
митної справи та фінансів

ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ТА ЕКОЛОГО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

Розглянуто проблеми гармонізації господарсько-правового та еколого-правового регулювання у сфері поводження з відходами. Обґрунтовано положення, що проблематика поводження з відходами фактично розривається між двома діаметрально протилежними максимами: з одного боку, збільшення господарського потенціалу, задоволення економічних потреб населення, що безпосередньо залежить від кількісних та якісних показників розвитку виробничих відносин, а з іншого – досягнення не реального наразі стану нульового утворення відходів.

© В. А. Зуєв, 2017

Доведено необхідність запровадження деталізованих вимог до секторального господарського законодавства у сфері поводження з відходами в частині повторного використання, утилізації та ліквідації виробленої продукції та сировини, упаковки, матеріалів, що використовуються з метою забезпечення його екологізації, гармонізації вимог екологічного та господарського законодавства.

Ключові слова: відходи; поводження з відходами; екологічне підприємництво; охорона навколишнього природного середовища; ресурсоощадження.

The paper studies problems of harmonization of legally commercial and legally ecological regulation in the area of waste handling.

The provision is substantiated that problematics of waste handling is actually inconsistent with two diametrically opposite maxims, on the one hand, it is the increase of commercial potential, satisfaction of economical needs of the population, which directly depends on quantitative and qualitative indicators of development of manufacturing relations, and, on the other hand, it is the achievement of zero waste production that is unreal at present.

The conclusion is stated that the goal of the modern system of legislation in the area of waste handling might be the construction of an integrated three-vector model of legal regulation, that will achieve the fulfilment of three main targets: 1) waste prevention in the future; 2) performance of the system that provides minimization of their formation and safe waste handling; 3) arrangement of conditions for solving problems of previously accumulated waste.

The need of introducing of implementation of detailed requirements in the area of waste handling in terms of reuse, utilization and liquidation of manufactured products and raw materials, packaging, materials used in sectoral commercial legislation in order to provide its environmentalization, harmonization of requirements of environmental and economical legislation is proved.

Key words: waste; waste management; ecological enterprise; environmental protection; resource preservation.

Постановка проблеми. Відходи є невід’ємним результатом і наслідком економічного розвитку суспільства, ускладнення його економіко-господарської системи, розвинутості виробничих процесів. Тобто вони мають яскраво виражену економіко-господарську природу. При цьому стан поводження з ними (у своїх різних аспектах: виробничому; правовому, соціокультурному тощо) виступає мірилом цивілізованості цього суспільства. Таким чином, проблематика поводження з відходами фактично розривається між двома діаметрально протилежними максимами: з одного боку, збільшення господарського потенціалу, задоволення економічних потреб населення, що безпосередньо залежить від кількісних та якісних показників розвитку виробничих відносин, а з іншого – досягнення не реального наразі стану нульового утворення відходів. Зазначена проблематика ускладнюється ще й тим, що, навіть уявивши, ніби суспільству вдалось досягнути нульового утворення відходів, перед ним усе одно залишається проблема ліквідації вже накопичених відхо-

дів, що в багатьох випадках є не менш, а то й більш складним питанням, оскільки, якщо сучасні технології орієнтовані на мінімізацію утворення відходів, використання екологічно безпечних технологій, матеріалів, сировини, а за неможливості обрання найменш екологічно шкідливого варіанта, то тривалий час зазначені аспекти повністю ігнорувались.

З огляду на зазначені позиції, констатуємо, що метою сучасної системи законодавства у сфері поводження з відходами має стати побудова комплексної тривекторної моделі правового регулювання, котра уможливить реалізацію трьох основних завдань:

- 1) запобігання утворенню відходів у майбутньому;
- 2) функціонування системи, що забезпечує мінімізацію утворення та безпечне поводження з відходами;
- 3) створення умов для розв'язання проблем раніше накопичених відходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що науки господарського та екологічного права протягом останніх десятиліть активно розвивалися, залишається малодослідженою сферою проблематика, що перебуває на стику цих наук. Крім того, однобічний, суто господарсько-правовий або еколого-правовий підходи до вирішення цих питань призводять до перекосів у правовому регулюванні та в побудові (без належного обґрунтування, а в ряді випадків – і нагальної потреби) диференційованих моделей регулювання, втрати потенційних можливостей комплексного розв'язання еколого-господарських проблем. Питання, які перебувають на стику еколого-правової та господарсько-правової науки, досліджувались епізодично або в межах окремих напрямів А. Г. Бобковою, Г. Д. Джумагельдієвою, Д. Д. Задихайло, Н. Р. Кобецькою, В. В. Костицьким, О. В. Шаповаловою. Крім того, теоретичну базу дослідження становлять позиції таких учених, як В. І. Андрейцев, А. П. Гетьман, Д. В. Задихайло, М. В. Краснова, Р. С. Кірін, В. А. Устименко та ін.

Мета статті – аналіз тенденцій та перспектив розвитку законодавства у сфері поводження з відходами у контексті реалізації сучасної екологічної та господарської політики України, виявлення потенційних проблем, пов'язаних із диференціаліцією законодавства в цій сфері, формування пропозицій щодо забезпечення уніфікованого підходу до створення ефективної системи законодавства у сфері поводження з відходами на засадах гармонізованого еколого-господарського підходу.

Виклад основного матеріалу. Актуальні завдання та пріоритети у сфері поводження з відходами знаходять своє часткове підтвердження у політиках розвинутих країн, які базуються на сучасних наукових еколого-господарських і ресурсоощадних концепціях. Яскравим вираженням такої політики є принцип ієрархії відходів, який знайшов своє відображення в ст. 4 Директиви Європейського парламенту та ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 р. про відходи та скасування деяких Директив. Зокрема, Директивою передбачається, що в законодавстві та політиці із запобігання утворенню відходів та управління ними у першочерговому порядку слід застосовувати таку ієрархію відходів:

- (a) запобігання;
- (b) підготовка до повторного використання;
- (c) переробка;

- (d) інша утилізація, наприклад відновлення енергії;
- (e) ліквідація [1].

Зазначена ієрархія, як вбачається, відповідає сучасним ціннісним орієнтирам розвитку господарського потенціалу. Вона має застосовуватись щодо всіх видів відходів. Утім необхідно зазначити, що цією ж Директивою за державами-членами закріплено необхідність заходів із заохочення вибору варіантів, які забезпечують найкращий з екологічного погляду результат. Для цього можуть знадобитися окремі потоки відходів, що відходять від ієрархії, якщо це виправдано турботою впродовж життєвого циклу про загальний вплив вироблення таких відходів та управління ними [1].

Крім того, сама Директива має обмежене застосування, оскільки в ст. 2 наголошено, що зі сфери застосування цієї Директиви слід виключити таке:

- (a) газоподібні стічні води, що викидаються в атмосферу;
- (b) землю (на місці), включаючи невикопаний забруднений ґрунт і будівлі, постійно пов'язані із землею;
- (c) незабруднений ґрунт та інші природні матеріали, викопані під час будівельних робіт, якщо зрозуміло, що такий матеріал використовуватиметься з метою будівництва в його природному вигляді на місцевості, з якої його було викопано;
- (d) радіоактивні відходи;
- (e) виведені з ладу вибухівки;
- (f) фекальні речовини, якщо такі не зазначені у частині 2 (b), солому та інші природні безпечні сільськогосподарські або лісові матеріали, що використовуються в сільському господарстві, лісовому господарстві та для виробництва енергії з такої біомаси шляхом процесів або методів, які не завдають шкоди довкіллю чи не ставлять під загрозу здоров'я людини [1].

Зі сфери застосування цієї Директиви слід виключити таке у межах, в яких воно охоплено законодавством Співтовариства:

- (a) стічні води;
- (b) побічні продукти життєдіяльності тварин, у тому числі перероблені продукти, зазначені у Регламенті (ЄС) № 1774/2002, за винятком тих, які призначені для спалювання, поховання або використання для біогазу чи компостування рослин;
- (c) туші тварин, які померли не шляхом забою, включаючи тварин, убитих для зупинення епізоотичних захворювань і з якими слід поводитися відповідно до Регламенту (ЄС) № 1774/2002;
- (d) відходи, що утворилися в результаті розвідки, видобутку, обробки й зберігання мінеральних ресурсів та роботи каменоломень, як зазначено у Директиві Європейського парламенту та ради 2006/21/ЄС від 15 березня 2006 р. про управління відходами видобувної промисловості [1].

Таким чином, у рамках законодавства ЄС утворюється кілька напрямів регулювання окремих потоків відходів, які хоча й за об'єктивними ознаками відповідають змісту поняття “відходи”, але мають свою специфіку і, як наслідок, власний правовий режим.

Зазначений підхід фактично був сприйнятий Україною, він є обов'язковим для реалізації в рамках вимог, взятих на себе внаслідок ратифікації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Однак слід констатувати, що в ряді випадків наскрізна, інтегрована політика у сфері поводження з відходами так і не стала стандартом формування господарського законодавства. Так, прийняття у 2013 р. Закону України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини” стало першим етапом щодо формування національного законодавства в цій сфері, а також започаткувало впровадження нових стандартів ведення сільського господарства та виробництва сільськогосподарської продукції. Комплексне розв'язання проблем запровадження органічного землеробства, яке є невід'ємною складовою виробництва такої продукції та сировини, потребує врахування цілої низки чинників господарсько-правового, еколого-правового, адміністративно-правового характеру. Однією з проблем, що перебуває на стику цих підходів, є проблема поводження з відходами, які утворюються в процесі органічного виробництва.

Зауважимо, що важливість цього питання побічно знайшла своє підтвердження в процесі визначення основних принципів виробництва, зберігання, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини), які закріплюються в ст. 4 Закону України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини”. Зокрема, серед спеціальних принципів виробництва, зберігання, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини) п. 3. ч. 2 ст. 4 цього Закону визначено принцип переробки відходів і супутніх продуктів рослинного та тваринного походження для подальшого використання у виробництві продукції рослинного та тваринного походження [2]. Водночас, незважаючи на те, що зазначений принцип було окремо виділено в законодавстві, доводиться констатувати, що його практичне впровадження у процесі формування відповідного законодавства не відбувається.

Так, з метою виконання впровадження стандартів виробництва органічної продукції та сировини Кабінетом Міністрів України було затверджено: “Детальні правила виробництва органічної продукції (сировини) аквакультури”, “Детальні правила виробництва органічних морських водоростей”, “Детальні правила виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва”, “Детальні правила виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження”, “Детальні правила виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження”. Аналіз змісту цих нормативно-правових актів дозволяє зробити висновок, що природоохоронна (екологічна складова) у них фактично не встановлюється, акцент ставиться на вимогах до якості продукції, сировини, обладнання та інших складових, тобто орієнтовані на внутрішні виробничі процеси, а не на зовнішній вплив цієї діяльності.

З одного боку, такий підхід здається виправданим, оскільки, якщо внутрішні виробничі процеси відбуваються за умов відсутності застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів (далі – ГМО), консервантів тощо, то така діяльність має значно менший негативний вплив на екологічний стан, аніж традиційне виробництво, а отже, регулювання вимог до внутрішніх виробни-

чих процесів виступає запорукою мінімізації їх негативного впливу. З іншого боку, не можна не погодитися, що, оскільки встановлення засад виробництва органічної сільськогосподарської продукції, запровадження її стандартів має на меті забезпечення належного функціонування ринку органічної продукції та сировини, а також гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні, то в сприйнятті споживача зазначена продукція має відповідати не тільки стандартам “безпеки”, але й “екологічності”.

Наприклад, відповідно до Статуту Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, термін “сільське господарство” та його похідні включає рибальство, морські продукти, лісове господарство та сировину лісового господарства [3]. Наразі окремих правил у сфері виробництва органічної сировини лісового господарства не розроблено, тому необхідно керуватися загальними правилами для продукції рослинного походження. Однак зазначені правила обмежуються лише декларативною вимогою про те, що: “3. У процесі виробництва органічної продукції її виробник повинен забезпечити: ...використання у виробництві процесів, що не завдають шкоди навколишньому природному середовищу та здоров’ю людей” [4]. Логічним буде висновок про те, що виробник такої продукції має дотримуватися загальних екологічних вимог, що вочевидь є недостатнім. Доречно згадати, що свого часу запровадження мораторію в лісгосподарській діяльності Карпатського регіону супроводжувалось не тільки заборонами рубок (загальні вимоги пов’язані з експлуатацією лісів), але й вимогами технічного характеру, спрямованими на зменшення техногенного навантаження, зокрема запровадженням заготівлі та вивезення деревини лише з використанням колісних і гужових засобів, повітряно-трелювальних установок, а також з відновленням системи вузькоколієвок та оптимізацією мережі лісових доріг, розширенням мережі лісовозних доріг з твердим покриттям тощо (спеціальні еколого-господарські вимоги) [5]. Здається, цей підхід мав би стати загальноприйнятим, але під час формування сучасного законодавства він переважно ігнорується, тобто залишає розв’язання проблем поводження з відходами, висловлюючись математичною мовою, “поза дужками”.

Аналогічне становище складається й у сфері виробництва органічної продукції, оскільки відсутність деталізованих вимог у сфері поводження з відходами в частині повторного використання, утилізації та ліквідації виробленої продукції та сировини, упаковки, матеріалів, що використовуються, не дозволяє говорити про належне врахування екологічних вимог. Навряд чи можна вважати органічною (в широкому, споживчому розумінні цього слова) продукцію, що вироблена з дотриманням вимог, але розфасовану в пластикову тару, або цю ж продукцію, вироблену суб’єктами, що використовують у своїй діяльності, не пов’язаний з її виробництвом, технології, що ведуть до утворення небезпечних відходів та не забезпечують встановленого порядку поводження із ними.

Отже, з метою комплексного регулювання відносин у сфері органічного виробництва необхідно розробити уніфіковані правила щодо врахування екологічної складової в процесі господарської діяльності, їх оцінки в процесі сертифікації виробників, а також наслідки їх недотримання у вигляді анулювання відповідного

сертифіката. Зазначене допоможе зробити черговий крок до уніфікації понять “органічна” та “екологічна” продукція.

Ще одним яскравим прикладом, коли диференціація регулювання напрямів господарської діяльності призводить до втрати єдиного еколого-господарського підходу, в тому числі у сфері поводження з відходами, є Закон України “Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною”. Відповідно до цього Закону, “побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною – туша або частини туш забитих, загиблих тварин, сировина та продукти тваринного походження, що не призначені або визнані непридатними для споживання людиною” [6]. Тобто за своїми зовнішніми ознаками побічні продукти тваринного походження є відходами тваринництва, але за духом ст. 3 Закону [6] фактично виведені з-під дії законодавства про відходи: “1. Поводження з побічними продуктами тваринного походження регулюється цим Законом, Законом України “Про ветеринарну медицину”, іншими нормативно-правовими актами України”. При цьому законодавці та особи, які розробляли цей законопроект, посилаючись насамперед на європейський досвід, у Директиві про відходи наголошують, що не всі операції з побічними продуктами тваринного походження підпадають під її дію. Зокрема зазначається, що виняток становлять побічні продукти життєдіяльності тварин, у тому числі перероблені продукти, які призначені для спалювання, поховання або використання для біогазу чи компостування рослин.

Отже, відбувся перекис та перекручення в процесі нормотворчої діяльності, екологічні наслідки яких у подальшому накопичуватимуться за відкладальним принципом, становлячи потенційну загрозу інтересам майбутніх поколінь.

У цьому зв’язку В. В. Костицький зазначав, що свого часу в Україні сформувалася система екологічного права, була переглянута й реорганізована система державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища. Причому ці обидва процеси характеризувалися постійним пошуком оптимуму. Результатом таких пошуків у сфері права стало як завершення формування системи екологічного законодавства, так і започаткування явища, названого автором “еколого-правовим ревізійнізмом”, тобто спробою послабити екологічні вимоги насамперед у сфері економіки на догоду політичним чи іншим інтересам [7, 753].

Саме такий “еколого-правовий ревізійнізм”, або регресні явища, у регулюванні екологічних відносин, на жаль, стають перманентним супутником правового регулювання у сфері поводження з відходами.

Іншим проблемним моментом щодо формування комплексної системи законодавства у сфері поводження з відходами і, як наслідок, створення комплексної інтегрованої системи управління в цій сфері є правове регулювання окремих видів відходів, які визнаються вторинною сировиною. На думку експертів, за високих темпів накопичення відходів виробництва використання вторинної сировини залишається на незмінному рівні – близько 40 %. Взагалі важко аналізувати статистику з використання відходів і вторинних ресурсів, тому що для цього залучають переважно “первинні” відходи, які утворюються на самих підприємствах у технологічному циклі. Навіть за такої статистики відходи вугледобування та вуглезбагачення

використовують на 8 %, а відходи деревообробної промисловості – на 50 %. Так, в Україні утворено сотні великих, середніх і малих техногенних родовищ різних корисних копалин, придатних для промислового освоєння. Потенційна вартість техногенних родовищ, за попередніми розрахунками, обчислюється десятками мільярдів доларів США [8, 112].

Водночас поняття “вторинна сировина” є дещо абстрактною категорією. У Законі України “Про відходи” підкреслюється його залежний, похідний характер від відходів та зв’язок між ними: “відходи як вторинна сировина – відходи, для утилізації та переробки яких в Україні існують відповідні технології та виробничо-технологічні і/або економічні передумови” [9]. Однак на практиці законодавство про вторинну сировину перебуває на початковому рівні й не знаходить свого адекватного відображення в межах законодавства про відходи. Значною мірою це пов’язано з тим, що законодавець так і не зробив чіткого розмежування понять “вторинна сировина” та “відходи виробництва”.

Слід зазначити, що саме поділ відходів на виробничі та побутові (як синоніми також використовуються терміни “відходи виробництва (промисловості)” та “відходи споживання (муніципальні)” є одним із базових критеріїв для формування законодавства щодо поводження з ними поряд з критерієм їх небезпеки. Крім того, значною мірою етимологія слова “відходи” пов’язана саме із виробничими процесами, на відміну від побутових відходів, до яких застосовувались визначення “сміття”, “нечистоти” тощо. Термін же “відходи” застосовувався, наприклад, у сільському господарстві. Так селяни називали залишки після обмолоту зерна (полову). І. Ф. Бларамберг у своїх “Спогадах” (1872 р.), описуючи процес виробництва солі, зазначав, що після відділення соляного шару його розбивають на брили по 3–5 пудів; дрібні шматки йдуть у відходи і на продаж [10].

Модельний закон СНД “Про відходи виробництва та споживання” (нова редакція) дає таке визначення відходів виробництва: “залишки сировини, матеріалів, речовин, напівфабрикатів, виробів та інших продуктів, що утворилися в процесі виробництва продукції та (або) вироблення енергії або виконання робіт (послуг) і втратили повністю або частково вихідні споживчі властивості; утворені попутні речовини, які не є метою виробництва і не знаходять за своїми характеристиками застосування в технологічному процесі, в тому числі бракована продукція; місткі і розкриті породи, що утворюються при видобутку корисних копалин; побічні і супутні продукти; тверді речовини, що вловлюються при очищенні відведених технологічних газів і стічних вод; сільськогосподарські відходи” [11].

Натомість ані Директива Європейського парламенту та ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 р. “Про відходи та скасування деяких Директив”, а національний Закон України “Про відходи” не містять визначення “виробничі відходи”. При цьому позиція цих двох нормативно-правових актів має між собою досить принципові відмінності. Аналізуючи положення Директиви, можна зробити висновок, що вона переважно базується на комплексному підході до відходів, без виділення їх окремих видів, та оперує поняттями “виробник відходів”, “власник відходів”, “дилер”, “брокер” тощо, в такий спосіб акцентуючись переважно на операціях з ними

та умовами їх здійснення. На відміну від цієї Директиви, Закон України “Про відходи” виробничі відходи хоча й згадує як окремий різновид відходів, однак їх нормативного визначення не дає. Окремі висновки щодо його змісту можна зробити, використовуючи метод “від зворотного” та розглядаючи виробничі відходи як “непобутові відходи”. Саме такий підхід і міститься в Законі, де побутові відходи розглядаються як “відходи, що утворюються в процесі життя і діяльності людини в житлових та нежитлових будинках (тверді, великогабаритні, ремонтні, рідкі, *крім відходів, пов’язаних з виробничою діяльністю підприємств*) і не використовуються за місцем їх накопичення” [9].

Таким чином, у найбільш загальному вигляді відходи виробництва розглядаються як будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробничої діяльності та щодо яких встановлено певні правила поводження з ними.

Природно, що різноманітність видів виробничої діяльності створює певні складнощі щодо створення уніфікованого поняття, а розроблене поняття матиме загальний характер, однак необхідність термінологічного визначення терміна “виробничі відходи” та структурне виділення на його базі масиву законодавства має велике методологічне та системотвірне значення.

Зокрема, це необхідно для розв’язання проблеми дуалістичного характеру відходів, яка проявляється в тому, що, з одного боку, вони являють собою залишки, від яких їх власник повинен позбутись у встановленому законодавством порядку, а з іншого – це часто ресурси, які можуть бути використані в цей момент або в майбутньому, що призводить до диференціацій у законодавстві, не в межах законодавства про відходи, а в межах законодавства, що регулює ті чи інші види діяльності.

Так, наприклад, господарська цінність і низка інших питань щодо необхідності врегулювання податків та митних процедур, а також пов’язаних з ними формальностей обумовили необхідність прийняття у 1999 р. Закону України “Про металобрухт”. Цим Законом закріплено, що “металобрухт – непридатні для прямого використання вироби або частини виробів, які за рішенням власника втратили експлуатаційну цінність внаслідок фізичного або морального зносу і містять у собі чорні або кольорові метали чи їх сплави, а також вироби з металу, що мають непоправний брак, залишки чорних і кольорових металів і їх сплавів” [12]. Однак акцент на вирішенні фінансових питань, запровадження дозвільних процедур тощо спричинили нехтування екологічною складовою такої діяльності, залишення поза увагою статусу металобрухту як відходів. Подальші заходи щодо дерегуляції цієї діяльності призвели до того, що цей Закон взагалі не входить до системи законодавства про відходи, оскільки в ч. 2 ст. 2 “Законодавство про металобрухт” прямо зазначено: “Закон України “Про відходи” не поширюється на відносини, що виникають у процесі здійснення операцій з металобрухтом”.

Таке паралельне будівництво законодавства, поза межами його загальної системи про відходи та поводження з ними, має низку недоліків, які впливають не тільки на логіку побудови, але й на ефективність його застосування. Невипадково фахівці зі сфери екологічного права констатують, що в Україні, всупереч наявним міжнародним світовим тенденціям, концепція формування єдиного екологічного

законодавства й екологізації на його базі масиву національного законодавства, яка активно почала реалізовуватись у 90-х рр. минулого століття, змінилась на протилежний тренд – його подрібнення та подальшу комерціалізацію. Тож дослідники еколого-правових проблем підкреслюють, що в процесі розвитку екологічного права зайва “комерціалізація”, втрата екологічної складової та її єдності призводить до негативних наслідків [13, 82].

Перелік таких ситуацій можна не лише продовжувати, але й прогнозувати їх збільшення до катастрофічних масштабів для еколого-правової науки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

1. Законодавство у сфері поводження з відходами наразі побудовано еkleктично, не має стрункої системи та перебуває під значним впливом господарського законодавства в частині постійного вилучення зі сфери його регулювання різних видів потоків відходів шляхом створення для них самостійного правового режиму.

2. Формування наскрізних інтегрованих цілей та принципів поводження з відходами не стало обов’язковою умовою формування господарського законодавства, що призводить до відкладення розв’язання проблем поводження з відходами, а також до їх накопичення, що, своєю чергою, з урахуванням акумулюючого ефекту в подальшому матиме значний негативний екологічний ефект та потребуватиме збільшення капіталовкладень і витрат, пов’язаних з усуненням цього негативного ефекту.

3. Ефективність національного законодавства про відходи безпосередньо залежить від якості нормативного закріплення цілої низки понять, зокрема наповнення юридичним змістом поняття “виробничі відходи” й розмежування на його базі поняття “вторинна сировина” або “вторинні ресурси”, запровадження в національне законодавство поняття “потоки відходів” та формування ринкових засад поводження з ними.

Список використаних джерел:

1. Directive 2008/98/EC of the European parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives [Електронний ресурс] // Official Journal of the European Union. – 2008. – L 312/3. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32008L0098&from=EN>

2. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 03.09.2013 р. № 425-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 20–21. – Ст. 721.

3. Про прийняття Статуту Продовольчої та сільськогосподарської організації Організації Об’єднаних Націй : Закон України від 25.11.2003 р. № 1334-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51 (ч. 1). – Ст. 2649.

4. Детальні правила виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2016 р. № 587 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 71. – Ст. 2390.

5. Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону : Закон України від 10.02.2000 р. № 1436-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 10. – Ст. 364.

6. Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною : Закон України від 07.04.2015 р. № 287-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 37. – Ст. 1109.

7. Костицький В. В. Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 / Костицький Василь Васильович. – К., 2003. – 772 с.

8. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку [Електронний ресурс] / за ред. В. Шевчука. – 2007. – 186 с. – Режим доступу : 77.121.11.22/ecolib/4/33.pdf

9. Про відходи : Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 483.

10. Жирнов Е. Триумф соли / Е. Жирнов // Коммерсантъ Деньги. – 2010. – № 8. – С. 53.

11. Модельный закон об отходах производства и потребления // Информационный бюллетень Межпарламентской ассамблеи государств – участников СНГ. – 2007. – № 41. – С. 337.

12. Про металобрухт : Закон України від 05.05.1999 р. № 619-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – Ст. 937.

13. Гетьман А. П. Екологічне право: роздуми про його витоки та перспективи розвитку / А. П. Гетьман, В. А. Зуєв // Проблеми законності. – 2017. – Вип. 137. – С. 75–91.

УДК 343.132(477)

В. В. Варави, кандидат юридичних наук,
в. о. завідувача кафедри
кримінально-правових дисциплін
Університету митної справи та фінансів

**ВЛАДНІ СУБ'ЄКТИ ВИКРИТТЯ І РОЗСЛІДУВАННЯ
КОНТРАБАНДИ В УКРАЇНІ ТА ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ ЄС:
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ КОМПЕТЕНЦІЇ**

Викладено окремі теоретичні та практичні проблеми вдосконалення організації та правового регулювання діяльності владних суб'єктів викриття і розслідування контрабанди, запропоновано шляхи їх розв'язання на основі компаративного аналізу компетенції митних адміністрацій України та провідних країн ЄС.

Ключові слова: владні суб'єкти; кримінальні правопорушення у митній сфері; контрабанда; кримінальне провадження; досудове розслідування; оперативно-розшукова діяльність; компаративний аналіз.

The article outlines some theoretical and practical problems of improving the organization and legal regulation of the activities of government entities for the disclosure and investigation of smuggling and proposes ways of their solution on the basis of a comparative analysis of the competence of the customs administrations of Ukraine and the leading EU countries

EU customs administrations play a key role in preventing and counteracting tax evasion, excise duties and other taxes, as well as smuggling, drug trafficking, money laundering, and illegal offenses, moving through the customs border of goods and individuals.

The issue of the content of law enforcement powers, as well as models of participation of customs administrations in the investigation of criminal offenses, are directly depending on the place of the customs in the organizational structure of the authorities.

There are three models of this activity:

- 1. The customs administration carries out pre-trial investigation of criminal offenses in the customs sphere on its own;*
- 2. The Customs Administration conducts pre-trial investigation of criminal offenses in the customs field under the direction of the prosecutor;*
- 3. Pre-trial investigation of criminal offenses in the customs sphere is carried out outside the customs administration.*

Regarding individual crimes such as smuggling and drug trafficking, the customs administration may conduct investigations with other institutions.

For Ukraine, considerable interest is an example of the organization of law enforcement activities of the customs administration of the largest and most developed EU—Germany.

The comparative analysis of the competence of the customs administrations of the leading EU countries in the prevention and counteraction of smuggling, disclosure and

© **В. В. Варави**, 2017

pre-trial investigation of criminal offenses in the customs sphere, shows a general tendency to provide them with broad law enforcement powers.

Key words: imperious subjects; criminal offenses in the customs sphere; smuggling; criminal proceedings; pre-trial investigation; operatively-search activity; comparative analysis.

Постановка проблеми. У вересні 2017 р. набуває чинності у повному обсязі Угода про асоціацію між Україною та ЄС, у тексті якої (розділ III “Юстиція, свобода та безпека”, ст. 22 “Боротьба зі злочинністю та корупцією”) зазначено, що “1. Сторони співробітничать у боротьбі з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, а також з метою її попередження. 2. Таке співробітництво спрямовується на вирішення, *inter alia*, таких проблем: ... b) контрабанда товарів...” [1].

У цьому контексті необхідно зазначити, що в Україні відбулася декриміналізація контрабанди товарів, а дії, спрямовані на їх переміщення через митний кордон поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю (ст. 482 та 483 МК України), належать до категорії адміністративних правопорушень, розслідування яких здійснюється митницею за процедурою, встановленою митним законодавством.

При цьому митниця та її працівники, які здійснюють правоохоронну діяльність, позбавлені права проводити оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування контрабанди, а також інших кримінальних правопорушень у митній сфері, які вони самостійно викривають.

Відповідно до норм КПК України 2012 р. (ст. 216 “Підслідність”), як і за радянських часів, “...досудове розслідування злочинів, передбачених статтями ..., 201, ..., 305, ... Кримінального кодексу України,” здійснюють слідчі органів безпеки [2]. Слідчі та детективи інших органів досудового розслідування такого права не мають.

Також до змісту ст. 5 ЗУ “Про оперативно-розшукову діяльність” у 2013 р. внесено зміни та доповнення, за якими “оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами органів доходів і зборів – ... підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою” [3]. Зазначену функцію, врешті, було покладено на підрозділи викриття кримінальних правопорушень у митній сфері Оперативних управлінь ДФС (податкову міліцію), які не працюють у зонах митного контролю, що призводить до незадовільних результатів роботи з викриття контрабанди.

З огляду на зазначене вище система запобігання та протидії контрабанді в Україні потребує докорінного реформування, зокрема шляхом внесення змін та доповнень до чинного кримінального, кримінального процесуального, митного, податкового та оперативно-розшукового законодавства, які базуються на результатах наукового аналізу відповідного досвіду провідних країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти порівняльного аналізу законодавства України та зарубіжних країн у контексті визначення компетенції владних суб’єктів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування кримінальних правопорушень у митній сфері, а також розслідування митних (адміністративних) правопорушень досліджувалися у працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як К. В. Антонов, Є. В. Додін, Л. М. Дорофєєва, О. В. Карнаухов, Ю. Д. Кунєв, В. В. Ліпінський, М. А. Погорєцький, Д. В. Приймаченко, С. О. Сорока, В. В. Ченцов, М. Є. Шумило та ін.

Зокрема, В. В. Ченцов разом з іншими науковцями зазначав, що "...обмеженість повноважень митних органів України, відсутність права на проведення ОРД ускладнює можливість повною мірою бути задіяними в системі проведення оперативних заходів, взаємодії та обміну інформацією, у тому числі з митними органами зарубіжних країн, що знижує ефективність протидії контрабанді та митним правопорушенням, забезпечення безпеки держави" [4, 146].

Окремі автори цілком слушно поєднали ці питання з необхідністю здійснення митницею взаємодії з митними і правоохоронними органами іноземних держав, зокрема щодо реалізації положень Міжнародної конвенції про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідування та припиненні порушень митного законодавства [5].

З цього приводу В. В. Ліпинський наголосив, що надзвичайно важливою складовою ефективної ліквідації каналів незаконного переміщення предметів правопорушень через митний кордон "...є розвиток міжнародної співпраці та взаємодії митних і правоохоронних органів України з компетентними органами іноземних держав..." [6, 63].

О. В. Карнаухов слушно зазначив, що "ефективність протидії контрабанді залежить багато в чому від стану взаємодії та координації роботи митних та різних правоохоронних органів" [7, 519].

Констатуючи вагомий внесок зазначених учених у дослідження цієї проблеми для сучасної правової науки та правоохоронної практики, слід зауважити, що в умовах прискореного реформування країни та євроінтеграційних процесів вона набула нових рис. Отже, сфокусуємо увагу на науковому аналізі досвіду провідних країн ЄС щодо місця митних адміністрацій у системі владних суб'єктів викриття і досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Мета статті – висвітлення окремих теоретичних і практичних проблем удосконалення організації та правового регулювання діяльності владних суб'єктів викриття й розслідування контрабанди; оприлюднення пропозицій щодо шляхів їх розв'язання на основі компаративного аналізу законодавства провідних країн ЄС.

Виклад основного матеріалу. Станом на літо 2017 р. ЄС нараховує 28 країн-учасниць, митні адміністрації більшості з яких несуть відповідальність за справляння як митних платежів, так і інших податків та зборів, включаючи акцизні збори та непрямі податки, такі як податки з продажу та ПДВ. Водночас вони оперують інформацією щодо транспортних потоків, грошей, товарів, а також про обставини та деталі окремих зовнішньоекономічних обороток.

Організаційно митні адміністрації утворюються у вигляді окремих агенцій, як і частина спільної митно-податкової адміністрації, що має місце і в Україні.

У 13 країнах ЄС (Чеська Республіка, Республіка Польща, Румунія, Болгарія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Італія, Литва, Люксембург, Словенія, Швеція) митні адміністрації є окремою агенцією, що перебувають, як правило, під управлінням Міністерства фінансів.

Ще у 12 країнах (Австрія, Бельгія, Данія, Естонія, Угорщина, Ірландія, Латвія, Нідерланди, Португалія, Словацька Республіка, Іспанія та Велика Британія) митні адміністрації є частиною єдиного податкового та митного органу. При цьому

між країнами та прийнятою моделлю організації митних адміністрацій чіткого зв'язку немає.

Зокрема, у Нідерландах протягом понад 200 років податкові та митні послуги надаються й керуються єдиною агенцією. В Ірландії зазначена модель існує з 1920-х рр. І зовсім нещодавно відбулося об'єднання податкових та митних адміністрацій з утворенням спільної агенції у Данії, Угорщині, Португалії та Великій Британії. Подібне відбулося у 2012 р. в Україні з утворенням Міністерства доходів та зборів, яке пізніше трансформувалося у ДФС, підпорядковану Міністерству фінансів. Саме в цей період (з 1 січня 2012 р.) було утворено об'єднану митно-податкову адміністрацію – Фінансове управління – у Словацькій Республіці.

Митні адміністрації країн ЄС відіграють ключову роль у запобіганні та протидії правопорушенням, пов'язаним з ухиленням від сплати мита, акцизних зборів та інших податків, а також контрабандою, незаконним обігом наркотиків, відмиванням “брудних” грошей, незаконним переміщенням через митний кордон фізичних осіб і товарів.

Питання щодо змісту правоохоронних повноважень, а також моделей участі митних адміністрацій у розслідуванні кримінальних правопорушень перебувають у прямій залежності від місця митниці в організаційній структурі владних інституцій.

Існує три моделі цієї діяльності:

- 1) митна адміністрація проводить досудове розслідування кримінальних правопорушень у митній сфері самостійно;
- 2) митна адміністрація проводить досудове розслідування кримінальних правопорушень у митній сфері під керівництвом прокурора;
- 3) досудове розслідування кримінальних правопорушень у митній сфері проводиться поза межами митної адміністрації [8, 33].

Що стосується окремих злочинів, таких як контрабанда та незаконний обіг наркотиків, митна адміністрація може проводити розслідування разом з іншими установами [8, 34].

У 7 країнах ЄС (Бельгія, Фінляндія, Німеччина, Греція, Ірландія, Люксембург і Велика Британія) митні адміністрації (включаючи спільні митно-податкові адміністрації) несуть відповідальність за проведення кримінальних розслідувань.

Митні адміністрації 12 країн (Австрія, Чеська Республіка, Естонія, Франція, Угорщина, Латвія, Литва, Нідерланди, Португалія, Словацька Республіка, Іспанія, Швеція) проводять розслідування кримінальних справ (кримінальне провадження) під керівництвом прокурора або суду (Іспанія).

У митній адміністрації Швеції розслідування щодо простих справ здійснюється під керівництвом кількох спеціальних штатних прокурорів [8, 35].

Це означає, що на практиці митна адміністрація здатна безпосередньо проводити невелику кількість простих досудових розслідувань кримінальних правопорушень у митній сфері (оскільки таке розслідування скеровується прокурором).

Поза межами митних адміністрацій досудові розслідування кримінальних правопорушень у митній сфері проводяться в 11 країнах ЄС. Це суттєво контрастує з позицією щодо розслідування митно-податкових злочинів у інших 22 країнах.

У двох країнах (Греція та Італія) розслідування кримінальних правопорушень у митній сфері проводяться спеціалізованою агенцією при Міністерстві фінансів. Зокрема, в Італії такі розслідування проводяться Фінансовою Гвардією (“Guardia di Finanza”).

У Греції розслідування проводяться митною адміністрацією (модель 1) і відділом фінансових та економічних злочинів (“SDOE”) (модель 3). Ще у двох країнах ЄС (Данії та Словенії) розслідування проводяться поліцією або безпосередньо прокурором [8, 36].

Для України значний інтерес становить приклад організації правоохоронної діяльності митної адміністрації найбільшої та найрозвинутішої країни ЄС – ФРН.

Від 2016 р. правовою основою регулювання митних відносин у ФРН є Митний кодекс Європейського економічного співтовариства (далі – ЄЕС), прийнятий у 2013 р. [9].

Нині керівництво роботою восьми її регіональних Служб митних розслідувань, історія діяльності яких розпочалася у 1950 р., забезпечує Центр митних розслідувань (Zollfahndungsämter), що розташований у м. Кельні, має повноваження поліції та підпорядковано Міністерству фінансів Німеччини.

Служби митних розслідувань функціонують при Фінансових дирекціях у містах Берліні, Дрездені, Гессені, Франкфурті, Гамбурзі, Ганновері, Мюнхені, Штутгарті та відповідають за розслідування кримінальних і адміністративних правопорушень, зарахованих до компетенції (підслідності) митних адміністрацій [10].

Правоохоронний блок митної системи ФРН зараз налічує 3 тис. 200 співробітників.

Розслідування найбільш тяжких кримінальних правопорушень здійснюється Центром митних розслідувань. Усі інші кримінальні правопорушення розслідуються регіональними Службами, а також їх підрозділами за місцем учинення злочину.

Очолює Центр митних розслідувань президент, який курирує прес-центр та відділ (“referat”) адміністрування і контролю, а також забезпечує взаємозв’язок з іншими правоохоронними органами та службами ФРН і ЄЕС.

Безпосереднє керівництво Групами відділів (“рефератів”), що функціонують за певними напрямками діяльності, здійснює віце-президент Центру митних розслідувань.

До структури Центру митних розслідувань входить п’ять Груп відділів (“рефератів”).

1. Група 1: інформаційне і силове забезпечення Центру та підпорядкованих регіональних служб, їх оснащення електронною та іншою спеціальною технікою.

Реферат 1: цілодобова служба зі збирання та систематизації інформації, що згодом надається за запитами будь-якого митного органу ФРН; служба зовнішнього спостереження.

Реферат 2: координація дій служби щодо забезпечення фізичної підготовки співробітників, проведення оперативно-розшукових заходів, затримання особливо небезпечних злочинців.

Реферат 3: забезпечення захисту свідків і ведення агентурної мережі.

Реферат 4: навчання і підвищення кваліфікації співробітників митних органів.

Реферат 5: аналіз інформації, що надходить з різних джерел, включаючи агентурні дані.

Реферат 6: криміналістичне забезпечення.

2. Група 2: контроль за зовнішньоекономічними зв'язками.

Реферат 1: аналіз економічної діяльності окремих держав і пов'язаних з цією діяльністю ризиків.

Реферат 2: боротьба з незаконним переміщенням зброї та вибухових речовин.

Реферат 3: контроль за дотриманням ембарго, а також заборон і обмежень під час переміщення біологічної та хімічної зброї.

Реферат 4: захист від незаконного переміщення ядерної зброї, засобів її виробництва і доставки.

Реферат 5: забезпечення підрозділів спеціальною технікою (приладами нічного бачення, підслуховуючими пристроями тощо).

Група 3: захист економічних інтересів ФРН і боротьба з організованою злочинністю.

Реферат 1: підтримання зовнішньоекономічних зв'язків та взаємодія з митними службами інших країн.

Реферат 2: координація заходів щодо боротьби з контрабандою підакцизних товарів.

Реферат 3: питання порушень під час митного оформлення і координація дій підрозділів на місцях.

Реферат 4: боротьба з переміщенням синтетичних наркотиків (23 спільні групи, що складаються зі співробітників митниці та поліцейських).

Реферат 5: боротьба з організованою злочинністю і легалізацією ("відмиванням") коштів, отриманих злочинним шляхом. Для цих цілей також функціонують змішані групи.

Реферат 6: питання міжнародної координації боротьби з митними злочинами.

Група 4: аналіз даних, що одержуються з нижчих митних органів.

Група 5: добір і розстановка кадрів у регіональних службах митних розслідувань.

Регіональні Служби митних розслідувань мають аналогічну структуру. Всі структурні підрозділи Служб митних розслідувань мають належне технічне оснащення, що закріплено у законодавстві, у тому числі автомобілі, акустичні засоби, прилади нічного бачення, детектори, рентгенівські установки тощо.

У випадках викриття порушень митних правил, що не завдали матеріальної шкоди, адміністративне провадження здійснюється відділом ("рефератом") "F". При цьому рішення у справах про порушення митних правил приймає Головна митниця [11].

Співробітництво між Україною та ФРН у сфері протидії контрабанді та іншими кримінальними правопорушеннями у митній сфері здійснюється на підставі "Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю, тероризмом та іншими злочинами середньої тяжкості, тяжкими та особливо тяжкими злочинами", затвердженої Постановою КМУ від 20.04.2011 р. № 427 [12].

У переліку компетентних органів, які здійснюють співробітництво з боку України, зазначені, зокрема, Державна митна служба та Державна податкова служба, а з боку ФРН – Відомство митної кримінальної служби.

Однією з форм співробітництва, визначених цією Угодою, є боротьба з незаконним ввезенням, вивезенням, транзитом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів, а також контрабандою тютюнових виробів, здійснення контрольованих поставок та надання іншої допомоги шляхом тісного співробітництва й у пов'язаних з

чим фінансових розслідуваннях. Однією з головних умов ефективності такого співробітництва є максимальна наближеність меж компетенції суб'єктів, що взаємодіють.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, проведений компаративний аналіз меж компетенції митних адміністрацій провідних країн ЄС щодо запобігання та протидії контрабанді, викриття і досудового розслідування кримінальних правопорушень у митній сфері свідчить про загальну тенденцію наділення їх широкими правоохоронними повноваженнями. Зокрема, йдеться про право самостійно здійснювати як оперативно-розшукову діяльність, так і кримінальне провадження. При цьому до підслідності слідчих органів безпеки зазначених країн, на відміну від України, контрабанда та інші злочини у сфері митної діяльності не належать. Ці особливості необхідно врахувати у законопроектах з питань реформування ДФС і створення в Україні спеціалізованого правоохоронного органу на кшталт Центру митних розслідувань Міністерства фінансів ФРН, успішність функціонування якого надійно перевірена часом.

З метою розробки науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо змісту підзаконних нормативних актів з питань правоохоронної діяльності у сфері митної справи у подальшому необхідно дослідити організацію і методологію оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності митних адміністрацій окремих країн ЄС.

Список використаних джерел:

1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print1487693814366890
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI зі змінами та допов. Станом на 1 верес. 2017 р. (офіц. текст). – К. : Паливода А. В., 2017. – 372 с.
3. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
4. Ченцов В. В. Перебудова правоохоронної діяльності митних органів України в контексті європейських стандартів: оперативно-розшукові аспекти / В. В. Ченцов, К. В. Антонов, В. В. Варава // Право України. – 2008. – № 7. – С. 141–146.
5. Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_926
6. Ліпинський В. В. Правові аспекти протидії незаконному переміщенню тютюнових виробів через митний кордон України [Електронний ресурс] / В. В. Ліпинський // Вісник Академії митної служби України. Серія : “Право”. – 2014. – № 1. – С. 59–64. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2014_1_10
7. Карнаухов О. В. Теоретичні основи взаємодії і координації митних та правоохоронних і контролюючих органів у ході виявлення ознак кримінального правопорушення та розслідування у провадженнях про контрабанду / О. В. Карнаухов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 517–524.

8. Effective Inter-Agency Cooperation Fighting Tax Crime and other Financial Crimes (Second Edition 2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/tax/crime/effective-inter-agency-co-operation-in-fighting-tax-crimes-second-edition.pdf>

9. The Union Customs Code Official Journal of the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0952&=1>

10. Zoll. Deutschland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zoll.de/index.html>

11. О таможенных органах ФРГ: Письмо ФТС РФ от 13.12.2006 р. № 18-12/43905 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakonbase.ru/content/base/103343/?print=1>

12. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю, тероризмом та іншими злочинами середньої тяжкості, тяжкими та особливо тяжкими злочинами [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 20.04.2011 р. № 427. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276_085

УДК 348.98

О. В. Карнаухов, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін Університету митної справи
та фінансів

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Розглянуто проблемні питання особливості системи криміналістичного забезпечення. Виокремлено ознаки функціонування складових вищезазначеної системи. Проаналізовано думки вчених. Запропоновано погляд на загальні уявлення про особливості системи криміналістичного забезпечення та відносини між підсистемами системи.

Ключові слова: криміналістика; системний підхід; підсистеми; когерентність; дискретність; емерджентність; дисипативність; взаємосприяння; криміналістичне забезпечення; кримінальні правопорушення.

The article is devoted to the systematic researching of the forensic phenomenon, the proper realization of which enables the state competent authorities to have a reliable law enforcement system.

It is selected as general and special system peculiarities of the system of criminalistic provision are set out and analyzed, which, in their totality, create the proper

© **О. В. Карнаухов**, 2017

conditions under which law enforcement agencies are able to counteract criminal manifestations. It was shown the following are the general system properties that are a compulsory factor affect the work of the criminalistic system: discreteness, coherence, dissipative and emergence.

The conclusions were drawn about a special way of simultaneous operation of the subsystems of the criminalistic system, namely, through mutual assistance on the basis of previous researches on the theoretical and practical contents of the system. The availability of feedback is made an emphasis as on the as a basis of the system work of the subsystems of the forensic system and the system itself among other social open systems.

Key words: criminology; systems approach; subsystems; coherence; discreteness; emergence; dissipativity; synergies; criminalistics provision; criminal offences.

Постановка проблеми. Важливою проблемою побудови та застосування системи криміналістичного забезпечення є розуміння її особливостей і функціонування, в тому числі її окремих підсистем, а також їхні взаємовідносини. Теорія криміналістичного забезпечення, маючи міждисциплінарний характер, сприяє повнішому та досконалому підходу до підвищення ефективності роботи правоохоронних органів під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Виявлення особливостей функціонування системи криміналістичного забезпечення дає змогу надалі не лише вдосконалити власне систему та її елементи, але й глибше пізнати процеси, що відбуваються під час її функціонування, раціональніше застосовувати її у протидії злочинності. Розуміння особливостей функціонування системи криміналістичного забезпечення та розв'язання проблем системної роботи її елементів як в науці криміналістиці має сформувати в практичних працівників уявлення про вищезазначену систему як про специфічне явище суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень. Ключовим питанням в організації надійної системи протидії злочинності є теоретико-практичне розуміння змісту системи криміналістичного забезпечення, порядку та основи її функціонування, а також взаємовпливу між її елементами.

Подальше формування теорій, що сприяють виявленню та розслідуванню кримінальних правопорушень, – можливе з огляду на фундаментальні розробки основ кримінального судочинства такими відомими вченими, як-от С. А. Альберт, М. І. Бажанов, Ю. М. Грошевий, В. П. Гмирко, М. М. Міхеєнко, М. С. Строгович, Т. М. Добровольська, Я. О. Мотовіловкер, В. М. Тертишник, І. В. Тирічев, П. І. Репешко, Л. М. Лобойко, М. А. Чельцов та ін.

Над удосконаленням методологічних, науково-практичних та організаційних проблем виявлення досудового розслідування кримінальних правопорушень працювали: К. В. Антонов, Р. С. Белкін, В. В. Варава, В. І. Галаган, Г. І. Грамович, Н. С. Карпов, В. Г. Коломацкий, Ю. В. Попов, П. В. Цимбал, В. В. Лисенко, Д. В. Пузанков, П. Т. Скорченко, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та ін.

Розробляли основи теорії криміналістичного забезпечення виявлення та розслідування кримінальних правопорушень такі дослідники: Т. В. Авер'янова, В. Д. Басай,

В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, А. Х. Волинський, В. Г. Гончаренко, Н. С. Карпов, О. Н. Колісниченко, А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалимов, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, В. В. Чурпита, М. П. Яблоков та ін.

Наукові праці вчених досить повно охоплювали діяльність із виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Це сприяло виникненню нової міждисциплінарної криміналістичної теорії – теорії криміналістичного забезпечення. Однак проблеми виявлення особливостей системи криміналістичного забезпечення досі не розв'язано.

Мета статті – аналіз властивостей і особливостей системи криміналістичного забезпечення та її функціонування.

Виклад основного матеріалу. За визначенням Р. С. Белкіна, криміналістичне забезпечення – певна система криміналістичних знань, навичок і вмінь їхніх працівників використовувати наукові криміналістичні рекомендації, застосовувати криміналістичні засоби, методи й технології їх використання з метою запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів [1, 64].

Досліджуючи особливості системи криміналістичного забезпечення, ми виходимо з того, що будь-яка діяльність органів, уповноважених на протидію злочинності, будь-який її прояв (*діяльності з протидії злочинності*) чи будь-який її вид потребує належного криміналістичного забезпечення.

У зв'язку з різноманіттям кримінальної процесуальної діяльності та діяльності з розслідування правопорушень вітчизняні вчені виокремлюють різні види діяльності з протидії злочинності.

Так, В. М. Тертишник, аналізуючи можливості практики Європейського суду з прав людини та її реалізації в реаліях національного правового поля, зазначив: “Перспективи подальшого розгляду проблеми вбачаються в аналізі крізь призму принципів правової визначеності та забезпечення верховенства права інститутів провадження на підставі угод і заходів забезпечення кримінального провадження” [2, 12].

В. В. Варава, розв'язуючи проблему вдосконалення оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) як окремого виду протидії злочинності в контексті викриття кримінальних правопорушень у митній сфері, дійшов висновку: “Найбільш перспективним напрямом подальших наукових розвідок є теоретичне обґрунтування доцільності впровадження аналізу та управління ризиками, що пройшли апробацію в митній сфері, до системи загальних методів ОРД” [3, 131], вирізнивши окремий вид протидії злочинності та підкресливши необхідність і важливість застосування системного підходу до підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у митній сфері.

В. В. Ліпинський, досліджуючи питання кваліфікації дій під час ввезення на митну територію автотранспортних засобів, зазначив: “Одним із шляхів попередження та виявлення митних правопорушень є співпраця й обмін інформацією з компетентними органами іноземних держав в рамках взаємної адміністративної допомоги” [4, 70], показавши значення системної роботи правоохоронних органів з протидії окремим видам правопорушень, які не лише надають, але й отримують інформацію в межах своєї компетенції для забезпечення ефективності правоохоронної діяльності.

І. В. Пиріг, аналізуючи погляди вчених на проблему визначення змісту поняття “забезпечення розслідування кримінальних правопорушень”; виокремив такі види: “1. Залежно від стадії кримінального процесу – забезпечення досудового розслідування; судового розгляду; провадження в суді апеляційної та касаційної інстанцій; виконання судових рішень; провадження у Верховному Суді України; провадження за нововиявленими обставинами. 2. Залежно від галузі знань: кримінально-процесуальне; кримінально-правове; криміналістичне; оперативно-розшукове; психологічне. 3. Стосовно окремих видів злочинів: забезпечення розслідування насильницьких, корисливо-насильницьких; злочинів проти власності; у сфері господарської діяльності тощо. 4. Стосовно окремих процесуальних дій: забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій; оперативно-розшукових заходів; експертних досліджень; таємниці досудового слідства; безпеки учасників кримінального провадження, прав і свобод людини; профілактики злочинів тощо. 5. За змістом: науково-методичне; правове; матеріально-технічне; інформаційне, організаційне, кадрове тощо” [5, 16].

Загалом підтримуючи цю позицію, вважаємо, що незалежно від запропонованих у п. 1–4 видів криміналістичного забезпечення його зміст – універсальний і лише залежно від виду його підсистеми (елементів) системи застосовуються більшою чи меншою мірою.

Аналізуючи особливості формування та функціонування системи криміналістичного забезпечення, ми виходимо з таких позицій: по-перше, розуміємо її як складну систему; по-друге, як таку, що є підсистемою більшої системи.

1. Вважаємо, що слід відокремлювати особливості системи криміналістичного забезпечення, її ознаки та умови від системних властивостей, що сприяють її існуванню. Поняття: “криміналістичне забезпечення” та “система криміналістичного забезпечення” – нетотожні, тому що перше саме собою є метою, тобто “спеціальним станом”, котрий як невід’ємна частина організації суспільства має забезпечувальний характер та дає змогу суспільству протидіяти злочинним проявам, займатися їх профілактикою, а система криміналістичного забезпечення – це модель, формалізований опис усього комплексу взаємопов’язаних єдиною метою підсистем (елементів), що сприяють одна одній, та зв’язків між ними.

Аналізуючи особливості системи криміналістичного забезпечення, ми відрізняємо системні властивості загалом від особливостей конкретної системи, а саме – системи криміналістичного забезпечення.

Усі підсистеми системи криміналістичного забезпечення за одночасної роботи органічно впливають одна на одну завдяки дискретності (конкретності та чіткій функціональній (*технологічній*) визначеності кожної підсистеми), працюючи як єдина система та створюючи необхідні умови для запобігання злочинності й боротьби з нею.

Обов’язкова умова діяльності системи криміналістичного забезпечення – наявність зворотного зв’язку.

Зворотний зв’язок у роботі підсистем системи криміналістичного забезпечення, когерентних (*взаємопов’язаних*) єдністю цілей, проявляється через часткове “делегування” підсистемами одна одній власних компетенцій у вигляді “рефлекс-

сійної петлі” у напрямі чітко вираженої потреби у формуванні нових способів, методів, засобів роботи чи їх удосконалення, а в подальшому – і реакцією суспільства на діяльність правоохоронних органів.

Завдяки когерентності процес системної взаємної дії надає їй нові функції та властивості, яких немає в окремих елементах підсистеми, що може вважатися новими результатами.

Ще однією з властивостей системи криміналістичного забезпечення, котра проявляється під час її функціонування, є, на нашу думку, одночасна робота підсистем (*складових системи*). На наш погляд, термін “взаємодія” неповною мірою пояснює її (одночасну роботу), тому що не показує поєднаності підсистем єдиною метою під час роботи. Ми вважаємо вдалішим визначенням, в якому відображено та прослідковується цілеспрямованість цієї роботи чи єдність цілей усіх підсистем аналізованої системи, буде “взаємосприяння”. Робота підсистем системи не відбувається окремо одна від одної, результат однієї підсистеми не додається до результатів роботи інших підсистем. Мета досягається лише тоді, коли підсистеми не просто взаємодіють, а саме сприяють, допомагають одна одній. Тобто у разі додавання одних результатів до інших матимемо послідовну, але не системну роботу окремих не пов’язаних між собою елементів або їх сукупність. При цьому властивості системи будуть втрачені, якщо систему поділити на окремі ізольовані підсистеми.

Зв’язки між підсистемами системи криміналістичного забезпечення мають бути суттєвими й органічними. Їхні зв’язки є проявом внутрішньої функціональної сутності підсистем, відображають зміст і цільову спрямованість розвитку системи в цілому. Кожна окрема складова системи криміналістичного забезпечення не є “життєздатною” частиною і не володіє всією сукупністю “життєвих” проявів системи. Лише в результаті одночасної роботи всіх підсистем (*взаємосприяння*) утворюється цілісність, тобто власне система криміналістичного забезпечення є якісно складнішими властивостями щодо її складових. Тому обов’язкова умова успішного функціонування системи криміналістичного забезпечення – необхідність у “спілкуванні” чи взаємообміні інформацією через зворотний зв’язок між її підсистемами. Завдяки цьому між ними не лише проходить обмін інформацією, умовно кажучи, у вигляді запитів та відповідей, але й виникає необхідність в її частковому перетворенні, тобто відбувається передача частки власного ресурсу. Підсистеми системи криміналістичного забезпечення настільки тісно сприяють одна одній, що, підкорюючись єдиній меті, “узгоджують” власні дії, дотримуються умов, котрі сприяють найефективнішому досягненню мети. Такі взаємини між підсистемами системи криміналістичного забезпечення є обов’язковою умовою можливості системної роботи. І лише через “взаємосприяння” підсистем одна одній можливо виконати її функції.

Взаємосприяння не тільки між підсистемами в системі криміналістичного забезпечення, але й власне системи криміналістичного забезпечення в більшій системі стає можливим завдяки тому, що вони, як і сама система криміналістичного забезпечення, – дисипативні, оперують поза рівновагою та мають зворотний зв’язок, що існує і між ними, між власне системою, в яку вони входять.

Ефект виникнення нових результатів під час роботи системи в науці має назву “емерджентність” (*виникнення, поява нового*) та є основним проявом системної

взаємодії шляхом взаємосприяння у функціональних, природничих і фізичних системах. У різних системах вони можуть бути непрогнозованими чи менш прогнозованими. Нові результати виникають також із нових взаємовідносин між підсистемами, чого не було в окремих підсистемах і не могло бути. У системі криміналістичного забезпечення вони не несподівані. Навпаки, вони очікувані, тому що саме заради них (*очікуваних результатів*) і будується вищезазначена система, нові результати мають відповідати цілям, для досягнення яких вона утворювалась.

Як уже зазначалось, система криміналістичного забезпечення складається із: нормативно-правового забезпечення, організаційно-кадрового забезпечення, технічного забезпечення та інформаційно-методичного забезпечення [6, 115].

Аналізуючи взаємозв'язки підсистем системи криміналістичного забезпечення, бачимо, що вони не лише організовані за професійною ознакою, але й об'єднані єдиною метою та, як зазначалося раніше, працюють лише в режимі взаємосприяння з дотриманням загальноновизнаної умови про підпорядкування власних намірів загальній меті, заради цієї підсистеми об'єднані в систему. Ця обставина і сприяє, умовно кажучи, "частковому взаємопроникненню" однієї підсистеми в інші та навпаки шляхом часткового обміну "повноваженнями". Тобто кожна підсистема системи криміналістичного, технічного, організаційно-кадрового чи інформаційно-методичного забезпечення передають одна одній частину своїх "властивостей", у необхідних межах дотримуються умов інших підсистем і впливають на їх функціонування, завдяки чому між ними налагоджується тісніший зв'язок, зміцнюється комунікація та як ефект емерджентності виникає новий результат.

Слід зауважити, що система криміналістичного забезпечення як відкрита система, частково відмежована від зовнішнього середовища (від інших соціальних систем) – сукупність взаємопов'язаних підсистем (компонентів), тобто має якісно вищі і складніші властивості порівняно із сумою властивостей її частин і характеризується певним набором компонентів із певним способом їхнього взаємосприяння.

Досліджуючи систему криміналістичного забезпечення, ми надаємо в ній особливе, центральне місце підсистемі нормативно-правового забезпечення, яка формує не лише правила поведінки суб'єктів криміналістичного забезпечення, але й умови одночасної діяльності всіх підсистем системи криміналістичного забезпечення.

Так, наприклад, організаційно-кадрове забезпечення, співпрацюючи з технічним забезпеченням, не лише формує організаційні умови державних органів виконавчої влади, що протидіють злочинності, але й указує на потребу правоохоронних органів у тому чи іншому технічному оснащенні, технічних знаннях. З іншого боку, підсистема технічного забезпечення надає контрагенту в межах і на загальноприйнятих умовах (*у системі криміналістичного забезпечення*) технічне оснащення чи інші технічні можливості для застосування з метою протидії злочинності. Підсистема нормативно-правового забезпечення, взаємодіючи з підсистемою технічного забезпечення, своєю чергою, "надає" нормативно-правові умови, за яких використання технічних засобів під час правоохоронної діяльності стає не лише можливим, але й таким, що забезпечує досягнення мети застосування таких засобів під час виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень. Водно-

час підсистема технічного забезпечення “пропонує та надає” необхідні технічні засоби, використання яких відповідало б “вимогам” підсистеми нормативно-правового забезпечення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Характеризуючи систему криміналістичного забезпечення та її системну діяльність, виокремлюємо основні й додаткові її особливості.

Основні особливості проявляються у визначенні мети і завдань її побудови, функціонуванні власне системи криміналістичного забезпечення.

Додаткові особливості можна умовно поділити на такі категорії: властивості, ознаки, умови існування.

Властивості як внутрішній прояв системи криміналістичного забезпечення відповідають загальним системним властивостям.

Ознакою як зовнішнім проявом ми вважаємо виникнення нового результату за одночасної та цілеспрямованої роботи підсистем усієї системи (відповідно до тези, що ціле більше, ніж сума його частин).

Умовами, що сприяють функціонуванню системи, є системний зв'язок між підсистемами та взаємодія підсистем системи криміналістичного забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Белкин Р. С. Криминалистические аспекты усовершенствования доказывания во время расследования преступлений / Белкин Р. С. ; [ред. кол.: к.ю.н., доц. Коломацкий В. Г. и др.] ; Академия МВС РФ. – М. : Акад. МВС РФ, 1992. – 170 с.
2. Тертишник В. М. Реалізація правових позицій і прецедентної практики Європейського суду з прав людини в розв'язанні проблем кримінально-процесуального права України / В. М. Тертишник // Правова позиція. – 2016. – № 1 (16). – С. 7–13.
3. Варава В. В. Удосконалення оперативно-розшукового та митного законодавства у контексті проблем викриття кримінальних правопорушень у митній сфері / В. В. Варава // Правова позиція. – 2016. – № 1 (16). – С. 126–131.
4. Ліпинський В. В. Правові аспекти кваліфікації дій, пов'язаних із користуванням чи розпорядженням транспортними засобами особистого користування, ввезеними на митну територію України в митному режимі “транзит” / В. В. Ліпинський // Правова позиція. – 2016. – № 1 (16). – С. 68–73.
5. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія / І. В. Пиріг. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. – 432 с.
6. Карнаухов О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень / О. В. Карнаухов // Митна справа : науково-аналітичний журнал. – 2013. – № 1 (85). – Ч. 2. – Книга 1. – С. 110–115.

УДК 341.1.8:339.543(477)

М. В. Калантай, пошукувач кафедри
адміністративного права Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого

МИТНІ СПОРИ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ЩОДО КОРИГУВАННЯ МИТНОЇ ВАРТОСТІ ТОВАРУ

Розглянуто питання використання дискреційних повноважень органами фіскальної служби як одна з основних причин виникнення митних спорів, передусім спорів, пов'язаних із визначенням та коригуванням митної вартості товарів, що переміщуються через митний кордон України.

Ключові слова: митні спори; дискреційні повноваження; митна вартість товару; коригування митної вартості.

The article is devoted to the study of the use of discretionary powers by the fiscal authorities as one of the main reasons for the emergence of customs disputes and before all disputes related to the definition and adjustment of the customs value of goods moving across the customs border of Ukraine.

The problem is considered whether the authorities of the State fiscal service are discretionary. The peculiarities of resolving customs disputes by administrative courts were also assessed, depending on the related disputes with the implementation of discretionary powers.

We separately analyzed position of the Higher administrative court of Ukraine in relation to legal nature of plenary powers of organs of Government fiscal service of Ukraine and their attitude toward adjustment of custom cost of commodities that move through the custom border of Ukraine

Key words: customs disputes; discretionary powers; the customs value of the goods; adjustment of customs value.

Постановка проблеми. Під час здійснення державної митної справи між органами Державної фіскальної служби та приватними особами виникають різні види митних спорів. До числа найпоширеніших належать спори, пов'язані з визначенням та коригуванням митної вартості товарів, що переміщуються через митний кордон України. На наш погляд, поширеність цього виду спорів зумовлена природою повноважень, недоліки в реалізації яких і є причиною виникнення юридичного конфлікту. Дуже важливо визначитися з питаннями, чи є повноваження щодо коригування митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон, дискреційними та як впливає рішення на власний розсуд у процесі здійснення державної митної справи на порядок вирішення адміністративними судами митних спорів.

© М. В. Калантай, 2017

Мета статті – дослідити питання використання дискреційних повноважень органами фіскальної служби як однієї з основних причин виникнення митних спорів і передусім тих із них, котрі пов’язані з визначенням та коригуванням митної вартості товарів, що переміщуються через митний кордон України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання дискреційних повноважень у державному управлінні та публічному адмініструванні досліджувались багатьма науковцями. До них, зокрема, належать В. Б. Авер’янов, А. Т. Комзюк, Ю. Н. Стариков, Ю. П. Соловей, О. Д. Сидельников та ін. Щодо дискреційних повноважень у митній сфері, то програмною роботою тут є стаття А. Б. Ляльки “Сутність та види дискреційних повноважень митних органів: у світлі нового митного законодавства” [1, 51–56].

Виклад основного матеріалу. На нашу думку митні спори слід розглядати як юридичні спори, що виникають з митних правовідносин і зазвичай стосуються порушення прав приватних осіб у митній сфері та обов’язковим учасником яких є орган чи посадова особа фіскальної служби, уповноважена здійснювати державну митну справу.

Продовжуючи досліджувати проблему митних спорів у широкому сенсі, ми спробували розробити критерії їх класифікації та звернули увагу на ту обставину, що значна частина, а можливо, й переважна більшість таких спорів пов’язана з установленням митної вартості товарів та присвоєнням їм коду УКТ ЗЕД. Це зумовлено тим, що вирішення питань щодо митної вартості та коду товару напряму пов’язані з установленням розміру мита, яке сплачується під час переміщення товару через митний кордон. Позивачем у таких справах виступає декларант, який ставить під сумнів правильність і законність використання органами фіскальної служби своїх повноважень. І тут істотного значення набуває правова природа згаданих повноважень. Відповідь на питання – належать вони до числа дискреційних чи ні – має істотне значення для побудови позовної заяви, обрання способу захисту, змісту рішення у справі, способу його виконання тощо.

Спершу коротко охарактеризуємо сутність дискреційних повноважень. Цей термін використовується у національному законодавстві не так уже й давно, але останнім часом у контексті боротьби з корупцією почав регулярно з’являтися як у нормативних актах, так і в різноманітних роз’ясненнях та рекомендаціях. Типовий приклад: у порядку проведення антикорупційної експертизи нормативних актів термін “дискреційний” не застосовується [2], а в методичних рекомендаціях, розроблених на його ж основі, йому приділено окремий розділ.

Дискреційні повноваження – це такі повноваження, які дозволяють суб’єктові владних повноважень діяти на власний розсуд. Необхідність цього в державному управлінні викликана об’єктивною неможливістю вичерпного правового регулювання всіх суспільних відносин у царині державного управління.

У науковій літературі проблеми розсуду почали висвітлюватися з кінця минулого сторіччя й іноді заглиблюються в радянські часи. Так, наприклад, А. Барак вважав, що розсуд – це повноваження, надане особі, яка має владу вибирати між двома й більше альтернативами, коли кожна з альтернатив законна [3, 13].

З цим перегукується наступне твердження: посадова особа держави володіє розсудом у тому випадку, коли межі здійснення влади надають їй свободу вибору поведінки з огляду на можливі варіанти дій і бездіяльності [4, 113].

Ю. П. Соловей розкриває сутність розсуду через призначення, підкреслюючи, що розсуд покликаний сприяти ухваленню оптимального рішення, тобто максимально повно забезпечувати досягнення встановлених правом цілей [5, 15].

На наш погляд, досить вдалий є підхід, згідно з яким розсуд визначається як передбачена правом можливість суб'єктивного вибору найбільш оптимального рішення правозастосовним органом за умови застосування відповідних нормативно-правових актів [6, 337].

З огляду на викладене, можна стверджувати, що розсуду в державному управлінні притаманний ряд рис, які чітко відмежовують його від сваволі суб'єктів владних повноважень, а також від повноважень, які не є дискреційними. Так, зокрема: а) розсуд можливий лише у випадках, чітко передбачених законом; б) законодавство визначає чіткі межі розсуду; в) використання розсуду є не лише правом, але й обов'язком суб'єкта владних повноважень; г) застосування розсуду має ґрунтуватись на повному та всебічному з'ясуванні обставин справи.

Дискреційні повноваження, тобто повноваження, реалізація яких передбачає та потребує власного розсуду, можна поділити на: а) ті, які передбачають вибір між двома або кількома варіантами поведінки (рішення); б) ті, які передбачають можливість вчиняти певні дії або не вчиняти їх; в) повноваження, які потребують установлення кількісної характеристики.

У нашому випадку йдеться про два повноваження фіскальних органів: повноваження, пов'язане зі встановленням митної вартості товару та повноваження щодо присвоєння товару коду УКТ ЗЕД. Ці повноваження близькі за своєю природою, оскільки потребують установлення кількісної (ціна) та якісної (належність до товарної групи, підгрупи) характеристики товару, але у статті ми обмежимося аналізом лише одного з них – повноваження щодо встановлення митної вартості товару. Основне питання, що стоїть перед нами, – чи є це повноваження дискреційним?

В узагальненні практики застосування адміністративними судами положень Митного кодексу України (далі – МКУ) його автори зазначають, що єдиного підходу тут не сформовано [7].

Коли позивач звертається до суду з вимогою скасувати рішення про коригування митної вартості та зобов'язати відповідача (орган доходів і зборів) вчинити дії з митного оформлення товару за заявленою декларантом-позивачем митною вартістю, то можливі два варіанти рішення: просто скасувати рішення митного органу або скасувати рішення митного органу і зобов'язати його оформити переміщення товарів через митний кордон на підставі митної вартості товару, визначеної позивачем-декларантом.

Перший підхід ґрунтується на тому, що повноваження стосовно визначення митної вартості товару дискреційні, тобто право на власний розсуд щодо встановлення її розміру надано виключно органам Державної фіскальної служби України. Отже, органи державної влади, у тому числі судові, не мають права втручатись у вирішення цього питання.

Другий підхід базується на тому, що повноваження недискреційні, однак прямого відображення у висновках щодо узагальнення практики він не знайшов [7].

Автори довідки схиляються до другого підходу. Вони резюмують, що митна вартість товару визначається декларантом. Відповідно до ч. 3 ст. 54 МКУ, за результатами здійснення контролю правильності визначення митної вартості товарів орган доходів і зборів визнає заявлену декларантом митну вартість чи приймає рішення про її коригування відповідно до положень ст. 55 цього Кодексу [8]. Рішення про коригування заявленої митної вартості товарів приймається у письмовій формі під час здійснення контролю правильності визначення митної вартості цих товарів, якщо органом доходів і зборів виявлено, що заявлено неповні та/або недостовірні відомості про митну вартість товарів, у тому числі неправильно визначено митну вартість товарів.

На їхню думку, з наведеного випливає, що за результатами контролю митної вартості орган доходів і зборів може прийняти виключно два види рішень: 1) про визнання митної вартості, заявленої декларантом; 2) про коригування митної вартості.

При цьому підстави прийняття другого із названих видів рішень також вичерпно визначені законом. У разі відсутності цих підстав та його неприйняття орган Державної фіскальної служби України зобов'язаний автоматично прийняти рішення першого виду. Підкреслюється, що у цих органів немає права вільного розсуду щодо обрання виду можливого рішення та підстав щодо його прийняття. Тому прийняття одного із наведених рішень є обов'язком, а не дискреційним правом органу Державної фіскальної служби. Такий підхід дозволяє судам зобов'язувати відповідача здійснити митне оформлення з використанням митної вартості, визнаної декларантом-позивачем.

Якщо викласти матеріал більш схематично, то отримаємо таку конструкцію: у випадку наявності причин, визначених ст. 54 МКУ, приймається рішення про коригування, а за їх відсутності – рішення про прийняття митної вартості, запропонованої декларантом.

Однак у цьому твердженні є один суттєвий недолік. Автори не звернули уваги на ту обставину, що адміністративний акт, яким здійснюється коригування митної вартості, є чітко формалізованим документом. Мета його ухвалення – не просто встановлення факту недостовірності митної вартості товару, запропонованої декларантом, а встановлення нового розміру митної вартості товару. Тобто коригування – це не заперечення запропонованої вартості, а встановлення нової.

Як зазначалося, однією зі специфічних рис дискреційних повноважень є те, що у конкретному випадку використання вільного розсуду – не лише право, але й обов'язок суб'єкта владних повноважень. У нашій ситуації дискреційне повноваження складається з двох досить чітко розмежованих частин: а) за наявності встановлених МКУ підстав обов'язок відмовити у прийнятті визначеної декларантом митної вартості; б) право встановити новий розмір митної вартості товару (відкоригувати його).

Реалізація зазначених права та обов'язку в розриві один від одного неможлива. І справа не лише в єдиному адміністративному акті, що приймається з цього приводу. Слід зважати й на те, що коригування митної вартості товару, виходячи з сутності самого терміна, передбачає зміну, оптимізацію її розміру. Відповідно, скоригувати митну вартість товару, не встановивши для нього нову, відкориговану

вартість, неможливо. Коли ж повноваження компетентного суб'єкта (у нашому випадку – органів Державної фіскальної служби) передбачають установлення розміру (в нашому випадку – митної вартості) на власний розсуд, то ці повноваження, безперечно, дискреційні.

Наведене можна викласти у такій схематичній конструкції: за наявності причин, визначених ст. 54 МКУ, в органів фіскальної служби виникає право та обов'язок використати власний розсуд для прийняття рішення про визначення реального розміру (коригування) митної вартості товару, а за їх відсутності – рішення про прийняття митної вартості, запропонованої декларантом.

З юридичного погляду другий підхід значно конструктивніший, він будується на чинних правових нормах, а не на штучних добудовах над ними.

З іншого боку, нам цілком зрозуміло, чому адміністративний суд схильний до такої позиції. У судовій практиці не рідкісна ситуація, коли суд регулярно змушений розглядати справи з одного й того ж питання між тими самими позивачем і відповідачем.

Позиція адміністративних судів стає зрозумілою і дуже добре ілюструється на прикладі справи “ТОВ Полімерконтейнер проти України” [9]. Реалізуючи дискреційне повноваження щодо встановлення коду УКТ ЗЕД, митні органи регулярно неправильно визначали код товару. Впродовж 2001–2006 рр. судами було скасовано 14 рішень митниці про присвоєння товарам коду УКТ ЗЕД. По суті митні органи продовжували приймати одне й те ж неправильне рішення, істотно ускладнюючи роботу як позивача-декларанта, так і відповідних судів. Діяльність останніх була позбавлена “будь-якого попереджувального ефекту”.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Саме з метою запобігання сваволі органу доходів і зборів та впорядкування процесу вирішення митних спорів адміністративними судами поставлено питання про вирішення справ, що впливають із застосування суто дискреційних повноважень органами Державної фіскальної служби України щодо визначення митної вартості товарів як таких, що не пов'язані з власним розсудом. Однак нам видається, що протидія недолікам у сфері правозастосовчої діяльності не повинна здійснюватися шляхом формування судової практики, яка не відповідає приписам чинного митного законодавства. Слід віднаходити інші прийоми та способи оптимізації роботи територіальних органів Державної фіскальної служби України в частині коригування митної вартості.

Подальше вивчення порушеного в межах цієї статті питання має супроводжуватися напрацюванням і винесенням на обговорення теоретиками й практиками митної справи конкретних пропозицій щодо внесення змін і доповнень у чинне законодавство для розв'язання проблеми реалізації органами доходів і зборів дискреційних повноважень і зведення до мінімуму підстав для виникнення спірних митних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Лялька А. Б. Сутність та види дискреційних повноважень митних органів: у світлі нового митного законодавства / А. Б. Лялька // Митна справа. – 2012. – № 6. – С. 51–60.

2. Деякі питання проведення антикорупційної експертизи [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції України від 18.03.2015 р. № 383/5. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>
3. Барак А. Судейское усмотрение / Барак А. ; пер. с англ. – М. : НОРМА, 1999. – 376 с.
4. Davis K. Discretionary Justice: A Preliminary Inquiry / Davis K. – Urbana, Ill.: University of Illinois Press, 1969. – 379 p.
5. Соловей Ю. П. Усмотрение в административной деятельности советской милиции : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук / Ю. П. Соловей. – М., 1982. – 22 с.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1999. – Т. 2: Д-Й. – 744 с.
7. Про Довідку щодо узагальнення практики застосування адміністративними судами положень Митного кодексу України в редакції від 13 березня 2012 року [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 23.03.2017 р. № 2. – Режим доступу : http://vasu.gov.ua/plenum/post_plenum/postanova_plenumu_2_13-03-2017
8. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44–45, № 46–47, № 48. – Ст. 552.
9. ТОВ Полімерконтейнер проти України [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду зі справ людини від 24 листопада 2016 р. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SOO00943.html

УДК 349.6:340.1(477)

Б. В. Коваленко, аспірант кафедри
екологічного права Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

СТАНДАРТИ ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Досліджено поняття “екологічний стандарт”, проаналізовано положення українського законодавства щодо обов’язковості дотримання екологічних стандартів. Розглянуто тенденції майбутніх змін у законодавстві щодо стандартів. Розкрито зміст поняття стандартів як важливого елемента системи джерел екологічного права України, акцентуючи при цьому увагу на їхніх основних ознаках.

Ключові слова: стандарти; екологічні стандарти; джерела права; система права; система джерел екологічного права.

The article describes several definitions of the environmental standards. Special attention is paid to consideration of features of environmental standards as part of sys

© **Б. В. Коваленко, 2017**

tem of sources of ecological law. In particular, author highlights the legal definition of standards and their definition in the scientific literature. Much attention is paid by analysis of the legislation on mandatory environmental standards in Ukraine. National, inter-state and international levels of standards have been researched. The essential point of the article is researched the influence of environmental standards on the Ukrainian legislation. The conclusion is made to propose author's definition of standards as an important element of sources of environmental law in Ukraine, while focusing attention on their main features.

Key words: sources of law; legal system; the system of sources of environmental law; standards; environmental standards.

Постановка проблеми. Суть поняття стандартів відповідно до позиції законодавця свідчить, що значущість стандартів як джерел екологічного права нині недооцінена. Огляд наукової літератури в цій сфері підтверджує, що наразі в Україні стандартам як джерелам екологічного права приділяється мало уваги, хоча в останні десятиліття йде активна адаптація національного законодавства України та інших країн до міжнародних стандартів у сфері екології (ISO 9000, ISO 14000).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичні питання екологічних стандартів вивчали такі науковці, як В. І. Андрейцев, Н. В. Барбашова, Н. К. Блінова, Л. О. Бондар, О. В. Брайон, М. М. Бринчук, А. П. Войцицький, П. О. Гвоздик, А. П. Гетьман, І. Голінка, І. І. Каракаш, М. О. Клименко, Т. В. Козуля, М. В. Краснова, О. І. Крассов, В. М. Ладиженський, Н. Р. Малишева, А. М. Мірошніченко, Н. В. Омельченко, С. П. Паламарчук, М. Петровська, І. А. Прокопець, Н. Рідей, Н. Г. Салухіна, К. М. Ситник, П. М. Скрипчук, В. В. Тарасова, М. І. Шаповал, В. Я. Шевчук, О. М. Язвінська та ін.

Останніми роками питання щодо місця стандартів у системі джерел екологічного права України досліджували вчені В. І. Курзова, А. І. Берлач, В. І. Курило [1, 22], розглядаючи стандарти як “м’яке право”, тобто як норми, що не обов’язкові до виконання. Водночас проф. В. І. Андрейцев у своїх працях зараховує стандарти до ланки системи джерел екологічного права [2, 145].

Мета статті – дослідити стандарти як невід’ємну складову системи джерел екологічного права України на основі положень учених-правознавців, екологів та законодавчих актів.

Виклад основного матеріалу. Поняття “стандарт” у тлумачному словнику визначається як загальноприйнятий взірець, єдина типова форма організації, проведення, здійснення певної діяльності, а також прийнятний тип результату діяльності, який відповідає певним вимогам своєю якістю чи іншими властивостями [3]. Отже, стандартом слід вважати еталон, шаблон, норматив, з характеристиками, властивостями або критеріями здійснення якого узгоджується діяльність чи підсумковий результат такої діяльності [4].

Стандарт, згідно зі ст. 1 Закону України “Про стандартизацію” [5], – це документ, розроблений на основі консенсусу та затверджений уповноваженим органом, що встановлює призначені для загального і багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів,

включаючи продукцію, процеси або послуги, дотримання яких необов'язкове. Стандарт може містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи послуги.

Стандарти є нормативно-технічними документами. А поняття “нормативно-технічні документи”, своєю чергою, охоплює Державні стандарти України (далі – ДСТУ), Державні галузеві загальносоюзні стандарти (далі – ГОСТ), Галузеві стандарти України (далі – ГСТУ), технічні регламенти, державні класифікатори (далі – ДК), державні будівельні норми (далі – ДБН), міжнародні стандарти (далі – ISO, IEC, EN), стандарти науково-технічних та інженерних товариств і спілок України (далі – СТТУ), стандарти підприємств (далі – СТП), технічні умови (далі – ТУ), технічні регламенти. Більшість нормативно-технічних документів застосовують для регулювання суспільних відносин тільки на добровільних засадах, тому їх називають джерелами “м'якого права” [1, 22]. Іншу думку має професор В. І. Андрейцев, який розглядає екологічні стандарти як юридично важливі нормативно-технічні документи, що й містять екологічні вимоги, правила і норми та є обов'язковими для виконання [2, 145].

Щодо обов'язковості екологічних стандартів, то, за словами Л. О. Бондаря, це питання нині не чітко врегульоване в українському законодавстві. З одного боку, відповідно до ст. 32 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, державні екологічні стандарти обов'язкові до виконання. Також згідно з ч. 2 ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України “Про стандартизацію та сертифікацію” [6], екологічні вимоги державних стандартів обов'язкові. Обов'язковість державних стандартів означає визнання їх нормативно-правовими актами [7].

Якщо проаналізувати деякі спеціальні закони, то там можна побачити пряму вказівку на обов'язковість стандартів. Так, відповідно до ст. 18 Закону України “Про енергозбереження” [8], енергетичні стандарти обов'язкові до виконання. Вони є основою для застосування економічних санкцій за нераціональне використання паливно-енергетичних ресурсів, виробництво енергетично неефективного обладнання та матеріалів. Крім того, Закон України “Про будівельні норми” [9] у ст. 11 передбачає положення, згідно з яким у разі, якщо в будівельних нормах є посилання на стандарти, ці стандарти обов'язкові до застосування.

Водночас, відповідно до ст. 57 Конституції України, кожному гарантується право знати свої права й обов'язки: нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, нечинні. Також до початку 2004 р., коли ще була чинна ч. 5 ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України “Про стандартизацію і сертифікацію”, державні стандарти розглядалися як об'єкти авторського права, що визначало платність доступу до таких документів, чого не можна сказати про нормативно-правові акти. Якщо порушується конституційна засада доступності нормативно-правового акта, то, як зазначає Л. О. Бондар, державні стандарти України не можна визнати обов'язковими до застосування [7].

Цю колізію було вирішено з прийняттям 05 червня 2014 р. нового Закону України “Про стандартизацію” [5], відповідно до ст. 23 якого національні стандарти застосовуються безпосередньо чи шляхом посилання на них в інших документах. Вони застосовуються на добровільній основі, крім випадків, якщо

обов'язковість їх застосування встановлена нормативно-правовими актами. Національний орган стандартизації забезпечує розміщення на офіційному веб-сайті текстів національних стандартів, обов'язковість застосування яких установлена нормативно-правовими актами, не пізніше ніж через 30 календарних днів з дня офіційного опублікування таких актів з безоплатним доступом до зазначених національних стандартів і кодексів усталеної практики.

Іншими словами, стандарти стають обов'язковими лише в разі, якщо це передбачено нормативно-правовими актами. Подібна норма міститься у ст. 15 Господарського кодексу України [10], згідно з п. 2 якої застосування стандартів чи їх окремих положень обов'язкове для:

- суб'єктів господарювання, якщо на стандарти є посилання в технічних регламентах;

- учасників угоди (контракту) щодо розроблення, виготовлення чи постачання продукції, якщо в ній (ньому) є посилання на певні стандарти;

- виробника чи постачальника продукції, якщо він склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи застосував позначення цих стандартів у її маркуванні.

Можна констатувати, що державні стандарти наразі обов'язкові лише в тому випадку, коли обов'язковість їх застосування встановлена нормативно-правовими актами, і в такому разі вони мають бути розміщені на офіційному веб-сайті текстів національних стандартів. У всіх інших випадках, як зазначає Л. О. Бондар, стандарти, державні будівельні норми як їх різновиди не можуть мати обов'язкового характеру, а застосовуються як рекомендаційні акти. За їх порушення не може наставати правова відповідальність [7].

Екологічні ж стандарти, відповідно до п. "а" ст. 3 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", як уже зазначалося, входять до змістовної частини основного принципу охорони навколишнього природного середовища, а саме пріоритетності вимог екологічної безпеки в частині обов'язковості дотримання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності. З огляду на зазначений принцип, екологічні стандарти можна вважати обов'язковими до виконання, хоча вони й не мають статусу нормативно-правових актів. Зазначений принцип підтверджується і ст. 32 вказаного Закону, якою встановлено, що державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища обов'язкові до виконання.

Разом з тим останнім часом в українському екологічному законодавстві відбуваються активні зміни в частині стандартів. Так, на початку 2017 р. Міністерством економічного розвитку і торгівлі України розроблено законопроект [11], положення якого спрямовані на приведення національної системи стандартизації у відповідність до міжнародної та європейської практики, зокрема встановлено: добровільність застосування національних стандартів; недопущення погодження проектів національних стандартів з державними органами; недопущення нормативно-правового регулювання відносин, пов'язаних із розробленням стандартів підприємств, установ та організацій і технічних умов; скасування галузевої стандартизації, у зв'язку з чим упродовж 15 років центральні органи виконавчої влади мають

право у відповідних сферах діяльності та в межах своїх повноважень перевіряти, переглядати свої галузеві стандарти з метою переведення їх на національний рівень або на рівень підприємств. Добровільне застосування стандартів відповідає вимогам Угоди про технічні бар'єри в торгівлі Світової організації торгівлі, а також європейським принципам стандартизації [11].

Та навіть той факт, що, можливо, в недалекому майбутньому застосування національних стандартів стане добровільним, вони не погоджуватимуться державними органами, а галузеві стандарти й зовсім зникнуть, не означає, що стандарти стануть менше впливати на розвиток екологічного права України. Якщо ми говоримо про наближення законодавства до міжнародної та європейської практики, слід зазначити, що в Європейському Союзі поняття “джерело права” вживається у контексті форм зовнішнього вияву норм права, на підставі яких суб'єкти права Європейського Союзу наділяються правами та виконують зобов'язання.

Так, у праві Європейського Союзу важливого значення набувають рекомендаційні акти, які можуть породжувати у суб'єктів правовідносин певні зобов'язання, невиконання яких може стати причиною якщо й не виникнення безпосередніх негативних наслідків, то, принаймні, суттєвого ускладнення в майбутньому можливості реалізації наданих їм прав у рамках інтеграційного утворення. Зокрема, у ч. 2 ст. 117 Договору про функціонування Європейського Союзу передбачається, що недотримання державою-членом рекомендації Комісії звільняє інші держави-члени від обов'язку враховувати проблеми такої держави. Крім того, Суд ЄС у своїй практиці неодноразово наголошував на обов'язку національних судів держав-членів використовувати рекомендаційні акти Союзу для тлумачення національного законодавства [12].

Ще 13 грудня 1989 р. Суд Європейського Союзу в справі C-322/88 “Grimaldi v Fondestes Malaises Professionnelles” [13] підкреслив, що “рекомендаційні акти установ Європейського Союзу не можуть розглядатися такими, що не породжують юридичних зобов'язань взагалі. Суди держав-членів зобов'язані їх ураховувати під час вирішення справ по суті та здійснення тлумачення норм національного права, що прийняті з метою імплементації норм права ЄС” (п. 18) [12]. Зазначене рішення Суду ЄС є прикладом того, що рекомендаційні акти (наприклад, стандарти серії ISO) теж можуть створювати правові наслідки, що в певному розумінні дає привід розглядати їх як джерела права. Що вже говорити про економічний інтерес виконання положень екологічних стандартів, зокрема міжнародних. Підприємствам, які мають сертифікати відповідності стандартам серії ISO 9000 чи ISO 14000, відкривається шлях на міжнародну арену торгівлі, що створює величезний потенціал для зростання прибутків підприємства. Отримання конкурентних привілеїв стимулює підприємства до виконання вимог стандартів набагато ефективніше за державні санкції.

Та беручи до уваги той факт, що положення європейських стандартів постійно вдосконалюються, неофіційно стандарти стають більш значущими для виконання, ніж навіть закони окремо взятої європейської країни. Великі та середні підприємства, орієнтуючись на міжнародне визнання їх продукції, прагнуть отримати сертифікат відповідності європейським стандартам, в тому числі у сфері екології. Держави, своєю чергою, також беруть за взірць європейські стандарти, відповідним чином змінюючи національні стандарти і законодавство. За виявлення факту

необов'язковості до виконання європейських стандартів Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) довела, що офіційно необов'язкові норми можуть значною мірою впливати на екологічне законодавство. Тому ознака обов'язковості джерел екологічного права нині дещо відходить на другий план.

Якщо ж повернутись до законодавства України, то за критерієм обов'язковості приписи екологічних стандартів можна прирівняти до нормативів або навіть до законів, оскільки всі мають обов'язковий характер. Та враховуючи активну адаптацію до європейських норм, навіть у разі внесення змін до законодавства щодо встановлення добровільності застосування всіх стандартів, останні не втраять значущості для формування положень екологічного законодавства.

Щодо розподілу стандартів на рівні, то екологічні стандарти так само, як і стандарти загалом бувають національними, міждержавними та міжнародними. Так, поняття "національний екологічний стандарт" означає стандарт, уведений в дію національними органами стандартизації, дія якого поширюється в межах України. Національні стандарти мають позначку (аббревіатуру) ДСТУ – державний стандарт України.

Міждержавний стандарт – стандарт, який свого часу діяв у СРСР і нині застосовується в Україні. Міждержавні стандарти мають позначку ГОСТ – державний стандарт, який залишився з часів СРСР.

Міжнародний стандарт – стандарт, який поширено в декількох країнах, наприклад у країнах Євросоюзу. Міжнародні стандарти мають позначки ISO (міжнародна система стандартизації), EN (Європейські норми). Міжнародні стандарти, що введені в дію в Україні мають позначки ДСТУ ISO і ДСТУ EN [14, 6].

Якщо ж проаналізувати рівні екологічних стандартів з погляду їх правової природи, то хоча законодавством і визначена їхня обов'язковість, проте змістовно стандарти не є законами і не передбачають санкцій за невиконання їх приписів. Тому, враховуючи позицію вчених-екологів, можна виділити такі види стандартів:

- екологічні стандарти, що є нормативно-правовими актами, оскільки їхні приписи застосовуються на всіх стадіях виробництва продукції (наприклад, ДСТУ 3911-99. Охорона природи. Поводження з відходами. Виявлення відходів і подання інформаційних даних про відходи. Загальні вимоги). Різновидом екологічного стандарту є технічний регламент, за визначенням у законодавстві – це нормативно-правовий акт, в якому встановлено характеристики продукції або пов'язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні процедурні положення, дотримання яких обов'язкове [15, ст. 1];

- екологічні стандарти, що містять обов'язкові вимоги і є частиною диспозиції правової норми, оскільки їхні приписи немов продовжують і деталізують окремі положення законів (наприклад, ДСТУ 2195-99. Охорона природи. Поводження з відходами. Технічний паспорт відходу. Склад, вміст, викладення і правила внесення змін. Норма права міститься у ст. 27 Закону України "Про відходи" [16], але частина диспозиції цієї норми, яка встановлює обов'язкові вимоги до технічного паспорта відходів – у зазначеному ДСТУ);

- екологічні стандарти, що є рекомендаційними нормативно-технічними документами, які не вказують обов'язкових норм, оскільки містять лише настанови для покращання роботи всіх підприємств (наприклад, ДСТУ 14001-97. Система управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування) [17].

Отже, екологічні стандарти можуть затверджуватись на різних рівнях і мати різну юридичну силу (від рекомендаційного нормативно-технічного документа до рівня нормативно-правового акта), в сукупності всі вони входять до системи екологічних стандартів України та використовуються для оцінки стану природного середовища і його компонентів, регламентують діяльність виробничо-господарських об'єктів з метою охорони природи, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення оптимальної якості навколишнього природного середовища на основі правильного поєднання екологічних і економічних інтересів суспільства в умовах господарської чи рекреаційної діяльності тощо [18, 475].

На відміну від національного законодавства, положення якого орієнтовані насамперед на врегулювання суспільних норм у межах країни, екологічні стандарти мають міжнародно-правову орієнтованість. Професор С. М. Кравченко зазначала, що природа не визнає державних кордонів. Деякі унікальні природні комплекси, території та об'єкти, які особливо охороняються, розташовані на території декількох держав, що потребує координації їхніх зусиль. Природними передумовами міжнародно-правового регулювання охорони навколишнього середовища є обмеженість ресурсів та просторових меж біосфери [19, 5].

Міжнародно-правова орієнтованість екологічних стандартів останнім часом набула особливої актуальності. Так, відповідно до Основних засад (Стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 р. [20], упровадження міжнародних стандартів у сфері ресурсозаощадження, охорони навколишнього природного середовища, надрокористування, систем екологічного управління та екологічних критеріїв до товарів та послуг надасть можливість вітчизняному товаровиробнику покращити екологічні аспекти виробництва і продукції та підвищити рівень конкурентоздатності на міжнародних ринках.

Необхідно розробити підсистему стандартизації та сертифікації у сфері екологічної безпеки, затвердити екологічні вимоги до продукції, а також гармонізувати національні стандарти до стандартів і норм Євросоюзу та міжнародних стандартів серій ISO 14000, ISO 19000 з посиленням контролю з боку держави за використанням екологічних маркувань, зокрема щодо вмісту генетично модифікованих організмів. Пріоритетом розвитку цього інструменту є розроблення та впровадження системи державної підтримки вітчизняного товаровиробника продукції з поліпшеними екологічними характеристиками відповідно до законодавчо встановлених вимог, а також удосконалення методів і систем державного обліку і статистичної звітності у сфері охорони навколишнього природного середовища [20].

Протягом 2017–2020 рр. передбачається здійснити поступове розмежування функцій з охорони навколишнього природного середовища та господарської діяльності з використання природних ресурсів, імплементацію європейських екологічних норм і стандартів, екосистемне планування, упровадження переважно економічних механізмів стимулювання екологічно орієнтованих структурних перетворень, досягнути збалансованості між соціально-економічними потребами та завданнями у сфері збереження навколишнього природного середовища, забезпечити розвиток екологічно ефективного партнерства між державою, суб'єктами господарювання та громадськістю, широке поширення екологічних знань [20].

Також з 2016 р. активно розробляється проект Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 р. [21], де одним із першочергових завдань є забезпечення в середньостроковій перспективі (протягом одного року) наближення законодавства України до законодавства Євросоюзу в частині встановлення стандартів якості атмосферного повітря щодо вмісту найбільш шкідливих забруднювачів атмосферного повітря та управління якістю атмосферного повітря.

Пріоритетами зазначених дій є зниження забруднення атмосферного повітря і більш стале управління якістю довкілля. Завдяки визначеним заходам буде забезпечено: зниження концентрації забруднюючих речовин та перевищення захисту здоров'я людини, рослинності, екосистем; зміцнення інституційної спроможності щодо формування й забезпечення реалізації державної політики у сфері зміни клімату і захисту озонового шару; запобігання руйнуванню озонового шару шляхом скорочення викидів озоноруйнівних речовин; адаптацію до зміни клімату, підвищення опірності та зниження ризиків, пов'язаних зі зміною клімату [21].

Вирішення зазначених завдань неможливо досягти без постійного поновлення системи національних екологічних стандартів і поступового їх наближення до стандартів Євросоюзу. А для цього, відповідно, потрібно змінювати екологічне законодавство. Таким чином, хоча екологічні стандарти не вносять зміни до конкретних законів України, проте постійне покращання національних стандартів та впровадження європейських задає напрям для формування загального екологічного законодавства України.

Висновки з даного дослідження і перспективи **подальших** розвідок у даному напрямі. Таким чином, з погляду значущості та впливу на формування законодавства в системі джерел екологічного права стандарти посідають позицію після нормативно-правових актів і міжнародних договорів, оскільки мають нормативний характер та міжнародно-правову орієнтованість.

Отже, стандарти як елемент системи джерел екологічного права – це офіційні, загальнообов'язкові документовані акти нормативного характеру, що мають міжнародно-правове спрямування у сфері раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки, які розроблені на основі консенсусу та затверджені уповноваженим органом й установлюють призначені для загального і багаторазового використання вимоги, правила, інструкції або характеристики, що стосуються діяльності чи її результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги.

Список використаних джерел:

1. Екологічне право України. Загальна частина : навч. посібник / В. І. Курзова, А. І. Берлач, В. І. Курило та ін. ; за ред. В. І. Курила. – К. : Алерта, 2015. – 620 с.
2. Андрейцев В. І. Екологічне право: курс лекцій в схемах : навч. посібник для юрид. фак. вузів / Андрейцев В. І. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. – Т. 3 / укладачі: професор В. В. Яременко, к. філ. н. О. М. Сліпушко. – К. : Аконіт. – С. 413.
4. Кальченко С. В. Структура та джерела європейських стандартів. Оскарження порушень законодавства про вибори / С. В. Кальченко // Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право. – 2013. – Вип. 3 (19). – С. 150–154.
5. Про стандартизацію : Закон України від 05 червня 2014 р. № 1315-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 31. – С. 2405. – Ст. 1058.

6. Про стандартизацію і сертифікацію : декрет Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 р. № 46-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 27. – Ст. 289.

7. Бондар Л. О. Законодавчі основи стандартизації та нормування у царині охорони довкілля. Правове регулювання екологічної стандартизації та сертифікації [Електронний ресурс] / Бондар Л. О. – Режим доступу : <http://ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/uprav/ekonorm.htm>

8. Про енергозбереження : Закон України від 1 липня 1994 р. № 74/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 30. – Ст. 283.

9. Про будівельні норми : Закон України від 5 листопада 2009 р. № 1704-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 5. – С. 125. – Ст. 41.

10. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про стандартизацію” : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=ba823943-8d4c-4a69-a3e2-253a8e2b1741>

12. Яковюк І. Система джерел права Європейського Союзу: загальна характеристика / І. Яковюк // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 211–212.

13. Judgment of the Court of Justice of the European Communities in the case C-322/88 “Grimaldi v Fondestes Malaises Professionnelles” of 13.12.1989 // European Court Reports. – 1989. – P. 4407.

14. Ладиженський В. М. Екологічна стандартизація і сертифікація : конспект лекцій / В. М. Ладиженський, Н. О. Телюра ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2011. – С. 4–22.

15. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15 січня 2015 р. № 124-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 14. – С. 754. – Ст. 96.

16. Про відходи : Закон України від 05 березня 1998 р. № 187/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36. – Ст. 242.

17. Бондар Л. О. Правове регулювання екологічної стандартизації в Україні [Електронний ресурс] / Бондар Л. О. – Режим доступу : <http://ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/uprav/ekonorm.htm>

18. Словник-довідник з екології / К. М. Ситник, О. В. Брайон та ін. – К. : Н.Д., 1994. – 578 с.

19. Кравченко С. М. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища : підручник / С. М. Кравченко, А. О. Андрусевич, Дж. Бонайн ; під заг. ред. проф. С. М. Кравченко. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2002. – 336 с.

20. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р. : Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – С. 1284. – Ст. 218.

21. Проект Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=249634799

УДК 349.6:349.415

К. Л. Коваль, аспірант Університету
митної справи та фінансів

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ФУНКЦІЙ ЗЕМЛІ ЯК ПРИРОДНОГО РЕСУРСУ

Розглянуто співвідношення соціальної, економічної та екологічної функції землі в умовах сьогодення; обґрунтовано необхідність превалювання останньої. Проаналізовано чинне законодавство у сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції та висвітлено нові можливості у сфері збереження земельних ресурсів, які виникли у зв'язку з перспективою розвитку такого виду діяльності.

Ключові слова: збереження земельних ресурсів; ресурсозбереження; виробництво органічної сільськогосподарської продукції; екологічна функція землі.

The peculiarity of the land contains in the fact that it can be considered as a territorial basis, natural resource and the main tool of production. According to the rules of the Constitution of Ukraine, land is the main national wealth that is specially protected by the state, therefore the question of finding lucrative tools of preservation of land resources and their legislative implementation remains relevant and requires further scientific research.

Up to date, the state of land resources is rapidly deteriorating – the current situation is explained with the commercialization of land relations, low environmentalization of land legislation and, once again, the exceptionally declarative triad of perception of land. In order to overcome such consequences, great attention is paid to the possibility of introduction of organic farming in Ukraine, that is one of the most lucrative ways of achieving environmentally sound use of land. Ukraine made the first step in this direction with the adoption of the Law of Ukraine “On the Production and Circulation of Organic Agricultural Products and Raw Materials” in 2013, that established the foundations of a new stage in the process of development of ecological agriculture and preservation of land. Therefore the article analyzes current legislation in this area and suggests ways to improve it.

Key words: preservation of land resources; resource preservation; production of organic agricultural products; ecological function of the earth.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем ХХІ ст., яка потребує нагального розв'язання, є проблема збереження ресурсів, особливо природних. Складність юридичної природи землі та її надзвичайно важлива роль у функціонуванні екосистем та людства зумовлюють надання їй умовної першості в питанні збереження ресурсів. Земельний фонд України вважається одним із найбагатших у Європі, проте інтенсивність антропогенного та техногенного впливу на земельні ресурси постійно зростає, отже, відбувається погіршення їх стану. Надмірне його освоєння, недосконалі технології вирощування культур, зменшення надходження органічних добрив і брак дієвого законодавства у сфері збереження та охорони земельних ресурсів призводять до катастрофічних наслідків. Так, майже 57 % земель нині охоплені ерозією ґрунтів, а це призводить до величезних втрат ґрунту

© К. Л. Коваль, 2017

в розмірі 600 млн т/рік. Такий стан земельних ресурсів може стати передумовою зменшення родючості земель сільськогосподарського призначення та поряд з іншим ставить під загрозу продовольчу безпеку України. Саме тому питання пошуку перспективних засобів збереження земельних ресурсів та їх нормативного закріплення залишається актуальним і потребує подальшого наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий науковий внесок у дослідження проблеми охорони земельних ресурсів зробили Т. О. Коваленко, В. В. Носік, А. М. Мірошніченко, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга, Л. В. Лейба, В. Л. Мунтян. Особливості органічного землеробства (органічного сільськогосподарського виробництва) як одного із засобів забезпечення збереження землі як ресурсу у своїх працях досліджували В. М. Єрмоленко, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, Н. В. Кравець, С. І. Сиволицька.

Мета статті полягає у з'ясуванні співвідношення екологічної та економічної функцій землі як природного ресурсу та обґрунтуванні необхідності домінування першої.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до принципів національної екологічної політики, визначених у Законі України від 21 грудня 2010 р. “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року”, економічна складова сталого розвитку поряд з екологічною та соціальною є необхідним засобом посилення ролі екологічного управління, припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі, забезпечення екологічно збалансованого природокористування [1]. Екологічно збалансованим природокористуванням слід вважати таку взаємодію в системі людина – довкілля, за якої досягається оптимальне співвідношення між господарською діяльністю суспільства, забезпеченням матеріальних і духовних потреб населення та підтриманням якісного стану навколишнього природного середовища та яка передбачає використання природних ресурсів, що мінімізує їх втрати й забезпечує відновлення.

Науковці неодноразово звертали увагу на те, що поняття “природних ресурсів” нині потребує перегляду і розширення. На законодавчому ж рівні до природних ресурсів зараховують земельні ресурси, надра, води, атмосферне повітря, тваринний світ, рослинний світ, альтернативні джерела енергії тощо.

Найважливіший природний ресурс, який потребує збереження і відновлення, – це земля, яка, відповідно до Конституції та Земельного кодексу, є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

М. В. Шульга та Л. В. Лейба з урахуванням складної природи землі виокремлюють важливі функції, котрі вона виконує та які є визначальними для забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства, а саме: економічну, соціальну та екологічну. Економічна функція землі виявляється в тому, що вона являє собою важливий матеріальний ресурс, відіграючи роль основного засобу виробництва в сільському та лісовому господарстві та слугуючи просторовим базисом для функціонування інших галузей економіки. Соціальна функція полягає в тому, що вона виступає місцем проживання. Сутність екологічної функції землі в тому, що землі належить центральне місце в екологічній системі, вона виступає її цементуючим ресурсом [2, 3].

Сучасний стан земель характеризується руйнуванням, забрудненням та виснаженням ґрунтового покриву, недотриманням технологій обробки ґрунту, нега-

тивним балансом поживних речовин тощо. З огляду на це виникає обґрунтоване припущення, що наразі існує превалювання економічної функції над іншими, що призводить до сприйняття землі виключно як засобу, котрий дозволяє продукувати капітал і задовольняти матеріальні потреби людини та держави. На цей факт звертають увагу А. П. Гетьман та В. А. Зуєв, аргументуючи наявне становище стрімкою комерціалізацією земельних відносин, низькою екологізованістю земельного законодавства та знову ж таки виключно декларативним сприйняттям триєдності функцій землі [3, 83]. Постійне погіршення стану, деградація й виснаження земель викликають насамперед екологічно необґрунтованим використанням земельних ресурсів. Таке становище потребує якнайшвидшого перегляду і зміни на засадах сприйняття землі як цінного природного ресурсу, від стану якого залежить не лише економічне піднесення й розвиток, а також якість життя громадян.

Усвідомлення зазначених проблем, розуміння необхідності збереження й відновлення земельних ресурсів знаходить своє відображення в наукових працях не тільки вчених-юристів, але й економістів, аграріїв та екологів. Значну увагу приділено можливості впровадження в Україні органічного землеробства, яке є одним із найперспективніших способів досягнення екологообґрунтованого землекористування. За визначенням Міжнародної федерації з розвитку органічного землеробства (IFOAM), термін “органічне землеробство” найбільше відповідає сільськогосподарському менеджменту агроєкосистем, який ґрунтується на максимальному використанні біологічних факторів підвищення родючості ґрунтів, агротехнологічних заходів захисту рослин, а також на виконанні комплексу інших заходів, які забезпечують екологічно, соціально та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції та сировини.

Погоджуючись із А. М. Шульгою, слід зазначити, що земельні ресурси потребують відповідного ставлення до себе, яке полягає в збереженні якісного та кількісного стану, належній охороні за допомогою державних правових засобів, обмеженні спонтанної та шкідливої людської діяльності, яка може змінити, тобто погіршити якісні й кількісні характеристики [4, 236].

Україна зробила перший крок у цьому напрямі з прийняттям у 2013 р. Закону України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини”, яким було закладено підвалини нового етапу в процесі розвитку екологічного землеробства та збереження землі. І хоча цей Закон не зобов’язує виробників у найкоротші терміни реорганізувати наявне виробництво та отримати сертифікати виробників органічної сільськогосподарської продукції, основною метою такого виробництва є, крім іншого, збереження та відтворення ресурсів, у тому числі земельних.

На думку Н. В. Кравець, органічне сільське господарство – більш влучне поняття, ніж виробництво органічної сільськогосподарської продукції. Вона тлумачить його як один із важливих засобів екологізації аграрного виробництва, що передбачає таке ведення сільськогосподарської діяльності, за якого забезпечується охорона навколишнього природного середовища та збереження біологічного різноманіття для майбутніх поколінь [5, 6]. Слід зауважити, що науковець також зараховує органічне сільське господарство до важливих видів діяльності, в процесі

яких забезпечується екологізбалансоване використання земель сільськогосподарського призначення та інших природних ресурсів.

На переконання В. М. Єрмоленка, сільське господарство не є тією галуззю суспільного виробництва, яка глобально негативно впливає на навколишнє природне середовище. Підприємства хімічної, переробної, енергетичної сфер мають суттєвий вплив на стан навколишнього природного середовища. Однак у процесі виробничої діяльності у сфері рільництва і тваринництва застосовується продукція зазначених промислових технологій у вигляді агрохімікатів, кормів, паливно-мастильних матеріалів тощо. Рослини, а з ними й тварини, вбираючи шкідливі для здоров'я речовини з ґрунту, води та атмосферного повітря, через одержувану з них сільськогосподарську продукцію заносять останні всередину людського організму [6, 46–47].

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, загальна площа всіх сільськогосподарських угідь становить 42 726,4 тис. га, а це 70,8 % загальної площі України, з них площа ріллі – 32 541,3 тис. га, тобто 54 % площі [7, 63]. Звідси питання: чи треба нівелювати вплив сільськогосподарського виробництва на стан навколишнього природного середовища? Чи не слід припустити, що екологізація агропромисловості може привести до покращання стану навколишнього природного середовища в цілому та земельних ресурсів зокрема?

Про виробництво органічної продукції як про засіб збереження й відтворення земельних ресурсів свідчать законодавчо закріплені принципи такої діяльності, серед яких слід виділити:

- принцип раціонального використання природних ресурсів, забезпечення їх належного використання та відтворення;
- принцип довгострокового підтримання родючості ґрунту;
- забезпечення високого рівня біологічного розмаїття;
- використання у виробництві процесів, що не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, здоров'ю людей, рослинам, здоров'ю та благополуччю тварин;
- принцип забезпечення збереження та відтворення родючості ґрунтів, стійкості ґрунтів та біологічного розмаїття ґрунтів методами, які оптимізують біологічну активність ґрунтів, забезпечують збалансоване постачання поживних речовин для рослин [8].

Дещо розширюються зазначені принципи через призму обов'язків виробника у процесі виробництва органічної продукції, викладених у Детальних правилах виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження від 31 серпня 2016 р. Відповідно до вищезгаданих правил у процесі виробництва органічної продукції її виробник має забезпечити:

- провадження господарської діяльності, що не має шкідливого впливу на стан земель і родючість ґрунтів, сприяє підвищенню їх родючості та збереженню інших якісних показників, зменшує негативний вплив на ґрунти, запобігає незворотній втраті гумусу, поживних речовин тощо;
- мінімальне використання ресурсів, що не відновлюються, і продуктів не-сільськогосподарського походження;

- використання переваг біологізації землеробства шляхом розширення посівів багаторічних трав і впровадження бактеріальних препаратів, збільшення площ сільськогосподарських культур, що посіяні на зелене добриво;

- використання у виробництві процесів, що не завдають шкоди навколишньому природному середовищу та здоров'ю людей;

- утилізацію відходів і побічних продуктів рослинного походження в ході виробництва органічної продукції;

- урахування місцевого або регіонального екологічного балансу під час вибору продукції (сировини) для виробництва [9].

Отже, в процесі виробництва органічної продукції рослинного походження має забезпечуватись не тільки збереження наявного якісного стану земельних ресурсів, а також його покращання за рахунок внесення органічних добрив, інших рекультиваційних заходів, мінімізації негативного екологічного впливу господарської діяльності тощо.

Ураховуючи викладені переваги виробництва органічної продукції з позицій ресурсоощадження, порушується питання про відсутність масової активізації переходу до даного виду виробництва. Основні причини проблем в аграрному секторі поряд з іншими такі: відсутність у сільськогосподарських товаровиробників мотивації до дотримання агроекологічних вимог; недосконалість законодавства у цій сфері.

Дійсно, виходячи з тих позицій, що основною метою аграрного підприємництва є отримання прибутку за рахунок продажу товару, перехід до виробництва органічної продукції для великого товаровиробника не вигідний, адже витрати на реорганізацію виробництва на перших етапах перевищуватимуть можливий прибуток, і в майбутньому можливий дохід ніколи не сягне “доорганічного” рівня.

Саме тому, відповідно до Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р., пріоритетні напрями досягнення стратегічних цілей такі: сприяння розвитку органічного землеробства насамперед в особистих селянських і середніх господарствах; забезпечення раціонального використання природних ресурсів, залучених до господарського процесу в аграрному секторі, шляхом упровадження системи моніторингу й контролю якості всіх земель сільськогосподарського призначення та обов'язкової агрохімічної паспортизації; створення умов для збереження, відтворення й підвищення родючості ґрунтів; регламентація розміщення у сівоzmінах екологічно деструктивних культур відповідно до науково обґрунтованих норм; відновлення зрошувальних та меліоративних систем; стимулювання користувача (власника) землі до раціонального використання й охорони земель сільськогосподарського призначення [10].

З цього випливає, що основними суб'єктами, які мали б забезпечити розвиток органічного землеробства, є особисті селянські та середні господарства. Постає питання про систему заходів стимулювання товаровиробників для переходу від традиційного виробництва до органічного, адже собівартість органічної продукції в основному на 30–50 % відсотків більша, ніж собівартість неорганічної продукції, отже, збільшується обсяг витрат на виробництво, що зменшує ймовірність добровільного переходу до органічного виробництва. В рамках Міжнародної науково-практичної конференції “Правові засади ведення органічного землеробства”, яка відбулась 29–30 вересня 2017 р. на базі Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого, необхідності розв'язання вищезгаданої проблеми та запровадження системи державної підтримки виробників органічної продукції приділяли увагу науковці, серед яких слід виділити: О. В. Гафурову, Х. А. Григор'єву, А. М. Земко, П. Т. Філюка, І. І. Каракаша, К. А. Козмуляка, Т. В. Курман, С. І. Марченко, Я. О. Самсонову, А. М. Статівку, В. М. Корнієнко, В. Ю. Уркевича [11].

З урахуванням ратифікації Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, з іншого, запозичення європейського досвіду та впровадження його в національну правову систему слід вважати важливою передумовою успішної євроінтеграції. Так, у Регламенті (ЄС) № 1307/2013 Європейського парламенту та Ради від 17 грудня 2013 р. щодо встановлення правил прямих виплат фермерам відповідно до схем підтримки у межах спільної аграрної політики для фермерів запроваджено обов'язкові й добровільні схеми виплат, а також спрощена схема виплат за умови дотримання системи зустрічних зобов'язань (cross-compliance) [12, 12].

На недоліки законодавчої бази у сфері виробництва органічної продукції звертав увагу В. Ю. Уркевич [13, 33]: Законом України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини”, який було прийнято ще у 2013 р., установлювалась необхідність прийняття низки нормативно-правових актів, серед яких слід виділити детальні правила виробництва під час перехідного періоду; детальні правила порядку переходу до виробництва органічної продукції (сировини); перелік, умови та допустимі обсяги використання неорганічної продукції, речовин, продукції, отриманої в перехідний період, під час виробництва органічної продукції (сировини) за кожною категорією продукції, речовин; перелік речовин, які забороняється використовувати у виробництві органічної продукції (сировини); допустимі обсяги та перелік неорганічної продукції, речовин, продукції, отриманої в перехідний період, які можуть у виняткових випадках використовуватись у виробництві органічної продукції (сировини), та критерії оцінки придатності сільськогосподарських угідь для виробництва органічної продукції (сировини). Відсутність цих нормативно-правових актів певним чином гальмує повноцінну діяльність виробників органічної продукції, саме тому їх прийняття нині є нагальною потребою. Свою чергою, В. А. Зуєв критикував уже прийняті детальні правила виробництва органічної продукції (сировини): 1) аквакультури; 2) морських водоростей; 3) бджільництва; 4) тваринного походження; 5) рослинного походження. Аналіз змісту цих нормативно-правових актів дозволяє зробити висновок, що природоохоронна (екологічна) складова у цих правилах фактично не встановлюється, акцент робиться на вимогах до якості продукції, сировини, обладнання та інших складових, що використовуються, тобто орієнтована на внутрішні виробничі процеси та практично ігнорує зовнішній екологічний вплив цієї діяльності [14, 72].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, можна констатувати, що тенденція домінування економічної функції землі над екологічною недопустима з погляду екологообґрунтованого використання ресурсів і панування ідей сталого розвитку. Враховуючи цінність землі й недосконалість законодавства у сфері охорони та збереження земельних ресурсів, розробка рекомендацій і шляхів удосконалення нормативно-правової бази на докторальному рівні – це актуальне завдання науки. Органічне землеробство як різно-

вид органічного землекористування має стати одним зі способів досягнення раціонального використання земельних ресурсів, їх збереження та відтворення. Нині зроблено лише перші кроки в напрямі регулювання останнього, адже Закон України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини” насамперед спрямовано на забезпечення належного функціонування ринку органічної продукції і сировини, а також на гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні. Величезний блок питань, пов’язаний із нюансами використання земельних ресурсів у процесі виробництва органічної сільськогосподарської продукції, законодавець залишив поза увагою, обмежившись лише декількома нормами на рівні принципів, що створює загрозу подальшого неекологічного обґрунтованого використання землі. Крім цього, держава має розробити комплекси заходів стимулювання виробників до переходу від “традиційного виробництва” до органічного не лише для забезпечення впевненості споживачів у якості товарів, але й з метою збереження земельних ресурсів та землі в цілому.

Список використаних джерел:

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
2. Шульга М. В. До питання про природоресурсне право [Електронний ресурс] / М. В. Шульга, Л. В. Лейба. – Режим доступу : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9707/1/SHulga_Leyba_208-211.pdf
3. Гетьман А. П. Екологічне право: роздуми про його витоки та перспективи розвитку / А. П. Гетьман, В. А. Зуєв // Проблеми законності. – 2017. – Вип. 137. – С. 75–91.
4. Шульга А. М. Земельные ресурсы как объект уголовно-правовой ответственности / А. М. Шульга // *Legea si viata*. – 2013. – № 11. – С. 235–239.
5. Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Н. В. Кравець. – Х., 2015. – 19 с.
6. Єрмоленко В. М. Правові аспекти органічного сільськогосподарського виробництва як важливий чинник забезпечення екологічної безпеки / В. М. Єрмоленко // Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні : матеріали науково-практичного “круглого столу” (Київ, 28 березня 2014 р.) / ред. кол. М. В. Краснова [та ін.] ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Чернівці : А. В. Кондратьєв, 2014. – С. 46–47.
7. Сільське господарство України [Електронний ресурс] : статистичний збірник / відпов. за випуск О. М. Прокопенко ; Державна служба статистики. – К., 2017. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
8. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 03.09.2013 р. № 425-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 20–21. – Ст. 721.
9. Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2016 р. № 587 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 71. – Ст. 2390. – С. 66.

10. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.10.2013 р. № 806-р // Офіційний вісник України. – 2013. – № 83. – Ст. 3088. – С. 23.

11. Правові засади ведення органічного землеробства: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 29–30 вересня 2017 р.) / за ред. М. В. Шульги. – Х. : Доміно, 2017. – 246 с.

12. Сиволоцька С. І. Правове регулювання державної підтримки фермерських господарств за законодавством України та Європейського Союзу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С. І. Сиволоцька. – К., 2017. – 23 с.

13. Уркевич В. Ю. Про особливості правового регулювання виробничо-господарської діяльності з виробництва органічної сільськогосподарської продукції / В. Ю. Уркевич // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2015. – Вип. 218. – С. 30–36.

14. Зуєв В. А. Проблеми впровадження екологічних вимог в процесі екологічного виробництва / В. А. Зуєв // Правові засади ведення органічного землеробства : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 29–30 вересня 2017 р.). – Х. : Доміно, 2017. – С. 71–74.

УДК 343.222.4(477)

В. П. Корсун, аспірант Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ ЗА БЕЗГОСПОДАРСЬКЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ

З'ясовано сутність родового об'єкта злочину за безгосподарське використання земель. Розглянуто наукові підходи до визначення категорії об'єкта злочину, а також розкрито кримінально-правове значення об'єкта злочину. Визначено, що родовим об'єктом безгосподарського використання земель, як і більшості екологічних злочинів, є екологічно безпечний стан навколишнього природного середовища як певної сукупності екосистем і природних об'єктів (у тому числі землі, що є невід'ємним його елементом).

Ключові слова: земля; об'єкт злочину; родовий об'єкт злочину; безгосподарське використання земель; навколишнє природне середовище; природні об'єкти.

The article is devoted to the clarification of the essence of the generic object of the crime for the non-economic use of land. The scientific approaches to the definition of the category of the object of the crime are considered, as well as the criminal-legal significance of the object of the crime is disclosed. It is determined that the generic object of landless utilization, like most ecological crimes, is an environmentally safe state of the environment

© **В. П. Корсун**, 2017

as a certain set of ecosystems and natural objects (including land that is an integral part of it) which corresponds to the criteria, standards, limits and norms established in the legislation concerning its purity, resource intensity (non-extinction), environmental sustainability, sanitary requirements, species diversity, which provides him and man with normal and favorable conditions for life and development. It should be added that this single system is constantly in need of rational use and reproduction for present and future generations.

Key words: land; object of crime; generic object of crime; landless utilization; natural environment; natural objects.

Постановка проблеми. Загальновизнано, що об'єкт злочину – це те, на що посягає винна особа, або те, чому вона завдає або може завдати шкоди [1, 86]. Питання ж про те, чому саме особа завдає або може завдати шкоди, було і залишається одним з найбільш дискусійних у науці кримінального права. Найвідповіднішою вважається думка, що це ті блага та цінності, які закріплені у ч. 1 ст. 1 чинного КК України. Серед таких цінностей значиться і довкілля. Воно сформувалося без допомоги людини, функціонує незалежно від неї, але людина може впливати на розвиток всього, що її оточує. Таким впливом може бути не тільки корисна та законна діяльність, але й протиправна та небезпечна, в тому числі злочинна. Особа, яка вчиняє злочин щодо окремих елементів довкілля (земель, надр, атмосферного повітря, водних об'єктів, тваринного та рослинного світу тощо), тим самим завдає шкоди всьому довкіллю в цілому.

Правильне визначення об'єкта злочину має важливе теоретичне та практичне значення. Саме об'єкт допомагає розкрити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань. Об'єкт відіграє важливу роль і у визначенні самого поняття злочину, значною мірою впливає на зміст об'єктивних та суб'єктивних його ознак, а також є початковим у кваліфікації злочинів, побудові системи Особливої частини КК України [1, 86–87]. Усе це дає можливість зробити висновок про те, що проблема об'єкта злочину є однією з основних у науці кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема об'єкта злочину вважається однією з найскладніших у теорії кримінального права. Над її розробкою працювали М. Й. Коржанський, С. Д. Кравцов, В. Я. Тацій, М. П. Бікмурзін, Є. В. Лашук, Н. Ю. Цвіркун [2] та ін. Що стосується безпосередньо предмета злочинів проти довкілля, то його дослідження відображено в наукових працях Е. М. Жевлакова, С. Б. Гавриша, В. К. Матвійчука. Стосовно об'єкта злочину, передбаченого ст. 254 КК України, слід констатувати, що його науковій розробці взагалі не приділялося належної уваги. Це питання лише частково висвітлювалося в навчальній літературі, джерелах науково-коментаторського характеру та окремих монографічних виданнях, присвячених характеристиці злочинів проти навколишнього природного середовища, що й зумовлює у даному контексті необхідність попереднього звернення до загальних положень вчення про предмет злочину.

Виклад основного матеріалу. В сучасній кримінально-правовій науці взагалі існує чимало цікавих суджень з приводу того, що треба визнавати об'єктом зло-

чину, діаметрально протилежних концепції об'єкта злочину як суспільних відносин. Наприклад, на думку Є. В. Фесенка, об'єкт злочину – це цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване діяння і яким воно може заподіяти або спричинити шкоду [3, 7]. В. М. Трубніков вважає, що об'єктом злочину виступає соціальна оболонка [4]. В. П. Ємельянов під об'єктом злочину розуміє сферу життєдіяльності людини [5]. Г. П. Новосьолов об'єктом злочину вважає особу [6, 53–64]. С. Б. Гавриш пропонує розглядати об'єкт злочину як охоронювані кримінальним правом блага та цінності [7, 60]. Крім того, останній концепції віддають перевагу багато вчених-юристів сучасного зарубіжного кримінального права. У деяких кримінально-правових системах взагалі не використовується термін “об'єкт злочину”, замість нього вживаються поняття “правове благо”, “охоронюване правове благо” та деякі інші [8, 34].

Треба погодитися з тим, що суспільні відносини дійсно не можуть бути універсальною характеристикою об'єкта злочину. Вбачається, що цим поняттям неможливо охопити такі значущі явища, як життя, здоров'я людей, довкілля, безпека тощо. Хоча їх захист і забезпечується системою відповідних суспільних інституцій, право фізичного існування людини в нормальних екологічно безпечних умовах – це її природне право, закріплене в Конституції України, ніким не встановлюється, а виникає з народженням людини.

Так, правове благо завжди зазнає злочинного впливу а отже і шкоди, яка може бути визначена через сприйняття блага як цінності. Як правильно зазначає С. Б. Гавриш, саме від цінності правового блага як об'єкта залежать характер, зміст і розмір наслідків злочинного діяння особи. Крім того, концепція “об'єкт – правове благо як певна цінність” узгоджується з чинним законодавством, оскільки законом охороняються саме конкретні життєві блага [5]. Благо – все те, що служить задоволенню потреб людини: доходи, вигоди, дари природи тощо. У нашому випадку це природні об'єкти, адже сама природа як охоронюване кримінальним законом правове благо має велику цінність для існування людського суспільства. Отже, з урахуванням характеру, цінності та інших особливостей цих життєвих благ законодавець конструює ту чи іншу правову норму. Охоронюване цією нормою благо робить її індивідуальною і неповторною, відмінною від інших.

У літературі часто родовим об'єктом господарських злочинів визнаються суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Економічний зміст цих відносин характеризується тим, що вони виникають з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг. Безпосереднім об'єктом виступають ті суспільні відносини, що складаються у певній сфері господарської діяльності (сфера банківської діяльності, надання фінансових послуг, професійної діяльності на ринку цінних паперів тощо) [10, 185].

Немає сумнівів у тому, що деякі злочини у сфері господарської діяльності були й будуть пов'язані безпосередньо з веденням сільського господарства. Тобто з огляду на вищевикладене, можна зробити такий висновок: господарські злочини у своїй більшості посягають саме на охоронюваний кримінальним законом господарський механізм держави (з приводу виробництва, розподілу, обміну, споживання товарів і послуг тощо). Своєю чергою, безгосподарське використання земель

посягає насамперед на нормальний природний якісний стан ґрунтового покриву земель як невід’ємного елементу довкілля, а вже потім – на сферу господарювання та охорону прав власності на землю. Це пояснюється пріоритетністю землі як природного об’єкта багатофункціональної збалансованої єдиної системи – біосфери. Якщо порушити корисні властивості землі як незамінного природного ресурсу, вона втрачає свою особливу цінність як економічна категорія, об’єкт права власності тощо. Дійсно, немає сумнівів у тому, що саме вона є об’єктом господарювання, може приносити чималі прибутки за правильного підходу, але об’єкт безгосподарського використання земель потрібно розглядати з погляду охорони та відтворення важливих природних властивостей земель сільськогосподарського призначення, раціонального використання, в тому числі охорони прав власності громадян і юридичних осіб на землю. Отже, безгосподарське використання земель має розглядатись як екологічний злочин, який, окрім основного, має декілька додаткових безпосередніх об’єктів з урахуванням того, на що посягає даний злочин (сфера господарювання, право власності).

Відомо, що саме завдяки родючому ґрунтовому покриву земля сільськогосподарського призначення є основним засобом виробництва в сільському господарстві. Так, у науці прийнятно вважати сільськогосподарське виробництво живим організмом, чиє функціонування обумовлене законами природи [11, 5]. Важливо також те, що земельні ресурси, на використанні яких формується близько 95 % обсягу продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання, справедливо вважаються фундаментом економіки України. Наскільки ефективно та раціонально здійснюватиметься використання земельних ресурсів, настільки зростатимуть темпи соціального, економічного та іншого розвитку держави. Саме тому ст. 254 КК України знаходить своє відображення у Розділі VIII “Злочини проти довкілля”. Погіршення якісного стану землі може не лише вивести землю із сільськогосподарського обігу, але й порушити довготривалі екологічні зв’язки, змінити водний баланс, призвести до знищення тваринного світу, виснаження лісів, деградації та опустелювання, а у великих масштабах і в перспективі – до зміни не тільки ландшафтів, але й клімату. Все це викликає необхідність раціонального використання та особливої охорони земель сільськогосподарського призначення, в тому числі за допомогою заходів кримінально-правового впливу.

Необхідно зауважити, що земля є невід’ємним елементом довкілля. Охоронюване кримінальним правом довкілля (навколишнє природне середовище) в сукупності з іншими його складовими: повітрям, водами, надрами, тваринним та рослинним світом, – створює відкриту, загальнопланетарну, саморегульовану систему – біосферу – і є невід’ємною її частиною. Біосфера (від грец. *bios* – “життя”, *sphaira* – “куля” – місце активного життя людства, що охоплює верхню частину літосфери, гідросферу та нижню частину атмосфери, тобто поширюється всередину земної кори на 2–3 км від поверхні суші, на 0,5 км нижче поверхні дна океану і на висоту близько 20 км над поверхнею Землі. Вона складається з живої речовини: рослин, тварин, мікроорганізмів (біогенного, фітогенного, зоогенного), та кісткової: гірських порід, що утворюють земну кору (біогенного, тобто продуктів розпаду й переробки гірських і осадових порід живими організмами, до яких належать ґрунт і во-

да) [12, 16]. С. Б. Гавриш пропонує визначити три різних групи природних об'єктів охорони природи, що утворюють родовий об'єкт екологічних злочинів: 1) природне середовище (довкілля) України в межах біосфери; 2) природне середовище (довкілля) України поза межами біосфери на території та площах, на які поширюється національне законодавство; 3) об'єкти природи як у межах біосфери, так і поза нею, вплив на які регулюється нормами міжнародного права (відкриті для загального користування природні об'єкти) [7, 71]. Така класифікація цілком прийнятна та обґрунтована.

Природне середовище України, будучи частиною біосфери Землі, складається з геосфери, гідросфери і частини атмосфери в межах, де можливе життя. Літосфера (верхня тверда оболонка Землі, що складається із земної кори та верхньої частини мантії) містить найістотніші комплекси: а) поверхневий родючий шар Землі, чи ґрунт; б) надра (користі копалини). З погляду життєзабезпечення функцій природного об'єкта нас насамперед цікавить ґрунт. Від надр, гірських порід ґрунт відрізняється родючістю – здатністю забезпечувати рослини речовинами, необхідними для їхньої життєдіяльності. Дуже важливим компонентом для ґрунту є гумус (перегній) – органічна речовина, що утворилася з рештків відмерлих рослин під впливом діяльності мікроорганізмів, які переробляють їх, розкладають, збагачують вуглекислим газом, водою, сполуками азоту та іншими речовинами. Ґрунти становлять величезну цінність не лише тому, що це основне джерело отримання продуктів харчування, але й тому, що вони виконують чимало корисних біологічних, екологічних та інших функцій [13, 199].

Гідросфера та атмосфера перебувають у тісному зв'язку з літосферою. Ґрунт через рослини (прямо) і через тварин (опосередковано) підтримує існування біосфери. Якщо неправомірна діяльність людини порушує якісний стан окремих елементів природного середовища, то це у подальшому негативно впливає на довкілля в цілому. Сучасна екологічна ситуація в землекористуванні змушує зробити висновок, що суспільство ще не достатньо усвідомлює реальне значення земельних ресурсів, на частку яких припадає 44 % ресурсного потенціалу України. Водночас 17 % території держави зазнає підтоплення та 18 % вражено інтенсивною ерозією [14].

Отже, природне середовище України як частина біосфери – добре організована, збалансована й урівноважена екологічна система, де всі її елементи перебувають у постійній взаємодії та залежать один від одного. Знищення, пошкодження хоча б однієї ланки в системі природних об'єктів неминуче призводить до порушення діяльності інших елементів. Концепція об'єкта екологічних злочинів як навколишнього природного середовища України в межах біосфери прямо впливає зі ст. 5 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”. Розгляд цього об'єкта через складові біосфери з урахуванням чинного законодавства об'єктивно дозволяє розмістити відповідні злочини в Розділі VIII “Злочини проти довкілля” згідно з належністю до того чи іншого виду геосфери (літосфера, гідросфера та атмосфера).

У нашому випадку шкода завдається природному якісному стану ґрунтового покриву земель, що належить саме до літосфери. Земля відіграє найважливішу загаль-

нобіосферну роль і є основою функціонування атмосфери, гідросфери та інших сфер, розвитку рослинного і тваринного світу, а також усього людського суспільства.

Деякі автори як самостійний родовий об'єкт злочинів проти довкілля виділяють екологічну безпеку [15]. Екобезпекою вчені визнають безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище як забезпечену системою права і законодавства юридичну можливість особи реалізувати у передбачених законодавством формах надані їй повноваження у сфері екологічної безпеки з метою задоволення природних потреб у відповідній екологічній обстановці, що виключає негативний вплив загроз техногенного або природного характеру на здоров'я та життя людини [16]. Дійсно, унікальність природних багатств і взаємопов'язаність біосферних процесів, їх вразливість незалежно від територіальності руйнацій екосистем дають підстави вважати, що екологічна безпека нині виявляється на всіх рівнях людської діяльності – від глобального до місцевого [17]. З такими твердженнями можна в цілому погодитися, адже наявність небезпеки свідчить про дискомфорт людини у навколишньому природному середовищі й навіть загрозу її існуванню, про що наголошується в літературі [18].

Е. Н. Жевлаков взагалі вказує на те, що екологічна безпека має розглядатися нарівні з військово-політичною безпекою. Вже є приклади того, як нехтування нею призводить до соціальної напруги, поширюється на політичну сферу. Крім цього, у наступні роки, за прогнозами спеціалістів, ситуація тільки погіршуватиметься. Дослідження свідчать про те, що виявляються лише 1–3 % скоєних екологічних злочинів, оскільки всі сили та засоби спрямовані на боротьбу з насильницькими, економічними, включаючи майнові, злочинами [19]. Екологічна безпека у сукупності з іншими видами безпеки має утворювати систему національної безпеки України. Отже, в сучасних умовах екологічна складова національної безпеки повинна стати одним із провідних чинників внутрішньої та зовнішньої політики держави [20, 79].

С. Б. Гавриш зазначає, що в КК України 2001 р. екобезпека, за пропозиціями дослідників даної проблеми, врахована як один з критеріїв побудови системи екологічних злочинів. Відповідно до цього екологічно небезпечні делікти входять до окремої групи посягань за розділом VIII “Злочини проти довкілля” [7, 169]. Так, наприклад, злочинне безгосподарське використання земель у процесі господарської діяльності створює небезпеку настання у майбутньому екологічної патології, а саме: проблеми опустелення і деградації земель, погіршення стану, складу, корисних властивостей і функцій земель, а в подальшому – погіршення інших органічно пов'язаних із землею природних компонентів. Ця проблема останніми роками набула загальнопланетарного масштабу. Слід зазначити, що у багатьох регіонах нашої планети руйнування ґрунтового покриву досягло катастрофічних розмірів. За останній час у світі втрачено понад 2 млрд га сільськогосподарських угідь, близько половини з них – унаслідок негативної антропогенної діяльності [21].

Отже, екологічною безпекою потрібно визнавати такий стан довкілля, за якого забезпечуються: а) належне функціонування природних екосистем, а через це б) нормальні умови життя людини [20, 82–83]. Саме цей стан потребує всебічного

захисту як від негативної антропогенної чи господарської діяльності людини при ігноруванні цього правоохоронними органами, так і від самих природних катаклізмів, що поступово провокують водну та вітрову ерозію, селі, підтоплення, переосушення, ущільнення тощо. Враховуючи те, що законодавством України визначено основні правові обов'язки, яких має дотримуватися кожен землевласник, орендар, вони зобов'язані вчасно вживати комплекс необхідних заходів з підвищення родючості ґрунтів і поліпшення їхніх корисних властивостей, проводити рекультивацію порушених земель.

З правового погляду, екологічну безпеку необхідно розглядати насамперед як соціально-правову категорію, що притаманна людському суспільству і формується в конкретних історичних умовах. Безпека, як певний стан будь-якого природного об'єкта, притаманна всій біосфері, її екосистемам і являє собою одну з її основних властивостей. Вона характерна для всього людського суспільства, а також для окремого індивіда як основи суспільства [2, 51–60].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи вищевикладене, а також різні думки щодо визначення родового об'єкта злочинного безгосподарного використання земель, можна дійти висновку, що родовим об'єктом безгосподарного використання земель, як і більшості екологічних злочинів, є екологічно безпечний стан навколишнього природного середовища як певної сукупності екосистем і природних об'єктів (у тому числі землі – невід'ємний його елемент), який відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, лімітам і нормативам, котрі стосуються чистоти, ресурсомісткості (невиснаженості), екологічної стійкості, санітарних вимог, видового різноманіття та забезпечують нормальні та сприятливі умови для життєдіяльності й розвитку. Потрібно додати, що ця єдина система постійно потребує раціонального використання і відтворення для теперішніх і майбутніх поколінь.

Список використаних джерел:

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Вереша Р. В. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 320 с.
2. Цвіркун Н. Ю. Кримінальна відповідальність за безгосподарське використання земель : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Наталія Юріївна Цвіркун. – Х., 2012. – 210 с.
3. Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики) / Фесенко Є. В. – К. : Істина, 2001. – 192 с.
4. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления / В. М. Трубников // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 81–87.
5. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке / В. П. Емельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 7–11.
6. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления: Методологические аспекты / Новоселов Г. П. – М. : НОРМА, 2001. – 208 с.
7. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні (Проблеми теорії, застосування розвитку кримінального законодавства) / Гавриш С. Б. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. – 633 с.

8. Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Демидов Ю. А. – М. : Юрид. лит-ра, 1975. – 182 с.
9. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений / С. Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 9–10.
10. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгина [та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тацій. – 4-те вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
11. Конишева О. В. Правове забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / О. В. Конишева. – Х., 2002. – 174 с.
12. Охрана и оптимизация окружающей среды / А. А. Лаптев, С. И. Приемов, И. Д. Родичкин, Ю. С. Шемшученко ; под ред. А. А. Лаптева. – К. : Лыбидь, 1990. – 254 с.
13. Білявський Г. О. Основи екології : навч. посібник / Г. О. Білявський, Р. С. Фурдук, І. Ю. Костіков. – К. : Либідь, 2006. – 408 с.
14. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 р. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 76. – Ст. 2962. – (Бібліотека офіційних видань).
15. Сасов О. В. Екологічна безпека як родовий об'єкт злочинів проти довкілля / О. В. Сасов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2006. – № 2. – С. 144–154.
16. Андрейцев В. Право громадян на екологічну безпеку: проблеми конституційно-правового забезпечення / В. Андрейцев // Право України. – 2001. – № 4. – С. 8–11.
17. Колбасов О. С. Концепция экологической безопасности (юридический аспект) / О. С. Колбасов // Советское государство и право. – 1988. – № 12. – С. 47.
18. Качинський А. Про екологічну безпеку України: в пошуках нової концепції / А. Качинський // Розбудова держави. – 1994. – № 5. – С. 7–13.
19. Жевлаков Э. Н. Проблемы уголовной ответственности за экологические правонарушения и их причины / Э. Н. Жевлаков // Проблемы ответственности и наказания в свете реформ уголовного законодательства : сборник научных трудов. – М. : Изд-во НИИ пробл. укрепления законности и правопорядка, 1995. – С. 57–67.
20. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Андрій Михайлович Шульга. – Х., 2004. – 207 с.
21. Писаренко В. М. Агроєкологія [Електронний ресурс] : навчальний посібник / В. М. Писаренко, П. В. Писаренко, В. В. Писаренко. – Полтава, 2008. – Режим доступу : <http://www.agromage.com/agroek.php>

УДК 342.951(477)

А. В. Логвин, аспірант Університету
митної справи та фінансів

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ

Проаналізовано нормативно-правове регулювання адміністрування податку на додану вартість з моменту набрання чинності Податковим кодексом України основних змін, що вносились до механізму його справляння, а також розкрито сучасний стан нормативно-правового забезпечення адміністрування податку на додану вартість і зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: Податковий кодекс України; ПДВ; система електронного адміністрування ПДВ; система моніторингу критеріїв оцінки ступеня ризиків.

The article provides an analysis of the legal regulation of the administration of the value added tax since the entry into force of the Tax Code of Ukraine, the main changes to the mechanism of its collection, and also discloses the current state of the regulatory legal support for the administration of value added tax. It is substantiated that changes to the legislation on the administration of value added tax are aimed at increasing the fiscal efficiency of its collection. The state, through amendments to the Tax Code, tries to introduce additional effective restrictions for taxpayers in order to prevent schemes for manipulating tax liabilities and tax credit for value added tax, but without proper legal justification.

Key words: Tax Code of Ukraine; value added tax (VAT); e-administration of VAT; system of monitoring the criteria for rating grades.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, нормативно-правове регулювання адміністрування податків в Україні перебуває у постійному русі з урахуванням проведення певних реформ. Отже, проаналізуємо питання нормативно-правового регулювання податку на додану вартість.

У світовій практиці податок на додану вартість (ПДВ) вважають одним з найефективніших податків, що стимулює національного виробника. Це непрямий бюджетотвірний податок. Податок на додану вартість має високу ефективність із фіскального погляду. Широка база оподаткування, яка включає не лише товари, але й роботи і послуги, забезпечує постійні надходження до бюджету.

При цьому, враховуючи досить тривалий період застосування податку на додану вартість в Україні та досить пильну увагу, яка приділяється його адмініструванню (справлянню) останнім часом, у тому числі із запровадженням системи електронного адміністрування ПДВ, потрібні подальші наукові дослідження цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження особливостей функціонування та вдосконалення адміністрування податку на додану вартість в Україні (регулювання елементів правового механізму) знайшли своє відображення у працях таких науковців: О. Данілова, В. Копилова, Б. Карпінського, С. Лекаря,

© А. В. Логвин, 2017

Г. Бех, В. Гусевої, М. Шаренко. Деякі пропозиції та зауваження вчених були враховані під час прийняття чинного законодавства.

Мета статті – надати аналіз нормативно-правового регулювання адміністрування ПДВ з моменту набрання чинності Податкового кодексу України (Податковий кодекс, ПКУ), основних змін, що вносились до механізму його справляння, а також розкрити сучасний стан нормативно-правового забезпечення адміністрування податку на додану вартість з огляду на достить тривалий період дії ПКУ.

Виклад основного матеріалу. Базою, що регламентує організацію роботи щодо справляння і сплати податків, порядок організації справляння ПДВ в Україні, є положення Податкового кодексу.

Податковий кодекс України [1] регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків і зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків і зборів, їхні права й обов'язки, компетенцію контрольних органів, повноваження і обов'язки їхніх посадових осіб під час адміністрування податків, а також відповідальність за порушення податкового законодавства. Цим Кодексом визначаються функції й правові основи діяльності контрольних органів, визначених п. 41.1 ст. 41 цього Кодексу, та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну фінансову політику (ст. 1 ПКУ).

Так, Податковий кодекс визначає основні засади адміністрування податку на додану вартість і його елементи (платники податку (реєстрація та її анулювання), об'єкт і база оподаткування, ставки податку, порядок обчислення, податковий період, строк та порядок його сплати, строк та порядок подання звітності).

Справляння ПДВ з початку дії Податкового кодексу регламентується також підзаконними нормативно-правовими актами (постанови Кабінету Міністрів України (КМУ), наказами (в тому числі спільними) Міністерства фінансів України (МФУ), Державної фіскальної служби України (ДФС України), Державної податкової служби України (ДПС України) та Міністерства доходів і зборів України (МДЗУ) і Державної казначейської служби України (Державне казначейство України).

Наведемо тільки чинні: постанови КМУ № 11 від 12.01.2011 р. “Про затвердження Порядку акумуляування сільськогосподарськими підприємствами сум податку на додану вартість на спеціальних рахунках, відкритих у банках та/або органах, які здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів”, № 15 від 12.01.2011 р. “Про затвердження переліків відходів та брухту чорних і кольорових металів, операції з постачання яких, зокрема операції з імпорту, тимчасово, до 1 січня 2019 р., звільняються від обкладення податком на додану вартість”, № 116 від 02.02.2011 р. “Про затвердження Порядку надання послуг з харчування дітей у дошкільних, учнів у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах, операції з надання яких звільняються від обкладення податком на додану вартість”, № 818 від 05.09.2012 р. “Про затвердження Порядку надання послуг з харчування громадян у закладах охорони здоров'я, операції з надання яких звільняються від оподаткування податком на додану вартість”, № 410 від 03.09.2014 р. “Про затвердження переліку медичних виробів, операції з постачання на митній території України та ввезення на митну територію України яких підлягають обкладенню податком на додану вартість за ставкою 7 відсотків”, № 569 від 16.10.2014 р.

Деякі питання електронного адміністрування податку на додану вартість, № 538 від 29.07.2015 р. “Про затвердження переліку банків, отримання фінансової гарантії яких надає право на автоматичне бюджетне відшкодування податку на додану вартість платникам такого податку”, № 884 від 28.10.2015 р. “Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України”, № 976 від 25.11.2015 р. “Про внесення змін до Порядку акумулювання сільськогосподарськими підприємствами сум податку на додану вартість на спеціальних рахунках, відкритих у банках та/або органах, які здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів”, № 1153 від 02.12.2015 р. “Про затвердження Порядку ввезення, постачання і цільового використання лікарських засобів, медичних виробів, що звільняються від оподаткування податком на додану вартість”, № 77 від 08.02.2017 р. “Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників у 2017 році”, № 83 від 08.02.2017 р. “Про затвердження Порядку розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції у 2017 р.”, № 179 від 21.02.2017 р. “Про затвердження Порядку ведення та форми Реєстру отримувачів бюджетної дотації, а також порядку надання відповідної інформації Державною фіскальною службою та Державною казначейською службою”, № 178 від 22.03.2017 р. “Деякі питання виплати бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції”, № 189 від 29.03.2017 р. “Деякі питання бюджетного відшкодування податку на додану вартість”, № 190 від 29.03.2017 р. “Про встановлення підстав для прийняття рішення комісією Державної фіскальної служби про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або про відмову в такій реєстрації”, № 635 від 09.08.2017 р. “Про затвердження Порядку та обсягів ввезення на митну територію України товарів суб’єктами літакобудування із звільненням від сплати ввізного мита та податку на додану вартість”; накази МФУ № 1130 від 14.11.2014 р. “Про затвердження Положення про реєстрацію платників податку на додану вартість”, № 1307 від 31.12.2015 р. “Про затвердження форми податкової накладної та Порядку заповнення податкової накладної”, № 21 від 28.01.2016 р. “Про затвердження форм та Порядку заповнення і подання податкової звітності з податку на додану вартість”, № 343 від 09.03.2016 р. “Про затвердження Порядку взаємодії органів Державної фіскальної служби України та органів Державної казначейської служби України у процесі судового розгляду та виконання рішень суду про бюджетне відшкодування податку на додану вартість та/або пені, нарахованої на заборгованість державного бюджету з відшкодування такого податку, або стягнення митних платежів”, № 606 від 13.07.2016 р. “Про затвердження форм документів, що використовуються у процесі відшкодування сум податку на додану вартість”, № 326 від 03.03.2017 р. “Про затвердження Порядку інформаційної взаємодії Міністерства фінансів України з Державною фіскальною службою України та Державною казначейською службою України в процесі формування Реєстру заяв про повернення сум бюджетного відшкодування податку на додану вартість”, № 566 від 13.06.2017 р.

“Про затвердження Порядку роботи комісії Державної фіскальної служби України, яка приймає рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або відмову в такій реєстрації”; накази ДПС України № 127 від 16.02.2012 р. “Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації щодо окремих питань відображення у податковому обліку з податку на додану вартість звітного періоду податкових накладних, виписаних у попередніх періодах, та формування на їх підставі податкового кредиту”, № 128 від 16.02.2012 р. “Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації щодо окремих питань відображення у податковій звітності з ПДВ змін сум податкового зобов’язання та податкового кредиту” та № 1046 від 22.11.2012 р. “Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації з питань забезпечення єдиного підходу до застосування штрафних санкцій за порушення норм Податкового кодексу України; накази ДФС України” № 263 від 14.04.2017 р. “Про затвердження Регламенту взаємодії структурних підрозділів ДФС та головних управлінь ДФС в областях, м. Києві, Офісу великих платників податків ДФС у процесі бюджетного відшкодування податку на додану вартість та формування Реєстру заяв про суми бюджетного відшкодування податку на додану вартість”, № 450 від 26.06.2017 р. “Про затвердження Регламенту комісії ДФС, яка приймає рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або відмову в такій реєстрації”; наказ Державної казначейської служби України № 307 від 03.11.2015 р. “Про затвердження Порядку проведення безспірного списання коштів державного бюджету, спрямованого на виконання судових рішень про бюджетне відшкодування податку на додану вартість та/або пені”.

Як бачимо, існує велика кількість підзаконних нормативно-правових актів, які стосуються справляння податку на додану вартість (податкова звітність; бюджетне відшкодування; операції, звільнені від оподаткування тощо). При цьому слід зазначити, що в даному випадку зупинились на чинних, але з початку дії (запровадження) Податкового кодексу їх видано значно більше.

Однак усе ж таки повернемося до Податкового кодексу. Фактично під час розробки проекту Податкового кодексу (Розділ V “Податок на додану вартість”) за основу було взято чинні на той час норми Закону України “Про податок на додану вартість”, які в цілому відповідали прийнятій схемі справляння цього податку.

Хоча зауважимо, що, незважаючи на досить невеликий строк дії Податкового кодексу (майже сім років) і враховуючи постійні зміни у політичній та економічній ситуації в країні, вимоги сьогодення та, можливо, намагання держави налагодити якомога дієвішу систему справляння (адміністрування) податку на додану вартість, до Розділу V ПКУ постійно вносилися зміни. Звернемо увагу на Закони, які вносили найсуттєвіші зміни до порядку справляння ПДВ.

Першим законом, яким внесено суттєві зміни у ПКУ, був Закон України № 3387 від 19.05.2011 р. “Про внесення змін до Податкового кодексу України та про ставки вивізного (експортного) мита на деякі види зернових культур” [2], що набув чинності з 01.07.2011 р. Відповідно до цього Закону, певні операції були виключені зі списку операцій, що не є об’єктом оподаткування та звільнені від оподаткування ПДВ.

Також зміни до ПКУ були внесені Законом України № 3609 від 07.07.2011 р. “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу України” [3]. До зазначеного Закону було внесено велику кількість змін у частині ПДВ, він набув чинності з 06.08.2011 р. Зміни передбачали додаткові умови щодо можливості добровільної реєстрації платником ПДВ.

Крім того, зазначеним Законом внесено зміни до ст. 123 (Штрафні (фінансові) санкції (штрафи) у разі визначення контролюючим органом суми податкового зобов’язання) Глави 11 (Відповідальність) Розділу II ПКУ, які також певним чином стосувались податку на додану вартість. Так, до внесення змін норми зазначеної статті передбачали відповідальність платника у вигляді застосування штрафних санкцій у розмірі 25, 50, 75 % від визначеної суми податкового зобов’язання (залежно від визначення контрольним органом податкових зобов’язань уперше або повторно протягом 1095 днів), а також у разі зменшення розміру від’ємного значення суми податку на додану вартість. Своєю чергою, Законом № 3609 розмір штрафних (фінансових) санкцій визначено у межах 25 та 50 % й виключно від суми нарахованого податкового зобов’язання, завищеної суми бюджетного відшкодування. Це цілком слушно з огляду на назву статті, оскільки зменшення розміру від’ємного значення суми податку на додану вартість за своїм змістом не є визначенням податкового зобов’язання.

Наступне внесення змін відбулося Законом України № 4834 від 24.05.2012 р. “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм” [4]. Законом внесено зміни до статей, що стосуються проведення реєстрації платників ПДВ, її анулювання, а також доповнено перелік операцій, звільнених від оподаткування.

Згідно із Законом України № 4915 від 07.06.2012 р. “Про внесення змін до Податкового та Митного кодексів України щодо узгодження їх окремих норм” [5], також внесено певні зміни до ПКУ (ст. 196 “Операції, що не є об’єктом оподаткування”).

Законом України № 5083 від 05.07.2012 р. “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної податкової служби та у зв’язку з проведенням адміністративної реформи в Україні” (чинний з 12.08.2012 р.) [6] було доповнено перелік критеріїв, яким має відповідати платник ПДВ для отримання права на автоматичне бюджетне відшкодування податку: п. 200.19.8 – великий платник податків не декларував від’ємне значення об’єкта оподаткування податком на прибуток за підсумками останнього звітного (податкового) року.

Крім того, Законом [6] внесено зміни до ст. 201 (Податкова накладна) Розділу V ПКУ, доповнено перелік обов’язкових реквізитів, які слід зазначати у податковій накладній: п. 201.1 – пп. ї) номер і дата митної декларації, за якою було здійснено митне оформлення товару, ввезеного на митну територію України. Однак ця норма так і не почала діяти у зв’язку з відсутністю форми податкової накладної (не розроблена та не затверджена відповідним компетентним органом), яка б відповідала приписам зазначеної статті. З огляду на це дію пп. ї) п. 201.1 ст. 201 спочатку було припинено, а згодом взагалі виключено (Закон України № 657-VII від 24.10.2013 р. “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо обліку та реєстрації платників податків та удосконалення деяких положень”).

Слід звернути увагу, що з набранням чинності Податковим кодексом визначена ст. 193 ставка податку на додану вартість у розмірі 17 % так і не почала діяти. Спочатку дія цієї норми була обмежена п. 10 підрозділу 2 розділу XX “Перехідні положення Податкового кодексу” (до 1 січня 2014 р.), а Законом України № 1166-VII від 27.03.2014 р. “Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні” [7] до ст. 193 ПКУ внесено зміни, якими визначено ставки податку на додану вартість у розмірах: а) 20 %; б) 0 %; в) 7 % (для лікарських засобів за визначеним переліком).

Найсуттєвіших змін система оподаткування ПДВ зазнала з 01.01.2015 р. (з урахуванням змін, внесених Законом України № 71-VIII від 28.12.2014 р. “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи” [8] (Закон № 71-VIII) після запровадження системи електронного адміністрування (СЕА). Сутність системи полягає в тому, що, по-перше, всі податкові накладні (незалежно від суми господарської операції), виписані (складені) після 01.01.2015 р., підлягають обов’язковій реєстрації в Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН). Нагадаємо, що до 01.01.2015 р. обов’язковій реєстрації в ЄРПН підлягали податкові накладні, в яких сума податку на додану вартість в одній податковій накладній становила понад 10 000 грн (діяла з 01.01.2012 р.).

По друге, система електронного адміністрування податку на додану вартість забезпечує автоматичний облік у розрізі платників податку: суми податку, що містяться у виданих та отриманих податкових накладних і розрахунках коригування, зареєстрованих в Єдиному реєстрі податкових накладних; суми податку, сплачені платниками під час увезення товару на митну територію України; суми поповнення та залишку коштів на рахунках у системі електронного адміністрування податку на додану вартість; суми податку, на яку платники мають право зареєструвати податкові накладні та розрахунки коригування до податкових накладних в Єдиному реєстрі податкових накладних. Платникам податку автоматично відкривались рахунки в системі електронного адміністрування податку на додану вартість, які забезпечували розрахунки з бюджетом (шляхом їх поповнення).

При цьому внесено зміни до ст. 49 (Подання податкової декларації до контролюючих органів) ПКУ та з 01.01.2015 р. запроваджено обов’язковість подання звітності з податку на додану вартість в електронній формі всіма платниками цього податку. До цього часу податкова звітність з податку на додану вартість могла подаватись як в електронній формі, так і на паперових носіях (особисто платником або поштою).

Таким чином, із запровадженням СЕА держава намагається впорядкувати адміністрування (справляння) ПДВ за допомогою примусу (фіскальної функції), в певному сенсі прагнути зменшити можливості для так званого маніпулювання податковими зобов’язаннями та податковим кредитом. Фактично платник податку під час виписки та реєстрації податкових накладних має враховувати показники його особового рахунка в СЕА, тобто він певним чином обмежений у можливості вільно виписувати і реєструвати податкові накладні на будь-які суми (з урахуванням податку на додану вартість) без урахування даних СЕА та встановленого ліміту.

Крім того, із уведенням в дію СЕА та обов’язкової реєстрації податкових накладних до Податкового кодексу вносяться зміни, які передбачають відповідаль-

ність за порушення строків реєстрації податкових накладних (ст. 120¹). До цього часу за порушення строків реєстрації податкових накладних штрафні санкції не були передбачені.

При цьому можливість застосування штрафних санкцій за порушення строків реєстрації податкових накладних в ЄРПН була обмежена п. 39 підрозділу 2 розділу XX “Перехідні положення Податкового кодексу” [1] (для податкових накладних, дата складання яких припадає на період з 1 липня до 30 вересня 2015 р. включно, не застосовуються граничні строки реєстрації в Єдиному реєстрі податкових накладних, установлені п. 201.10 ст. 201 цього Кодексу) та п. 120^{1.3} ст. 120¹ Податкового кодексу [1] (Порядок застосування штрафних санкцій, передбачених цією статтею, затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику).

Водночас такий Порядок так і не було затверджено, натомість зазначену норму було виключено і в редакції ПКУ з 01.01.2016 р. її немає, у зв’язку з чим саме з 01.01.2016 р. у контрольного органу настає можливість застосування штрафних санкцій, передбачених п. 120^{1.1} ст. 120¹ ПКУ, за порушення строків реєстрації податкових накладних.

Також Законом № 71-VIII [8] збільшено суму оподатковуваних операцій, після перевищення якої (1 000 000 грн) особа підлягає обов’язковій реєстрації платником ПДВ.

Крім того, змінами, внесеними Законом № 71-VIII [8], обмежено права платників податків (покупців) на формування податкового кредиту в разі відмови продавця товарів/послуг надати податкову накладну або в разі порушення ним порядку її заповнення та/або порядку реєстрації в ЄРПН (ст. 201 ПКУ).

Якщо до цього покупець таких товарів/послуг мав право додати до податкової декларації за звітний податковий період заяву зі скаргою (Додаток 8) на такого постачальника, яка була підставою для включення сум податку до складу податкового кредиту (таке право зберігалось протягом визначеного строку та за певних умов), то з 01.01.2015 р. зазначена норма (п. 201.10 ст. 201 ПКУ) передбачає лише можливість покупця додати до податкової декларації за звітний податковий період заяву зі скаргою на такого постачальника без права на включення сум податку до податкового кредиту.

У певному сенсі це призводить до перекладення тягаря відповідальності за дії інших осіб. У даному разі порушується принцип персональної відповідальності. Ведення податкового обліку покладено на кожного окремого платника податку, котрий несе самостійну відповідальність за порушення правил ведення податкового обліку. З урахуванням принципу персональної відповідальності підстав для позбавлення сумлінного платника податків права на податковий кредит з ПДВ у зв’язку з невиконанням іншими платниками податку (постачальниками) покладеного на них законом обов’язку щодо належного виконання та ведення податкового обліку немає.

Законом України № 609-VIII від 15.07.2015 р. “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення” [9] внесено зміни до п. 188.1 ст. 188 (Порядок визначення бази оподаткування в разі постачання товарів/послуг) та п. 198.3 ст. 198 (Податковий кредит) Податкового кодексу в частині

виключення посилання на звичайні ціни, визначені ст. 39 ПКУ, яка на той час уже регламентувала трансфертне ціноутворення.

Ще однією зміною правового регулювання у системі адміністрування податку на додану вартість стало внесення Законом України № 909-VIII від 24.12.2015 р. “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 р.” [10] змін до ст. 209 (Спеціальний режим оподаткування діяльності у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства), якою передбачалось, що згідно зі спеціальним режимом оподаткування сума податку на додану вартість, нарахована сільськогосподарським підприємством на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів/послуг, не підлягає сплаті до бюджету й повністю залишається в розпорядженні такого сільськогосподарського підприємства для відшкодування суми податку, сплаченої (нарахованої) постачальнику на вартість виробничих факторів, за рахунок яких сформовано податковий кредит, а за наявності залишку такої суми податку – для інших виробничих цілей.

Відповідно до внесених змін сільськогосподарське підприємство залишало у своєму розпорядженні не всю суму, а тільки частину (15, 50 або 80 %) залежно від виду операцій.

Слід звернути увагу на зміни, які відбулись у системі справляння податку на додану вартість з 01.01.2017 р. Так, Законом України № 1797-VIII від 21.12.2016 р. “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні” [11] (Закон № 1797-VIII) внесено зміни до ПКУ, відповідно до яких втратила чинність ст. 209 (Спеціальний режим оподаткування діяльності у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства).

Натомість Законом № 1797-VIII підрозділ 2 розділу XX “Перехідні положення Податкового кодексу” доповнено п. 51, яким встановлено, що з 1 січня 2017 р. до 1 січня 2022 р. платники – сільськогосподарські товаровиробники, внесені до Реєстру отримувачів бюджетної дотації відповідно до Закону України № 1877-IV від 24.06.2004 р. “Про державну підтримку сільського господарства України” [12] (Закон № 1877-IV) (далі – Реєстр отримувачів бюджетної дотації), у порядку та строки, встановлені цим Кодексом, подають податкову декларацію з податку на додану вартість з додатком, у якому зазначають розрахунок податкових зобов’язань позитивної різниці між сумою податкових зобов’язань звітного (податкового) періоду та сумою податкового кредиту звітного (податкового) періоду з цього податку відповідно до результатів діяльності за операціями, визначеними ст. 16¹ Закону України “Про державну підтримку сільського господарства України”, протягом звітного (податкового) періоду, а також розрахунок питомої ваги вартості сільськогосподарських товарів, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів (місяців).

Водночас дотація передбачена не для всіх платників – сільськогосподарських товаровиробників, а лише для виробників певних видів сільськогосподарської продукції. Зазначене в певному сенсі не відповідає принципам рівності всіх платників перед законом та нейтральності оподаткування.

Крім того, Законом № 797-VIII [11] внесено зміни до ст. 201, яку доповнено п. 201.16, та запроваджено систему моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних (далі – СМ КОР).

Фактично процедура зупинення реєстрації податкових накладних в ЄРПН почала працювати з 01.07.2017 р. Ця процедура/механізм, як заявляють представники влади, є важливою складовою автоматичного відшкодування ПДВ, запровадженого з початку 2017 р. Згідно з новими положеннями податкового законодавства “ризикові” операції мають виявлятися та зупинятися саме на етапі реєстрації податкових накладних, тоді як реальні операції мають проходити реєстрацію без яких-небудь ускладнень.

Своєю чергою, наказом Міністерства фінансів України № 567 від 13.06.2017 р. (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 16.06.2017 р. за № 753/30621) [13] (наказ № 567) затверджено Критерії оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, та Вичерпний перелік документів, достатніх для прийняття рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних.

Оцінка ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН здійснюється ДФС шляхом проведення постійного автоматизованого моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування цим Критеріям. Моніторинг здійснюється ДФС на підставі аналізу даних звітних показників платника податку, наявної податкової інформації, а також інформації, поданої платником податку за формою згідно з додатком до цих Критеріїв, яка відображає специфіку господарської діяльності платника податку окремо за кожним видом економічної діяльності, якщо така інформація врахована комісією Державної фіскальної служби України, яка приймає рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або відмову в такій реєстрації.

У разі зупинення реєстрації платник податків – постачальник має право подати до податкового органу документи, що підтверджують операцію (її реальність тощо), у зв'язку з якою складено податкову накладну.

Дієвість даної системи з погляду правового механізму регулювання податку на додану вартість або її недосконалість нині актуальне питання. Чи здатна вона забезпечити дієвий правовий механізм контролю за справлянням податку на додану вартість, буде зрозуміло згодом. Детальніше на проблемах та недоліках правового механізму адміністрування податку на додану вартість (у тому числі системи моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування Критеріям оцінки ступеня ризиків) ми зупинимось у наступних статтях.

Нині можна стверджувати, що нормативно-правове забезпечення адміністрування податку на додану вартість протягом дії Податкового кодексу постійно змінюється. За майже сім років існування до Податкового кодексу вносились зміни 110 разів (у тому числі з питань функціонування податку на додану вартість). При цьому за цей час було прийнято майже стільки ж підзаконних нормативно-

правових актів (постанов, наказів), а також ДФС України (ДПА України, ДПС України, Міністерством доходів і зборів України) видано близько 1400 листів, що стосуються або стосувались питань правового регулювання адміністрування податку на додану вартість.

Особливістю існування нормативно-правового забезпечення адміністрування податку на додану вартість в Україні були й досі є правові колізії окремих положень законодавчих документів, що призводять до суперечок між контрольними органами та платниками податків. Про це свідчить також велика кількість справ як у процедурі адміністративного (близько 1100), так і судового (за даними Єдиного державного реєстру судових рішень, близько 2000) оскарження рішень контрольних органів у частині справляння податку на додану вартість.

Проаналізувавши останні зміни, які відбулись у законодавстві щодо адміністрування податку на додану вартість, можна стверджувати, що їх прийняття спрямовано на підвищення фіскальної ефективності його справляння. У зв'язку з чим держава за допомогою внесення змін до Податкового кодексу намагається запровадити додаткові (за можливості) дієві обмеження для платників податків з метою недопущення схем маніпулювання податковими зобов'язаннями та податковим кредитом, однак без належного правового підґрунтя.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Враховуючи викладене, можна стверджувати, що підвищення ролі фіскальної ефективності податку на додану вартість за рахунок реформування нормативно-правового забезпечення може бути дієвим за умови належної правосвідомості платників податків і відновлення економіки. Тільки повна гармонізація правовідносин усередині системи контрольних органів (вирішення спірних питань та забезпечення самоконтролю за власною діяльністю), побудова чітко регламентованих відносин між ними та платниками податків (формування довіри платників податків до контрольних органів та гарантії виконання законодавства всіма учасниками податкових відносин) дозволять досягти найповнішого і своєчасного надходження до бюджету податкових платежів, у тому числі податку на додану вартість.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та про ставки вивізного (експортного) мита на деякі види зернових культур [Електронний ресурс] : Закон України від 19.05.2011 р. № 3387 / Інформаційний-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу [Електронний ресурс] : Закон України від 07.07.2011 р. № 3609 / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм [Електронний ресурс] : Закон України від 24.05.2012 р.

№ 4834 / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua

5. Про внесення змін до Податкового та Митного кодексів України щодо узгодження їх окремих норм [Електронний ресурс] : Закон України від 07.06.2012 р. № 4915 / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної податкової служби та у зв’язку з проведенням адміністративної реформи в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 05.07.2012 р. № 5083 / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua

7. Про запобігання фінансовій катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 27.03.2014 р. № 1166-VII / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua

8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи [Електронний ресурс] : Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення [Електронний ресурс] : Закон України від 15.07.2015 р. № 609-VIII / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua

10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 р. [Електронний ресурс] : Закон України від 24.12.2015 р. № 909-VIII / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращання інвестиційного клімату в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 21.12.2016 р. № 1797-VIII / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua

12. Про державну підтримку сільського господарства України [Електронний ресурс] : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua

13. Про затвердження Критеріїв оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, та Вичерпний перелік документів, достатніх для прийняття рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних [Електронний ресурс] : наказ МФУ від 13.06.2017 р. № 567 / Інформаційно-аналітичний довідник, інтернет-ресурс “Ліга-Закон”. – Режим доступу : www.ligazakon.ua

В. О. Омелян, аспірантка Університету
митної справи та фінансів

ПРИЧИНИ ТА ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСУДУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Досліджено та проаналізовано причини і підстави існування адміністративного розсуду в реалізації органами публічної адміністрації своїх повноважень. Запропоновано класифікацію причин адміністративного розсуду. Виявлено законодавчі формулювання, які є найбільш раціональними для уповноваження органів публічної адміністрації на здійснення дискреційних повноважень.

Ключові слова: розсуд; адміністративний розсуд; підстави; причини; публічна адміністрація.

The author of this article studies the reasons and grounds for the application of administrative discretion, which is an actual and useful task of modern legal science. The author propose, a classification of reasons of administrative discretion, which takes a main part in the reform of the management system and allows: 1) show disadvantages in the management system work; 2) eliminate the negative reasons for administrative discretion emergence in the executive authorities and local government activities; 3) create excellent approaches and determine the methodology for introducing the institute of administrative discretion depending on the reasons which dictate such a necessity, which means, it was made by analyzing a particularly positive cause of it is occurrence and decide needness of this institution, which based on arguments with appropriate reason; 4) to provide the managements apparat work according to the principles of efficiency and effectiveness of its implementation. Also, the author of its article explain the content of the grounds for making administrative discretion, which made it possible to identify the most rational and effective way of normative empowerment of public administration bodies on realization of discretion powers and to initiate the increasing its practical application in the legislative practice of Ukraine.

Key words: discretion; administrative discretion; grounds; reasons; public administrative.

Постановка проблеми. Виникнення такого важливого правового інституту, як адміністративний розсуд, передбачало розв'язання певних проблем, що дозволить виявити законодавчі формулювання, які є найбільш раціональними для уповноваження органів публічної адміністрації на здійснення дискреційних повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика розглядалася у працях таких визначних дослідників адміністративного права, як Н. О. Армаш, М. І. Бойчук, Т. О. Коломоець, О. С. Лагода, С. А. Резанов, Ю. М. Соловей, Г. Й. Ткач, Б. П. Шлоер та ін. Ці вчені запропонували низку різних поглядів на причини та підстави застосування адміністративного розсуду в діяльності публічної адміністрації.

© В. О. Омелян, 2017

Мета статті – проаналізувати причини та підстави існування адміністративного розсуду в реалізації органами публічної адміністрації своїх повноважень, котрі в загальному вигляді унеможливають надання вичерпної, детальної правової регламентації управлінської діяльності, яка б адекватно відображала потреби суспільного розвитку в будь-який момент у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі існують погляди, відповідно до яких в адміністративних правовідносинах завжди залишається простір для здійснення розсуду, оскільки це невід’ємна частина владно-управлінських відносин [1, 72]. Як бачимо, автор наведеної ідеї вважає, що причиною наявності адміністративного розсуду є владний характер управлінських відносин. Однак з такою думкою не можна погодитися. Очевидно, що далеко не всі адміністративні правовідносини взагалі належать до владно-управлінських. Зокрема, послуги із надання адміністративних послуг усе більше тяжіють до приватноправових методів регулювання, що характеризуються відсутністю безпосереднього підпорядкування приватних суб’єктів публічним. Водночас таким відносинам наявність адміністративного розсуду властива найбільше. Крім того, можна навести низку прикладів, які б підтверджували відсутність елементів адміністративного розсуду в окремих владно-управлінських відносинах.

На наш погляд, неможливість вичерпного врегулювання управлінської діяльності є результатом як об’єктивних, так і суб’єктивних причин, тобто соціальних факторів, які виникають закономірно та залежать від волі законодавця. Зокрема, серед об’єктивних причин Ю. П. Соловей називає складний характер об’єкта управлінської діяльності, яким є поведінка людей, котрі беруть участь у правовідносинах. Водночас до суб’єктивних причин науковець зараховує недоліки законодавчої техніки, неоперативність законодавця тощо [2, 30]. Й. Кхол перелік об’єктивних причин доповнює тісним зв’язком між здійсненням управлінської діяльності та численними зовнішніми умовами, які прямо впливають на неї, внаслідок чого функціонування органів публічної адміністрації являє собою відкриту систему, яка залежить від низки чинників [3, 89]. Отже, можемо зробити висновок, що уникнення застосування адміністративного розсуду неможливе навіть у континентальній системі права, яка в цілому характеризується меншою гнучкістю і повільнішим розвитком.

З цього приводу слід зауважити, що прагнення здійснити абсолютне врегулювання всіх правовідносин без застосування адміністративного розсуду шляхом постійного реформування законодавства призвело б до викривленого відображення правовідносин у нормативних актах. Як зазначає Д. А. Керімов, таке законодавство було б “дзеркально мертвим” та надзвичайно швидко застарівало [4, 212].

Цікава думка В. В. Борисова, який називає втрату правовими нормами своєї актуальності процесом правової інфляції. Дослідник зазначає, що нормативна система, якій властива надмірна інфляція, завдає серйозної шкоди суспільству [5, 15]. Ми повністю підтримуємо цю ідею, оскільки надмірна деталізація нормативного регулювання була властива праву давніх держав, а саме Давнього Риму та Русі. Із розвитком законодавчої техніки головною тенденцією правового регулювання стало дедалі більше використання абстрактних понять у нормативних актах для забезпечення можливості універсального застосування норм.

Говорячи про наявність причин для формування адміністративного розсуду в управлінській діяльності органів публічної адміністрації, О. С. Лагода пропонує умовно поділяти їх на дві основні групи, залежно від їхнього впливу на суспільство, а саме на позитивні та негативні причини [6, 121]. Так, позитивні причини приводять до необхідності застосування адміністративного розсуду через розвиток суспільства, а негативні – через окремі недоліки правового регулювання.

Зокрема, до позитивних причин вона зараховує такі: 1) динаміку розвитку та значне ускладнення суспільних відносин, які потребують правової регуляції; 2) безпосередню методику управлінської діяльності, яка весь час перебуває в динаміці; 3) поєднання результатів науково-технічного прогресу, постійне вдосконалення та зміну управлінських методів на його основі; 4) наявність у правовій практиці й теорії спеціалізованих (нетипових) норм права; 5) логічну обмеженість формалізації приписів правої норми; 6) велику кількість оцінних категорій; 7) творчий підхід (активність) до виконання покладених на особу повноважень та прояви ініціативи у процесі управлінської діяльності; 8) неправову (організаційну) форму управлінської діяльності тощо.

Своєю чергою, негативні причини, на думку автора, такі: 1) велика кількість правових актів, які за своєю суттю впливають на такий самий предмет регулювання; 2) наявність застарілих і суперечливих правових норм; 3) слабка кодифікація адміністративного законодавства; 4) низький рівень правової культури працівників апарату управління; 5) недосконале викладення правових категорій в аспекті використання стилю, мови тощо, що має важливе значення.

На наш погляд, такий підхід до класифікації причин застосування адміністративного розсуду в діяльності публічної адміністрації найбільш повноцінний і справедливий, оскільки охоплює більшість чинників, які впливають на формування правової системи будь-якої держави.

Багато причин застосування адміністративного розсуду очевидні та не потребують додаткового вивчення. Водночас слід більш детально зупинитися на такій причині, як особливість методики управлінської діяльності, котра перебуває в постійному розвитку. Як ілюстрацію наведемо Закон України “Про звернення громадян” [7], відповідно до якого правовий статус адміністративного органу включає елементи власного розсуду, що найвиразніше проявляється на стадії розгляду та ухвалення рішення.

По-перше, ч. 2 ст. 19 названого Закону містить положення, згідно з яким у разі необхідності та за можливості розгляд звернень громадян покладається на посадову особу чи підрозділ службового апарату спеціально уповноважені здійснювати цю роботу в межах бюджетних асигнувань. По-друге, ст. 20 цього Закону передбачає, що звернення розглядаються і вирішуються у термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п’ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник установлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п’яти днів.

Цей приклад, на нашу думку, відображає адміністративний розсуд через категорії “необхідність”, “наявність можливостей”, “встановлення необхідного терміну”, на які одночасно встановлюються законодавчі обмеження у такому вигляді: “в межах бюджетних асигнувань”; “не може перевищувати сорока п’яти днів”, – тобто поняття, які виражають право на розсуд адміністративного органу, наповнюються змістом у процесі їх реалізації, але така діяльність має відповідні законодавчо встановлені рамки.

Іншою причиною цього є те, що визначити вичерпний перелік неюрисдикційних (позитивних) проваджень органів публічної адміністрації неможливо. Це зумовлено тим, що відповідні провадження являють собою динамічну та рухливу систему. З цього приводу М. М. Тищенко зазначає, що кількість проваджень настільки велика, що визначити єдину формулу (методику) управління для всіх неможливо [8, 491].

Крім причин об’єктивного характеру, які виступають у ролі певного стимулу для формування та запровадження інституту адміністративного розсуду, існують також суб’єктивні причини, пов’язані з творчим підходом до виконання покладених на особу повноважень та з проявами ініціативи у процесі управлінської діяльності.

Як вважає В. М. Дубовицький, наявність зв’язку між усіма діями органів публічної адміністрації та конкретними правовими нормами призвела б до того, що ці органи були б неспроможні активно впливати на процеси, що відбуваються в житті [9, 65]. Дійсно, наявність самої гілки виконавчої влади передбачає необхідність тлумачення та застосування правових норм, що приймаються законодавчою владою. Неможливість впливу органів публічної адміністрації на окремі правовідносини призвела б до узурпації влади законодавцем та втраті гнучкості вітчизняною правовою системою. Тобто сама управлінська діяльність ставить нас перед фактом необхідності та доцільності застосування органами публічної адміністрації права на прояви власної ініціативності у вирішенні певного спектра питань.

Таким чином, можемо зробити висновок, що адміністративний розсуд не є теоретично зумовленою концепцією, виробленою науковцями та державними діями. Застосування дискреційних повноважень – засаднича вимога, яка дозволяє тлумачити і пристосовувати абстрактні правові норми до конкретних життєвих ситуацій, які неможливо повністю передбачити на рівні правових актів.

Дослідивши причини застосування адміністративного розсуду в діяльності публічної адміністрації, можна здійснити аналіз його підстав, тобто тих законодавчих формулювань, які уповноважують публічних суб’єктів на реалізацію адміністративного розсуду. Оскільки ч. 2 ст. 19 Конституції України містить вимогу про те, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, то, вочевидь, здійснення адміністративного розсуду має бути прямо передбачено відповідним законодавством [10].

Як уже зазначалось, існування адміністративного розсуду може забезпечуватися передбаченням матеріальною нормою альтернативних варіантів поведінки суб’єкта; передбаченням можливості органа оцінювати юридичні факти й документи; наданням можливості оцінки публічних інтересів і тлумачення оцінних понять тощо. Зауважимо, що існує безліч можливих варіантів законодавчого формулю-

вання норм про уповноваження суб'єктів публічної адміністрації на адміністративний розсуд. Деякі автори наводять приклади, яким чином можливе формулювання повноваження на реалізацію адміністративного розсуду. Однак слід зазначити, що неможливо встановити вичерпний перелік таких формулювань, оскільки правова система будь-якої держави перебуває в постійному розвитку, що викликає виникнення нових правових конструкцій. Подібною є ситуація і в європейських правових системах, в яких хоча й вироблено певні стандартні формулювання, однак суди встановлюють наявність повноваження на розсуд завдяки юридичному тлумаченню [11]. Попри відсутність вичерпного переліку підстав адміністративного розсуду, на нашу думку, вони можуть бути певним чином класифіковані та систематизовані з огляду на їх характерні особливості та структуру.

Зокрема, на думку Б. П. Шлоера, всі законодавчі формулювання, які уповноважують на адміністративний розсуд, можна поділити на три основні групи: 1) формулювання, що здійснюють звичайне уповноваження; 2) формулювання, що забезпечують складне уповноваження; 3) уповноваження на окремі види адміністративного розсуду [12, 434]. Зазначимо, що запропонований підхід унікальний для вітчизняної наукової літератури, оскільки юридичні джерела не оперують іншими підходами щодо класифікації підстав адміністративного розсуду.

Аналізуючи звичайне уповноваження на здійснення адміністративного розсуду, слід зауважити, що законодавчий припис (який не можна ототожнювати з нормою права у розумінні загальної теорії права), що уповноважує публічну адміністрацію вживати певних заходів, складається з двох частин: гіпотези та диспозиції; для позначення другої частини нині в літературі частково застосовують термін “наслідки” [13, 289]. Функцією гіпотези є визначення передумов, за наявності яких публічна адміністрація має уповноваження або зобов'язання вживати відповідних заходів. Своєю чергою, модель поведінки та опис дій уповноваженої публічної адміністрації визначено диспозицією відповідного припису. Загальний правовий принцип про те, що державним органам (та органам публічної адміністрації зокрема) дозволено виключно те, що прямо передбачено правовими нормами, приводить до того, що і гіпотеза, і диспозиція є обов'язковими елементами формулювань, які уповноважують на реалізацію адміністративного розсуду. Таким чином, підстави, що забезпечують звичайне уповноваження на реалізацію дискреційних повноважень, установлюють можливість для посадових осіб органів публічної адміністрації обирати варіанти з-поміж перелічених у диспозиції.

Слід зазначити, що з метою забезпечення конституційних принципів юридичної визначеності та передбачуваності важливо, щоб гіпотеза вповноважувальних норм формулювала уповноваження на вибір, а її диспозиція пропонувала хоча б два варіанти можливої поведінки, з яких можна обрати один [14, 30]. Така вимога, на перший погляд, видається очевидною, оскільки розсуд завжди передбачає можливість вибору, однак вітчизняна законодавча техніка часом уповноважує органи публічної адміністрації на здійснення розсуду в межах гіпотези, не передбачаючи альтернативних варіантів поведінки в диспозиції, що призводить до обов'язку посадових осіб діяти лише певним чином, позбавляючи врегульовані правовідносини гнучкості та динаміки.

Можливість вибору в українській правовій системі забезпечується за рахунок використання таких формулювань: 1) пряме застосування терміна “розсуд” у правових нормах. З цього приводу важливо зауважити, що більшість прикладів такого використання стосується не врегулювання розсуду у сфері втручання в права приватних осіб, а розпорядження окремих суб’єктів своєю власністю “на власний розсуд”. Однак прикладом застосування поняття “розсуд” у розумінні, що становить предмет нашого дослідження, є його використання в ст. 60 Закону України “Про банки та банківську діяльність”, згідно з якою Національний банк України може встановлювати обсяг інформації, що повинна публікуватися, на свій розсуд [14]; 2) використання дієслова “може” для позначення дискреційних повноважень публічної адміністрації, що вживається в гіпотезі відповідної уповноважувальної норми [15, 40]; 3) використання виразів “має право”, “за власної ініціативи”; 4) застосування слова “дбає”, що не є поширеною практикою, оскільки свідчить про широкий і невизначений розсуд, який не можна повною мірою конкретизувати; 5) використання терміна “забезпечує”, що виражає можливість застосування адміністративного розсуду з тяжінням до обов’язку, оскільки уповноваження, виражені таким чином, означають обов’язок публічної адміністрації досягати певної мети шляхом реалізації дискреційних повноважень; 6) формулювання “веде діяльність” також може позначати реалізацію адміністративного розсуду органами публічної адміністрації, однак така практика більше властива європейським країнам та ще не застосовується в Україні належним чином; 7) використання невизначених юридичних понять, що означає застосування в гіпотезі відповідної уповноважувальної норми таких понять, які в конкретному випадку потребують конкретизації через їх тлумачення. Прикладами є терміни “необхідність”, “суспільний інтерес” тощо [16, 163]; 8) нетипове для позначення адміністративного розсуду використання виразів “зобов’язаний” і “як правило”. Через такі формулювання законодавець хоча й дає уповноваження на розсуд, однак установлює певне застереження, від якого можна відступити лише за виняткових умов [17, 178].

Використання звичайного уповноваження на застосування дискреційних повноважень поширене для української законодавчої системи з огляду на велику кількість різних варіантів його формулювання. Водночас звичайне уповноваження з позицій теорії права найбільш раціональне, оскільки воно передбачає уповноваження на адміністративний розсуд у межах однієї правової норми, що сприяє систематизації права й уникненню колізій та інших правових конфліктів.

Підставою для застосування адміністративного розсуду може бути і застосування спеціальної техніки, за якої відповідне уповноваження сформульовано не у певній синтаксичній єдності, а виражено завдяки різним нормам одного нормативно-правового акта [18, 71]. Причому зв’язок між окремими частинами такого акта може базуватися на відповідних посиланнях в їх тексті або впливати з логіки всього закону.

Слід зауважити, що загальна теорія права, як правило, виокремлює три можливі види співвідношення між нормами права та приписами законодавства: 1) одна норма права міститься в одному приписі законодавства; 2) одна норма права поділена між кількома приписами законодавства; 3) декілька норм права містяться в одному приписі законодавства [13, 288]. Таким чином, можливість закріплення правової норми про надання органам публічної адміністрації повноваження розсуду цілком відповідає теоретичним засадам з цього питання.

Підстава адміністративного розсуду як складне уповноваження в діяльності публічної адміністрації є поширеною. По-перше, із позицій законодавчої техніки значно простіше одразу сформулювати весь перелік прав, обов'язків, завдань і повноважень органів публічної адміністрації, ніж передбачати для кожного завдання реалізацію особливого повноваження, яке забезпечується відповідними правами та обов'язками. По-друге, складне уповноваження забезпечує ще більший ступінь абстрактності, що дозволяє посадовим особам належно проявляти ініціативність і творчий підхід у діяльності. Водночас негативними наслідками застосування складного уповноваження є можливість виникнення правових колізій між різними приписами законодавства та підвищення ймовірності зловживань органами публічної адміністрації своїми дискреційними повноваженнями. Оскільки відсутність конкретних обмежень розсуду призводить до виникнення корупційних ризиків, складне уповноваження дедалі рідше застосовується в українському законодавстві.

Третьою підставою для реалізації дискреційних повноважень є формулювання, яке уповноважує на окремі види адміністративного розсуду. Особливість двох уже згаданих підстав реалізації адміністративного розсуду – широка сфера їх застосування, оскільки звичайне уповноваження передбачає можливість органу публічної адміністрації вільно обирати модель поведінки, а складне уповноваження взагалі визначає лише загальні межі розсуду.

Водночас уповноваження на окремі види адміністративного розсуду передбачає вибір посадових осіб органів публічної адміністрації із вичерпного переліку запропонованих альтернатив. Зокрема, до формулювань, що уповноважують органи публічної адміністрації на окремі види адміністративного розсуду, слід зараховувати вже згадані вище, а саме: 1) дієслова “може” або “має право”; 2) вирази “дбає” та “забезпечує”. Проте, на відміну від решти підстав, зазначені вирази в уповноваженні на окремі види адміністративного розсуду супроводжуються вичерпним переліком альтернатив у диспозиції норми.

Формулювання, що уповноважують на окремі види адміністративного розсуду, є найбільш безпечними підставами для реалізації дискреційних повноважень, оскільки вони убезпечують учасників адміністративних відносин від зловживань з боку публічної адміністрації, при цьому залишаючи посадовим особам цих органів достатньо простору для виявлення ініціативи та творчого підходу в діяльності.

Ураховуючи причини існування інституту адміністративного розсуду, які було розглянуто вище, зауважимо, що найефективнішою та найраціональнішою підставою реалізації дискреційних повноважень є уповноваження на окремі види адміністративного розсуду. На нашу думку, згадана підстава дає можливість повноцінно розв'язувати проблеми тлумачення та застосування правових норм, що викликані позитивними причинами (динамічним розвитком суспільства, особливим характером управлінської діяльності тощо), при цьому уникаючи негативних причин (колізій в законодавстві, застарівання правових норм). Уповноваження на окремі види адміністративного розсуду дозволяє органам публічної адміністрації пристосовувати свою діяльність до нагальних вимог суспільства, але при цьому обмежує їх у реалізації дискреційних повноважень шляхом завчасного запровадження переліку можливих альтернативних моделей поведінки. Тому, на наш погляд, така підстава адміністративного розсуду набуватиме більшого розвитку та поширення в межах вітчизняної правової системи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, зауважимо, що встановлення причин та підстав застосування адміністративного розсуду є актуальним і корисним завданням сучасної юридичної науки. Запропонована нами класифікація причин адміністративного розсуду відіграє вагомий роль з огляду на реформування управлінської системи та дозволяє: 1) визначити недоліки в роботі системи управління; 2) усунути негативні причини виникнення адміністративного розсуду в діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; 3) виробити відмінні підходи та визначитися з методикою щодо запровадження інституту адміністративного розсуду залежно від причин, які диктують таку необхідність, тобто, здійснюючи аналіз окремо взятої позитивної причини його виникнення, вирішувати питання про доцільність уведення цього інституту, базуючись на аргументах відповідної причини; 4) забезпечити роботу апарату управління відповідно до принципів оперативності та ефективності її реалізації.

Своєю чергою, з'ясування змісту підстав здійснення адміністративного розсуду дозволило визначити найбільш раціональний та ефективний спосіб нормативного уповноваження органів публічної адміністрації на реалізацію дискреційних повноважень та ініціювати розширення його практичного застосування в законодавчій практиці України.

Список використаних джерел:

1. Рахмилович В. А. Ошибка управления и противоправность акта / Рахмилович В. А. – М., 1970. – Вып. 20.
2. Соловей Ю. П. Усмотрение в административной деятельности советской милиции : дисс. ... к.ю.н. : спец. 12.00.04 / Ю. П. Соловей. – М., 1982. – 229 с.
3. Кхол Й. Эффективность управленческих решений / Кхол Й. – М., 1975.
4. Керимов Д. А. Философские проблемы права / Керимов Д. А. – М. : Мысл, 1972. – 476 с.
5. Борисов В. В. К вопросу о тенденциях развития правопорядка советского общества / В. В. Борисов // Государство, право и правопорядок развитого социализма. – Саратов, 1980.
6. Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування : дис. ... к.ю.н. : спец. 12.00.07 / О. С. Лагода. – Ірпінь : Національний університет Державної податкової служби України, 2007. – 187 с.
7. Про звернення громадян : Закон України від 02.11.1996 № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
8. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. – Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К. : Юридична думка, 2004. – 584 с.
9. Дубовицкий В. Н. Законность и усмотрение в советском государственном управлении / Дубовицкий В. Н. – Минск : Наука и техника, 1984. – 141 с.
10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. Mauer H. Allgemeines Verwaltungsrecht / Mauer H. – Munchen, 2011. – 18. Aufl. C. Y. Beck.

12. Загальне адміністративне право : підручник / Гриценко І. С., Мельник Р. С., Пухтецька А. А. та ін. ; за заг. ред. І. С. Гриценка. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 568 с.
13. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / Скакун О. Ф. – 2-ге вид. – К., 2011.
14. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.
15. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. В. В. Коваленка. – К., – 2012.
16. Резанов С. Оціночні поняття як нормативне закріплення адміністративного розсуду / С. Резанов // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 28. – С. 163–169.
17. Кисіль Л. Є. Європейський досвід законодавчого регулювання адміністративних процедур / Л. Є. Кисіль, О. Д. Крупчан // Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Ін-Юре. – 2002.
18. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. / Стеценко С. Г. – К., 2008. – 624 с.

УДК 343.98.06(477)

С. В. Рокунь, аспірант
Університету митної справи та фінансів

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО КІНЦЕВОГО БЕНЕФІЦІАРНОГО ВЛАСНИКА

Проаналізовано проблеми забезпечення ефективності інституту кінцевого бенефіціарного власника в контексті протидії незаконним збагаченням і корупції з урахуванням новел законодавчих актів України. Обґрунтовано думку щодо необхідності юридичної визначеності законодавчих концептів та вдосконалення законодавства.

Ключові слова: власник; незаконне збагачення; корупція.

This article analyses the problems of effectiveness Institute final beneficial owner in the context of combating illicit enrichment and corruption, taking into account the short legislative acts of Ukraine. An opinion about the need for legal certainty legal concepts and legislation.

The law defines a number of features characteristic of beneficial owner (Controller). These are a possibility, regardless of formal ownership to exercise a decisive influence on the activities of the entity, directly or through others, or is able to exercise influence through direct or indirect ownership of one person alone or together with associated physical or legal person share of share capital or rights to vote in the legal person.

© С. В. Рокунь, 2017

Identification of the concepts of the representative of the participant, and the participant is not allowed in the context of the definition as the final beneficial of the owner. As a representative of the party will be deprived of the legal possibilities to individually exercise the function of the body, or to realize the right of possession or use of the assets of the company.

Key words: owner; illegal enrichment; corruption.

Постановка проблеми. Цивілізаційний вибір доктрини правової держави та демократичні перетворення, що відбуваються в Україні, потребують активізації виявлення, розкриття і розслідування фактів розкрадання державної власності, протидії корупційним діянням, легалізації (відмиванню) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом.

Протидія таким злочинам – складна проблема, що потребує широкомасштабного вивчення великого кола факторів та обставин.

Аналіз становлення та діяльності нового слідчого органу НАБУ, в підслідності якого перебуває значна кількість кримінальних проваджень за фактами зазначених злочинів, засвідчує на недосконалість узагальненої сучасної криміналістичної методики розслідування таких справ, а складність розслідування фактів злочинних збагачень і корупційних діянь обумовлюють необхідність глибшого і комплексного дослідження проблеми.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій багатоаспектної діяльності детективів НАБУ засвідчує не лише актуальність даної проблематики і, відповідно, певну увагу до неї науковців [1–20], але й багато нерозв’язаних проблем теорії протидії незаконним збагаченням, легалізації (відмиванню) грошових коштів і корупційним діянням.

Мета роботи – визначення основних концептів і доктринальних ідей щодо протидії злочинним збагаченням, легалізації (відмиванню) грошових коштів і корупції.

Виклад основного матеріалу. 26 квітня 2015 р. набрав чинності Закон України “Про запобігання корупції” від 14.10.2014 р. № 1700-VII [21] (далі – Закон), який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст і порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень.

Відповідно до п. 5¹ ч. 1 ст. 46 Закону, **в декларації зазначаються юридичні особи, кінцевим бенефіціарним власником (контролером) яких є суб’єкт декларування або члени його сім’ї.**

Термін “кінцевий бенефіціарний власник (контролер)” вживається у значенні, наведеному в Законі України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” [22] (далі – Закон про протидію легалізації).

Відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону про протидію легалізації, кінцевий бенефіціарний власник (контролер) – це “фізична особа, яка незалежно від формального володіння має можливість здійснювати вирішальний вплив на управління або господарську діяльність юридичної особи безпосередньо або через інших осіб, що здійснюється, зокрема, шляхом реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною часткою, права вирішального впливу на формування скла-

ду, результати голосування, а також вчинення правочинів, які надають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління, або яка має можливість здійснювати вплив шляхом прямого або опосередкованого (через іншу фізичну чи юридичну особу) володіння однією особою самотійно або спільно з пов'язаними фізичними та/або юридичними особами часткою в юридичній особі у розмірі 25 чи більше відсотків статутного капіталу або прав голосу в юридичній особі" [22].

Так, якщо зі змісту поняття кінцевого бенефіціарного власника зрозуміла умова, за якої особа здійснює вплив шляхом прямого або опосередкованого (через іншу фізичну чи юридичну особу) володіння однією особою самотійно або спільно з пов'язаними фізичними та/або юридичними особами часткою в юридичній особі у розмірі 25 чи більше відсотків статутного капіталу або прав голосу в юридичній особі, то визначення вирішального впливу на управління або господарську діяльність юридичної особи потребує додаткової законодавчої регламентації.

З наведеного визначення поняття кінцевого бенефіціарного власника вбачається, що законодавець установлює ряд функцій, характерних бенефіціарному власнику (контролеру), зокрема можливість незалежно від формального володіння здійснювати вирішальний вплив на діяльність юридичної особи безпосередньо або через інших осіб або ж можливість здійснювати вплив шляхом прямого або опосередкованого (через іншу фізичну чи юридичну особу) володіння однією особою самотійно або спільно з пов'язаними фізичними та/або юридичними особами часткою в юридичній особі у розмірі 25 чи більше відсотків статутного капіталу або прав голосу в юридичній особі.

Способи реалізації функцій, притаманних бенефіціарному власнику (контролеру), виражені у формах:

- 1) реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною часткою;
- 2) права вирішального впливу на формування складу, результати голосування;
- 3) вчинення правочинів, які дають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління.

Відповідно до ст. 12 Закону України "Про Господарські товариства", товариству належать: майно, передане йому учасниками у власність як внесок до статутного (складеного) капіталу; продукція, вироблена товариством у результаті господарської діяльності; одержані доходи; інше майно, набуте на підставах, не заборонених законом.

Згідно з положеннями ст. 58 Закону України "Про Господарські товариства" [23], вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю є загальні збори учасників. Вони складаються з учасників товариства або призначених ними представників.

Відповідно до ч. 4 ст. 145 Цивільного кодексу України [24], до виключної компетенції загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю належить:

- 1) визначення основних напрямів діяльності товариства, затвердження його планів і звітів про їх виконання;

- 2) внесення змін до статуту товариства, зміна розміру його статутного капіталу;
- 3) створення та відкликання виконавчого органу товариства;
- 4) визначення форм контролю за діяльністю виконавчого органу, створення та визначення повноважень відповідних контрольних органів;
- 5) затвердження річних звітів і бухгалтерських балансів, розподіл прибутку та збитків товариства;
- 6) вирішення питання про придбання товариством частки учасника;
- 7) виключення учасника із товариства;
- 8) прийняття рішення про ліквідацію товариства, призначення ліквідаційної комісії, затвердження ліквідаційного балансу.

Питання, зараховані до виключної компетенції загальних зборів учасників товариства, не можуть бути передані ними для вирішення виконавчому органу товариства [24].

Ці особи, відповідно до ст. 58 Закону України “Про господарські товариства”, можуть бути постійними або призначеними на певний строк. Учасник має право в будь-який час замінити свого представника у загальних зборах учасників, сповістивши про це інших учасників. Учасник товариства з обмеженою відповідальністю має право передати свої повноваження на зборах іншому учаснику або представникові іншого учасника товариства [24].

Відповідно до ч. 1 ст. 237 Цивільного кодексу України, “представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов’язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє” [24].

Згідно з ч. 3 ст. 238 Цивільного кодексу України, “представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом” [24].

Наведене означає, що ототожнення понять представника учасника товариства та самого учасника недопустиме в контексті визначення особи як кінцевого бенефіціарного власника через те, що представник учасника позбавлений юридичної можливості одноосібно здійснювати функцію органу управління чи реалізовувати право володіння або користування активами товариства.

Щодо права вирішального впливу на формування складу та результати голосування слід зазначити таке.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про захист економічної конкуренції”, вирішальний вплив однієї чи декількох пов’язаних юридичних та/або фізичних осіб на господарську діяльність суб’єкта господарювання чи його частини здійснюється безпосередньо або через інших осіб, зокрема завдяки: праву володіння чи користування всіма активами чи їх значною частиною; праву, яке забезпечує вирішальний вплив на формування складу, результати голосування та рішення органів управління суб’єкта господарювання; укладенню договорів і контрактів, які дають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов’язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб’єкта господарювання; заміщенню посади керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб’єкта господарювання особою, яка вже обіймає одну чи кілька із зазначених посад в інших суб’єктах господарювання; обійманню більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших на-

глядючих чи виконавчих органів суб'єкта господарювання особами, які вже обіймають одну чи кілька із зазначених посад в іншому суб'єкті господарювання. Пов'язаними особами є юридичні та/або фізичні особи, які спільно або узгоджено здійснюють господарську діяльність, у тому числі спільно або узгоджено чинять вплив на господарську діяльність суб'єкта господарювання" [25].

Згідно з п. 13 ст. 7 Закону України "Про Антимонопольний комітет України", до повноважень Антимонопольного комітету зараховано право надавати рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції [26].

Відповідно до п. 3.7 роз'яснення Антимонопольного комітету України від 27.05.2015 р. № 200-29/05-5501, вирішальний вплив одного суб'єкта господарювання на іншого суб'єкта господарювання виникає, зокрема, у разі, коли: один суб'єкт господарювання стосовно іншого суб'єкта господарювання прямо або опосередковано: володіє чи управляє (користується) часткою (паєм, акціями) у статутному капіталі в розмірі більше ніж 50 %; має більше ніж 50 % голосів у вищих органах з Правління; має повноваження призначати керівника, заступника керівника або більше ніж 50 % членів спостережної ради чи виконавчого, контрольного органу; має право одержувати не менше 50 % прибутку, що залишається в розпорядженні суб'єкта господарювання.

Відповідно до ст. 10 Закону України "Про господарські товариства", можливість брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, і можливість брати участь у розподілі прибутку товариства й одержувати його частку (дивіденди) зараховано до прав учасників товариства [23].

Поняття "кінцевий бенефіціарний власник" упроваджено на законодавчому рівні, має важливе значення для реалізації декларованих Україною реформ щодо боротьби з корупцією та сприяє відкритості діяльності суб'єктів господарювання.

Утім, якщо не буде встановлено перелік обов'язкових ознак, характерних для поняття "вирішального впливу" на управління або господарську діяльність підприємства, поняття "кінцевий бенефіціарний власник" може бути знівельовано та не матиме практичного застосування. Сприятимуть цьому також відсутність юридичної відповідальності та засобів контролю за відображенням у реєстраційних справах службовими особами юридичних осіб відомостей про їх кінцевого бенефіціарного власника.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Впровадження на законодавчому рівні поняття кінцевого бенефіціарного власника є важливим кроком на шляху до реалізації поставлених державою пріоритетів у частині здійснення антикорупційної реформи. Водночас форма, в якій викладено зміст цього поняття, дає змогу двозначно трактувати його окремі положення, що, своєю чергою, загрожує реалізації цього інституту згідно з метою його створення. Таким чином, з метою конкретизації змісту поняття і забезпечення ефективності реалізації в Україні прозорості висвітлення інформації про кінцевого бенефіціарного власника зміст згаданого поняття потребує суттєвого вдосконалення.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці концептуальних моделей правових норм у сфері протидії корупції та забезпечення ефективної реалізації інституту кінцевого бенефіціарного власника в законодавчій площині.

Список використаних джерел:

1. Антонов К. В. Система слідчих органів України та проблеми вдосконалення їх діяльності / К. В. Антонов, В. М. Тertiшник // Вісник Академії митної служби України. Серія: "Право". – 2014. – № 2 (13). – С. 121–125.
2. Багрій М. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія / М. В. Багрій, В. В. Луцик. – Х. : Право, 2017. – 376 с.
3. Бандурка О. М. Парадокси протидії злочинності / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3 (10). – С. 83–90.
4. Батраченко Т. С. Визначення чинників протидії політичній корупції як засіб забезпечення економічної безпеки в Україні / Т. С. Батраченко // Актуальні проблеми розвитку права і держави в умовах міжнародних інтеграційних процесів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 29 листопада 2013 р. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 284–286.
5. Варава В. В. Концептуальні підходи та шляхи усунення конфлікту слідчої та оперативно-розшукової діяльності / В. В. Варава // Вісник Академії митної служби України. Серія: "Право". – 2015. – С. 122–126.
6. Войтюк Р. В. Процесуальні гарантії діяльності детектива Національного антикорупційного бюро України / Р. В. Войтюк // Право і суспільство. – 2017. – № 3. – Ч. 2. – С. 223–226.
7. Корнієнко М. В. Доктринальні проблеми інституту негласних слідчих (розшукових) дій / М. В. Корнієнко, В. М. Тertiшник // Верховенство права. – 2017. – № 1. – С. 95–101.
8. Костенко О. Формула декриміналізації держави, або яким бути Національному бюро розслідувань / О. Костенко // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 130 (16 липня). – С. 7.
9. Максимус Д. О. Використання сучасних інформаційних технологій працівниками органів внутрішніх справ при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : навч. посібник / Д. О. Максимус, О. О. Юхно. – Х. : НікаНова, 2013. – 102 с.
10. Мойсик В. Чи потрібно Україні Національне бюро розслідувань? / В. Мойсик // Голос України. – 2005. – 17 травня.
11. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : навчально-практичний посібник / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко. – Х. : Оберіг, 2013. – 344 с.
12. Предупреждение и пресечение коррупции : учебно-методическое пособие / А. Б. Лялька, В. Морару, Т. Мостовой та ін. / под ред. Андраша Хюдика. – Одесса : Миссия EUBAM, 2013. – 318 с.
13. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні спрощених та інших особливих форм і режимів кримінального провадження / О. В. Сачко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 6. – Т. 1. – С. 133–135.
14. Татаров О. Як удосконалити правову регламентацію негласної слідчої діяльності задля ефективної боротьби з корупцією та кіберзлочинністю [Електрон-

ний ресурс] / О. Татаров // Закон і бізнес. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/119240-yak_udoskonaliti_pravovu_reglamentaciyu_neglasnoi_slidchoi_d.html

15. Теорія доказів : підручник / К. В. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров ; за заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тертишника. – К. : Алерта, 2015. – 294 с.

16. Тертишник В. Деякі питання створення Національного бюро розслідувань та удосконалення статусу слідчого / В. Тертишник // Юридичний журнал. – 2005. – № 10. – С. 114–117.

17. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник / Тертишник В. М. – К. : Алерта, 2014. – 420 с.

18. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / Тертишник В. М. – Вид. 14-те, доповн. і перероб. – К. : Правова Єдність, 2017. – 828 с.

19. Тертишник В. М. Контроль за вчиненням злочину: зміст, форма та юридична визначеність / В. М. Тертишник, В. Г. Уваров, О. В. Сачко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 4. – С. 132–135.

20. Щербак І. А. До питання розкриття злочинів (у контексті діяльності детектива Національного антикорупційного бюро України) / І. А. Щербак // Право і суспільство. – 2017. – № 3. – С. 261–266.

21. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII, зі змінами. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

22. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [Електронний ресурс] : Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII, зі змінами. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>

23. Про Господарські товариства [Електронний ресурс] : Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII, зі змінами. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>

24. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV, зі змінами. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15?test=4/UMfPEGznhhPd/.ZiQQJIACnI4CUs80msh8Ie6>

25. Про захист економічної конкуренції [Електронний ресурс] : Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III, зі змінами. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>

26. Про Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс] : Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-XII, зі змінами. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>

Шановні автори!

Просимо враховувати такі вимоги до рукописів статей і порядку їх подання до друку.

1. Приймаються роботи, написані українською, російською, англійською мовами, обсягом 0,5–1 авт. арк.

2. Рукопис статті повинен мати такі елементи:

– на початку статті **англійською мовою**: прізвище ініціали автора, назва статті, адресні дані авторів (назва установи, закладу, відомча належність, адреса організації, місто, країна), розширена англomовна анотація (700–1300 знаків), ключові слова, при-статейні списки використаних джерел у романському алфавіті (латиницею);

– **прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посада (укр. мовою);**

– **назва статті (українською мовою);**

– **УДК;**

– **анотація українською мовою (3–5 рядків);**

– **анотація англійською мовою (4–5 рядків);**

– **основний текст статті;**

– **список використаних джерел.**

3. Основний текст статті складається з таких структурних елементів:

Ключові слова (4–5 слів).

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мета статті.

Виклад основного матеріалу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Список використаних джерел оформлюється відповідно до державних стандартів бібліографії.

Зазначені елементи виділяються в рукописі **напівжирним шрифтом**.

4. Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5.

Посилання на літературу здійснюються безпосередньо в тексті. У квадратних дужках зазначається порядковий номер використаного джерела в порядку згадування, а через кому – конкретна сторінка.

5. До редакції подаються:

– **паперовий варіант статті за підписом автора;**

– **електронний варіант статті;**

– **завірена рецензія доктора або кандидата наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук);**

– **довідка про автора українською мовою (прізвище, ім'я, по батькові повністю, організація, посада, адреса, науковий ступінь, вчене звання, контактні телефони, електронна адреса).**

Передрук матеріалів дозволяється лише за письмової згоди редакції.

Матеріали, що публікуються, відображають позицію автора, яка може не збігатися з поглядом редакції. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор.

Редакція залишає за собою право наукового та літературного редагування статей без додаткової консультації з автором. Листування з читачами ведеться лише на сторінках журналу.

Шановні автори!

Просимо враховувати такі вимоги до рукописів статей і порядку їх подання до друку.

1. Приймаються роботи, написані українською, російською, англійською мовами, обсягом 0,5–1 авт. арк.

2. Рукопис статті повинен мати такі елементи:

– на початку статті **англійською мовою**: прізвище ініціали автора, назва статті, адресні дані авторів (назва установи, закладу, відомча належність, адреса організації, місто, країна), розширена англomовна анотація (700–1300 знаків), ключові слова, пристатейні списки використаних джерел у романському алфавіті (латиницею);

– **прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посада (укр. мовою);**

– **назва статті (українською мовою);**

– **УДК;**

– **анотація українською мовою (3–5 рядків);**

– **анотація англійською мовою (4–5 рядків);**

– **основний текст статті;**

– **список використаних джерел.**

3. Основний текст статті складається з таких структурних елементів:

Ключові слова (4–5 слів).

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мета статті.

Виклад основного матеріалу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Список використаних джерел оформлюється відповідно до державних стандартів бібліографії.

Зазначені елементи виділяються в рукописі **напівжирним шрифтом**.

4. Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5.

Посилання на літературу здійснюються безпосередньо в тексті. У квадратних дужках зазначається порядковий номер використаного джерела в порядку згадування, а через кому – конкретна сторінка.

5. До редакції подаються:

– **паперовий варіант статті за підписом автора;**

– **електронний варіант статті;**

– **завірена рецензія доктора або кандидата наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук);**

– **довідка про автора українською мовою (прізвище, ім'я, по батькові повністю, організація, посада, адреса, науковий ступінь, вчене звання, контактні телефони, електронна адреса).**

Передрук матеріалів дозволяється лише за письмової згоди редакції.

Матеріали, що публікуються, відображають позицію автора, яка може не збігатися з поглядом редакції. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор.

Редакція залишає за собою право наукового та літературного редагування статей без додаткової консультації з автором. Листування з читачами ведеться лише на сторінках журналу.